

problémy struktury osobnosti

OLGA KOLAŘÍKOVÁ

ACADEMIA PRAHA

PROBLÉMY STRUKTURY OSOBNOSTI

Olga Kolaříková

V naší odborné psychologické literatuře jsme až dosud postrádali práci zabývající se problematikou struktury osobnosti. Kniha O. Kolaříkové je pokusem o vyplnění této mezery.

V první části práce se autorka zabývá koncepčními východisky problému osobnostní struktury. Shledává je nejprve v období, kdy se teprve vytvářely podněty k vědě o osobnosti, dále v době, kdy již probíhala specifikace psychologie osobnosti a posléze v jejím současném, již poměrně rozvinutém stadiu.

Jádro práce představuje druhá část, věnovaná teoreticko-metodologickým přístupům k otázkám osobnostní struktury v psychologii 20. století. Autorka jich rozlišuje pět, totiž přístupy strukturující osobnost horizontálně (včetně horizontálně etážového modelu Platonova), přístupy strukturující osobnost vertikálně (teorie vrstev osobnosti v širším i užším smyslu), přístupy užívající rysového hlediska (s autorčinou původní diferenciací trojího rysového modelu osobnosti), přístupy strukturující osobnost situačně (situacionistický model a některé stránky modelu Lewinova) a přístupy užívající transpersonální strukturace (zejména interakcionistický).

V třetí části se probírá speciální problematika různých modelů osobnostní struktury a uvažuje se o perspektivách i nejbližších úkolech v okruhu uvedeného tématu.

Kniha Kolaříkové je první domácí text, který přináší ucelenější informaci o způsobech řešení otázek vnitřní stavby osobnosti v psychologii 20. století.

problémy struktury osobnosti

OLGA KOLAŘÍKOVÁ

ACADEMIA
PRAHA 1981

**okresní knihovna Brno-venkov
v Židlochovicích**

značka	přir. číslo
S 15	35 923

88

Předmluva

Jednotlivé úseky oboru, který dnes označujeme jako psychologické vědy, se začaly výrazněji formovat koncem 19. století. V procesu jejich další specifikace v prvních desetiletích století nynějšího začala mezi nimi nabývat zřetelnějších obrysů také psychologie osobnosti. Ve svých raných stádiích ovšem nevymezila okruh své problematiky v plném rozsahu; bylo zapotřebí určitého času k tomu, aby některé její otázky se staly aktuálními, potřebnými řešení a metodicky přístupnými. Je tomu tak i s otázkou osobnostní struktury; mohla vystoupit do popředí teprve tehdy, když psychologie osobnosti prošla obdobím své počáteční difúznosti a když začala formulovat svůj vlastní výzkumný program.

Je zřejmé, že psychologie není jediný vědní obor, který se zabývá problematikou osobnosti a který přikládá termínu „osobnost“ odborný význam. Konstatujeme, že tento termín se vynořoval již od starověku, a to s významy dost rozmanitými. Jenom některé z nich předznamenávaly význam, který mu dnes přikládá psychologie; jiné odpovídaly spíše takovým pohledům na problematiku osobnosti, s nimiž se setkáváme v různých jiných společenských oborech, tedy ve filozofii, sociologii, pedagogice aj.

Máme-li se v této práci zabývat problematikou osobnostní struktury, znamená to eo ipso, že se budeme pohybovat v okruhu psychologických věd. Osobnostní struktura je totiž nepochybně téma psychologického výzkumu, resp. je to badatelské téma, které je metodologicky přístupné zejména psychologickým vědám. Různá specifická východiska tohoto přístupu ovšem nacházíme také v celém širším okruhu věd o člověku.

Ve většině současných psychologických teorií osobnosti pojem „osobnostní struktura“ vcelku zachovává základní význam pojmu „struktura“, např. ve smyslu příslušného hesla v Příručním slovníku naučném z roku 1967; struktura se tu vymezuje jako vnitřní stavba, vnitřní uspořádání, systém složitého celku apod. Je to poměrně široké vymezení a je tedy obecně aplikovatelné na členěné celky. Proto je možné použít ho také vzhledem

k pojmu „osobnost“, který byl v dosavadní psychologii definován vícekrát. Rozmanitost jeho definic od roku 1937, kdy Allport jich napočítal padesát, sice ještě značně vzrostla a může v nás proto vyvolávat spíše rozpaky než uspokojení, ale přitom se vyznačuje jednou konstantní okolností. Ve vymezeních významu tohoto pojmu se setkáváme totiž skoro vždy s nějakým výčtem, třeba i parciálním, různých funkčních jednotek osobnosti a s charakterizací jejich vzájemného vztahu anebo alespoň s jeho naznačením. Jinak řečeno, v těchto definicích se uplatňuje jakýsi latentní předpoklad, že osobnost se vyznačuje určitou interní stavbou a že tato okolnost patří k jejím základním znakům.

Takovým značně obecným předpokladem není ovšem pojetí osobnostní struktury indikováno příliš určitě nebo jednoznačně. Není proto třeba se divit, že termín „osobnostní struktura“ se stal východiskem, ze kterého prozatím vedou cesty různými směry. Nadto je tu skutečnost, že v současné psychologii se mu nepřikládá jenom význam, který jsme právě uvedli. Užívá se ho i s významy jinými, někdy dost extrémními; bylo by dost obtížné najít pro ně jednotící charakteristiku.

Bezprostřední odezva na téma „struktura osobnosti“, obsažené v titulu této práce, může být u psychologů z praxe zdravotnické, výchovné, průmyslové, dopravní aj. velmi rozmanitá. Kromě jiného mohou položit otázku, zda je to důležité téma a zda potřeba jeho zpracování je naléhavá. Mnozí z nich jsou totiž v každodenním kontaktu s problematikou individuální variability osobnosti a řeší — nejednou značně úspěšně — velmi konkrétní úkoly z tohoto okruhu již nyní, tj. v období, kdy není ještě k dispozici příliš mnoho poznatků týkajících se vysloveně otázek osobnostní struktury. Nadto v konfrontaci s povahou těchto praktických úkolů zmíněné téma již samo o sobě se možná jeví jako poněkud „akademické“.

To je ovšem úděl mnoha témat základního výzkumu, aniž se tím něco mění na skutečnosti, že výsledky jejich řešení poskytují různá východiska aplikovanému výzkumu a jeho prostřednictvím i širší společenské praxi; k potvrzení efektu těchto řešení se tedy dospívá teprve zprostředkovaným způsobem. V okruhu psychologických věd patří k tématům základního výzkumu především problematika osobnosti; je to dokonce jejich téma klíčového významu (viz Šorochovová, 1974). Při své značné šíři musí být řešeno diferencovaně; i ono má svá dílčí ústřední témata a osobnostní struktura je nepochybně jedním z nich. K získání orientace v složitosti

osobnostního terénu, tedy také v osobnosti socialistického člověka, sotva dospějeme jinak než jeho územím.

V naší odborné psychologické literatuře se dosud nevyskytla práce monografického rázu, která by se zabývala speciálně problematikou struktury osobnosti. Rozsahem nevelká publikace, kterou tu předkládám našim psychologům, by měla vyplnit tuto mezeru alespoň zčásti. Vedle psychologů v ní mohou najít různé podněty také příslušníci jiných vědních oborů, např. sociologové, filozofové, psychopatologové, pedagogové aj.

Celková koncepce i stavba této práce mají odpovídat třem sledovaným účelům.

Je skutečností, že současná psychologie nepohlíží ani zdaleka na to, co můžeme nazvat vnitřním uspořádáním osobnosti, jenom z jediného úhlu; naopak setkáváme se tu s rozmanitostí aspektů. Jejich variabilita částečně závisí na uplatňování nebo naopak neuplatňování marxistických teoreticko-metodologických východisek. Ale nadto ještě můžeme konstatovat, že řešení tématu „osobnostní struktura“ se realizuje rozdílnými způsoby také uvnitř každého z těchto okruhů, tj. v psychologii jak marxistické, tak nemarxistické. Je právě jedním z účelů této práce ukázat, že toto téma zdaleka dosud nemá v psychologii jednoznačnou podobu a že se prozatím před námi nerýsuje v příliš přesných konturách.

Víme ovšem, že psychologie osobnosti disponuje již — i přes svůj nedlouhý vývoj — některými experimentálně získanými poznatky týkajícími se případně i problematiky osobnostní struktury. Ale sotva bychom mohli získávat z této tříště relevantnější odpovědi na základní otázky po vnitřní stavbě osobnosti. Nadto nám dále ještě chybí přehled o rozsahu teoretického terénu, na kterém by se měl realizovat její budoucí výzkum.

Předem je jisté, že to není terén jednolitý. Je naopak pročleněný a je možné identifikovat v něm různé problémové okruhy, které by mohly inspirovat vypracování konkrétních výzkumných programů. Pokus o orientaci v rozmanitosti teoreticko-metodologických východisek výzkumu osobnostní struktury je dalším účelem této práce.

Kniha se člení do tří částí. První se zabývá vzdálenějšími i bližšími podněty psychologického přístupu k problematice osobnostní struktury. Obsahuje také určitou míru zřetele k historii psychologie osobnosti, ovšem zřetele uplatňovaného výběrově; povšimneme si této historie jenom v těch jejích bodech, které nějak předznamenávají výslovně problematiku osob-

nostní struktury. Obsahovým jádrem druhé části jsou různé teoreticko-metodologické přístupy k této problematice, které sledujeme v dosavadní psychologii 20. století. Také touto látkou není možné se zabývat bez stálého přihlížení k celému širšímu rámci psychologie osobnosti, resp. i psychologických věd. Ale uplatníme zde zase výběrový aspekt, který nám umožní soustředit se především na to, co bezprostředně souvisí s naším tématem. V poslední části práce se probírají speciální problémy různých modelů osobnostní struktury a uvažuje se o předpokladech i perspektivách výzkumného přístupu k této problematice.

V celém textu se snažíme o úsporný způsob výkladu. Jde spíše o to upozornit jejího čtenáře na jednotlivé okruhy problematiky osobnostní struktury, než probrat je v plném rozsahu. Pokud se tím podaří vzbudit jeho zájem o toto téma a podnítit ho případně ke studijní či výzkumné aktivitě v tomto směru, dosáhne tím kniha svého třetího účelu.

I. KONCEPČNÍ VÝCHODISKA PROBLÉMU OSOBNOSTNÍ STRUKTURY

V dlouhém období, ohraničeném na jedné straně rozkvětem starověké filozofie tzv. předsokratovského období a na straně druhé vědeckým rozmachem poměrně nedávného 19. století, nacházíme jen málokdy zřetelnější předznamenání psychologické problematiky, kterou dnes spojujeme s pojmem „osobnostní struktura“. Ve skutečnosti je obtížné identifikovat zde i podněty mnohem základnějšího rázu, totiž ty, které tak či onak naznačují nějakou budoucí „vědu o osobnosti“. Situace se radikálněji změnila, jak uvádíme v předmluvě, teprve zhruba před sto lety. Vytvořily se podmínky pro konstituování vědecké psychologie a pro její interní diferenciaci do řady dílčích disciplín. Jednou z nich byla právě psychologie osobnosti; současně s jejím rozvojem se postupně vyhraňovala také problematika osobnostní struktury.

V této části našeho textu si povšimneme různých okolností, které se podílely na celkovém zvýraznění tématu „osobnostní struktura“ v současné psychologii. V 1. kapitole se ovšem pokusíme shledat je i ve zmíněném období, kdy jejich výskyt mohl být jen sporadický. V 2. kapitole se zamyslíme nad těmi předpoklady pro vytýčení problému osobnostní struktury, které se vytvořily v souvislosti s postupnou specifikací předmětu psychologie osobnosti v širším okruhu psychologických věd. Ve 3. kapitole přihlédneme pak k frekvenci pojmu „struktura osobnosti“ v současných psychologických publikacích.

1. Období podnětů k vědě o osobnosti

Z různých textů, které pojednávají o historii psychologie osobnosti, se dovídáme, že slovní podoba termínu „osobnost“ v románských a germánských jazycích (fr. *personnalité*, angl. *personality*, něm. *Persönlichkeit*) pochází od latinského „*persona*“, překládaného zpravidla jako „osoba“.

Uvádí se, že v dobách římské říše tento termín označoval především divadelní masku, později pak hereckou roli a – v přeneseném významu – roli, kterou jedinec hraje ve hře života. Cicero (podle Allporta, 1937) přikládá termínu „persona“ čtyři různé významy. Jeden z nich se týká zmíněné již životní role, jiný vnějšího dojmu, kterým jedinec působí, jeho nepravého obrazu, další souhrnu vlastností jedince potřebných k vykonávání nějaké činnosti; persona je však vedle toho také jedinec jakožto nositel práv a povinností vymezených zákonem.

Různá raná předznamenání těch obsahů, které se v současné době vkládají do pojmu „osobnost“, se spojují také s termínem „duše“; najdeme tu dokonce i východiska přístupu k problematice osobnostní struktury. Oba velké filozofické systémy starověku, Platonův a Aristotelův, obsahují totiž také teorii vnitřní stavby duše. Právě tak, jako je možné vést plynulou linii od těchto pojetí duše k dnešnímu pojmu osobnost s jeho diferencovanými významy, můžeme v nich také vysledovat náznaky dnešního psychologického zřetele k osobnostní struktuře. Přitom u Platona i u Aristotela způsob členění obsahu duše se řídí hierarchizačním hlediskem; proto si obou těchto strukturací duše povšimneme blíže v 2. kapitole II. části našeho textu.

K rozvinutí těchto raných podnětů docházelo sice tak či onak v různých novověkých filozofických systémech (Descartes, Locke, Leibniz, Spinoza, Kant a další), ale ve výraznější míře mohlo nastat teprve mnohem později a na půdě jiné než filozofické, totiž v psychologických vědách, v jejich specializovaném úseku psychologie osobnosti.

Konstatovali jsme v předmluvě, že struktura osobnosti je výzkumné téma, které mohlo být formulováno a může být řešeno právě psychologickými vědami. Ovšem terén, odkud mohou přicházet inspirující vlivy, je širší; jde o mnohé oblasti společenských věd a některé úseky věd lékařských. Nechtěli bychom tuto skutečnost přehlížet; ale na druhé straně by nebylo vhodné ji ani přeceňovat, protože aspekty, uplatňované jednotlivými společenskými vědami vůči problematice osobnosti, jsou přece jenom značně různorodé. Povšiml si toho např. Kovalev (1965), který říká (str. 5): „Žádná společenská věda nemůže abstrahovat od osobnosti jakožto společenského jevu. Historický materialismus zkoumá osobnost vzhledem k masám, třídám a společnosti, politická ekonomie jako výrobní sílu a jako spotřebitele materiálních hodnot v soustavě společenských vztahů, etika

jako nositele morálních přesvědčení, návyků a obyčejů určité společnosti, juristika zkoumá právní normy a právní vztahy osobnosti v různých oblastech společenského života, pedagogika zkoumá metody, formy a prostředky výchovy osobnosti. Psychologie soustřeďuje pozornost na subjektivní svět osobnosti, na jeho strukturu a na zákonitosti jeho utváření a vývoje.¹ I když tento Kovalevův výčet společenských věd není úplný, postačuje jistě k tomu, abychom si uvědomili specifikum psychologického pojetí osobnosti a aby nám bylo zřejmé, že o tématu, jako je osobnostní struktura, můžeme uvažovat jenom v jeho mezích.

Obrátíme tedy nyní pozornost k těm podnětům studia osobnostní struktury, které se vyskytly – většinou teprve v průběhu tohoto století – v okruhu psychologických věd.

2. Období specifikace psychologie osobnosti

Přínosy jednotlivých úseků psychologických věd ke konstituování psychologie osobnosti byly poměrně různorodé. Nabízí se jejich rozčlenění na:

- a) důsledky uplatnění celostního hlediska v psychologii,
- b) některé důsledky uplatnění experimentálních metod v psychologii,
- c) rozvoj diferenční psychologie,
- d) rozvoj charakterologie a psychologické typologie,
- e) rozvoj psychopatologie a klinické psychologie,
- f) celkový vývoj a rozvoj aplikační základny psychologických věd ve společenské praxi.

Značně rozmanité jsou také podněty, jimiž tyto směry a úseky psychologických věd přispěly k nastolení a rozpracování problému struktury osobnosti. Všimneme si tedy nyní jednotlivých z nich zejména z tohoto aspektu.

Ad a) Vliv tvarové psychologie působil při rozvoji psychologie osobnosti patrně jen v omezené míře, a to i přesto, že v protikladu ke starší psychologii elementové obsahovala celostní hledisko a že „struktura“ je v jejím okruhu ústředním pojmem. Je známo, že pojetí duševních jevů, které přinesla tvarová psychologie (tj. prosazení celostního hlediska proti elementovému a zejména zdůraznění primátu celku nad částmi), se uplatnilo nej-

¹ Volný překlad O. K.

prve v oblasti vnímání; teprve později proniklo i do dalších úseků psychologické problematiky, zejména do studia psychomotoriky, emocí, chtění, volního jednání aj. Za těchto okolností je dost pravděpodobné, že časem docházelo k uplatnění tohoto hlediska i na širším terénu diferencujících se psychologických věd. Mohlo tu účinkovat jako nějaký katalyzátor v tom smyslu, že navodilo obrácení zřetele od jednotlivých psychických funkcí k jejich celku, vázanému na lidský organismus. Takto snad ovlivnilo také rozvíjející se psychologii osobnosti.

Naproti tomu termín „struktura“ není patrně na této půdě ukazatelem příliš spolehlivým, poněvadž v období, kdy tvarová psychologie dosahovala svého rozkvětu, tedy v prvních desetiletích tohoto století, se ho užívalo s různými významy. V mateřské oblasti tvarové psychologie, tj. v problematice vnímání, strukturou se rozuměla aktivní organizace podnětového pole ze strany vnímajícího subjektu do předem daných útvarů podle principu tzv. dobrého tvaru. Kratina (1947) uvádí, že termínům struktura a tvar se přikládaly často shodné významy; oběma se rozuměl členitý celek (vjemový, představový, myšlenkový). Podle tohoto autora měl ovšem termín struktura v uvedené době ještě jiný význam; označoval totiž vlohy jako „členitý a v sobě uzavřený dispoziční celek“. Kratina k tomu dodává (str. 47): „Nejvyšší strukturou by pak byla duševní konstituce čili osobnost.“ Je zřejmé, že vliv tvarové psychologie účinkoval tímto způsobem na vytvoření psychologického pojetí osobnosti a v tomto rámci i na pojetí její struktury; ale vcelku je tento účinek jednak značně zprostředkovaný, jednak málo specifický.

Ad b) Jiná stránka rozvoje psychologie osobnosti souvisí s uplatněním experimentálních hledisek a metod vůči psychologické problematice, a to i v těch jejích oblastech, pro které se tradičně nepočítalo s možnostmi exaktnějších přístupů (viz Brengelmann, 1963). Jestliže se tím psychologie kolem přelomu století zčásti přiblížila přírodním vědám, převzala ovšem nezbytně i některé jejich problémy.

Patřil k nim také jev označovaný jako osobní rovnice a týkající se zvláštností reaktivity pokusných osob. Je známo, že problém osobní rovnice se stal aktuálním přibližně na přelomu 18. a 19. století, a to v důsledku skutečnosti, že při pozorování astronomických jevů dalekohledem docházelo u různých osob k rozdílům časové stránky jejich registrace. V této souvislosti bývá citován případ z roku 1796, kdy asistent anglického astro-

noma byl propuštěn z důvodů, které bychom dnes nazvali individuálními diferencemi reakčního času.

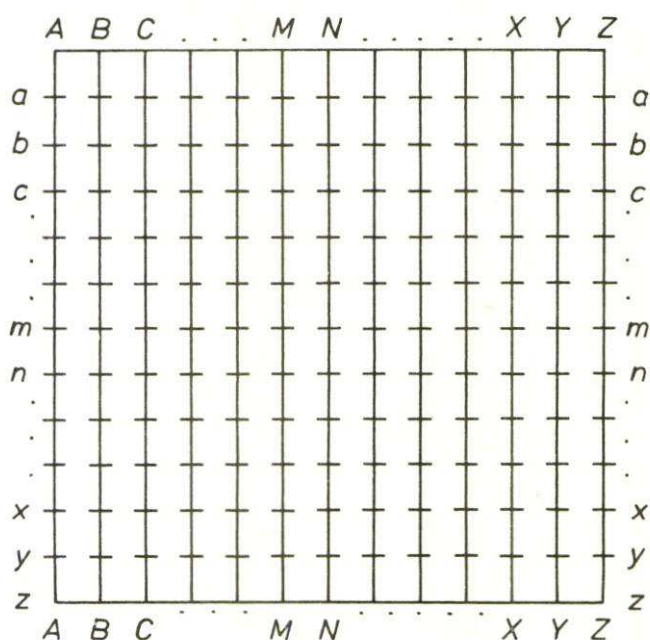
Je také známo, že přibližně o sto let později první experimentální psychologové pokládali individuální difference reaktivity pokusných osob jen za nežádoucí komplikaci. Wundt (1911) spatřoval hodnotu pokusné osoby v tom, že jejím prostřednictvím je možné poznávat přírodní zákonitosti; soudil však, že z pokusu by mělo být vyloučeno všechno, co souvisí se subjektivní stránkou této osoby, s individuálními zvláštnostmi jejího reagování. Z pozic rané experimentální psychologie byl tedy přikládán termínu „osobní“ význam spíše peiorativní.

Ale v průběhu doby bylo stále více zřejmé, že individuální variabilitu reaktivity pokusných osob v průběhu psychologických experimentů je třeba nejen respektovat, ale učinit ji dokonce předmětem analýzy. Tento přístup byl zpočátku uplatňován jen vůči jednotlivým psychickým funkcím nebo vlastnostem; později pozornost se přesouvala přímo na pokusnou osobu jako na nositelku souhrnu různých individuálních zvláštností. Bylo pak nasnadě ztotožňovat tento souhrn s obsahem pojmu „osobnost“, který se již stával aktuálním. Ostatně Koch (1960) uvádí, že pro mnohé současné experimentální psychology amerického kontinentu tento pojem nemá vcelku jiný obsah než pojem „pokusná osoba“ pro Wundta.

Je nasnadě, že vnesení těchto hledisek do experimentální psychologie také mohlo časem přispívat k tomu, že se vytvořilo nynější pojetí osobnosti jako interindividuálně diferencované parciální struktury v rámci lidského organismu. Vcelku ovšem se tento účinek experimentálně psychologických hledisek na rozvoj koncepce osobnostní struktury uplatnil – podobně jako tomu bylo v případě tvarové psychologie – opět jen značně zprostředkovaným způsobem.

Ad c) K vytvoření takové konstelace v psychologii, která mohla navozovat zřetel k problematice osobnosti a případně k otázkám osobnostní struktury, přispěla svého času také rozvíjející se diferenční psychologie. Její orientace k otázkám individuálních či skupinových diferencí byla poměrně mnohostranná; konstatování, že interindividuální variabilita jednotlivců je vlastně variabilitou jejich dílčích psychických funkcí a charakterových vlastností, implikovalo zřetel jednak k celku psychiky, jednak k členitosti tohoto celku. Jinak řečeno, k problematice osobnosti a její strukturovanosti bylo z těchto pozic poměrně blízko.

Svědčí o tom zejména některé partie Sternova díla o diferenční psychologii (1921), díla, které se stalo ve své době ukazatelem směru na této nové teoreticko-metodologické půdě. Stern, jak je známo, vycházel z Windelbandova rozčlenění věd na nomotetické čili hledající zákonitosti a idiografické čili popisující jedinečné jevy. Způsoby a rozdíly uplatnění těchto dvou aspektů při zkoumání osobnostních vlastností znázornil za pomoci diagramu (viz obr. 1). Horizontálnímu řezu diagramem odpovídá zkoumání

Obr. 1. Sternovo schéma dvou metodologických přístupů ke studiu osobnostních vlastností

variability jednoho znaku (např. m) u mnoha jedinců ($A - Z$); dva či více horizontálních řezů umožňuje zkoumat vzájemné vztahy (korelace) dvou či více znaků (m, n, \dots) u mnoha jedinců ($A - Z$). Použití vertikálního řezu vede podle Sterna k popisu jedince (např. M) se zřetelem k různým znakům ($a - z$) a jejich vzájemným vztahům; tento postup vede k postižení zvláštností tohoto jedince. Provedení dvou či více vertikálních řezů nám umožňuje srovnávat dva či více jedinců (M, N, \dots) vzhledem k mnoha znakům ($a - z$) a k vzájemným vztahům těchto znaků. Horizontální řezy jsou podle Sterna příznačné pro nomotetický aspekt osobnostních vlastností, řezy vertikální pro aspekt idiografický.

Na tomto diagramu nás může zajímat zejména okolnost, že individuální profily, které se získávají vertikálními řezy, poskytují východiska přístupu také k individuálním osobnostním strukturám vlastností. To znamená, že

implikují zřetel k diferenční struktuře osobnosti, a to k té formě její realizace, kterou později (viz II,3,a nebo III,2) označíme jako strukturu intrapersonální. Horizontální řezy tímto diagramem navozují hledisko extrapersonální osobnostní struktury (viz dále tamtéž) čili obecné struktury osobnostních vlastností.

Program diferenční psychologie v jejím počátečním stadiu obsahoval tedy in nuce oba základní teoreticko-metodologické přístupy k problematice osobnostních vlastností, které se ovšem později realizovaly spíše v okruhu typologických a faktorových teorií osobnosti než na terénu diferenční psychologie.

Ad d) K rozvinutí psychologického studia osobnosti přispěla určitým podílem také charakterologie, přesněji řečeno, německá charakterologie; v jejím okruhu najdeme také zřetele k osobnostní struktuře. Její pojetí tu ovšem bývají případně i velmi specializovaná, takže se případně dost odchylní od základního významu termínu „struktura“ (viz předmluvu).

Je to ostatně směr, který pokrývá dlouhé časové období; uvážíme-li, že termínu „charakterologie“ užil jako první Bahnsen (1867) a že např. Wellekovy práce vycházejí v nynější době, musíme konstatovat, že se rozvíjí již více než sto let. Ve svých počátcích navázala jak na antropologizující aspekty německé idealistické filozofie, tak na více či méně pavědecké nauky, jako byla astrologie, frenologie, chiromantie aj. Rohracher se dokonce domnívá (1975), že právě snaha odlišit vědecké zkoumání osobnosti od těchto nauk vedla k odklonu od termínů „charakter“, „charakterologie“ ve prospěch termínů „osobnost“, „psychologie osobnosti“.

Konstatujeme ovšem v této souvislosti, že takový odklon je jen parciální. S termínem „charakter“ ve významu „osobnost“ se setkáváme stále, např. u Levitova (1956, 1969), u francouzských typologů (Le Senne a další), kteří si přikládají označení „charakterologové“, a konečně i u samotného Rohrachera, který v několikrát pozměněném názvu svého úspěšného a mnohokrát vydaného díla o problematice osobnosti od termínu „charakterologie“ nikdy neustoupil (1940, 1965, 1975).

Jednotliví charakterologové věnovali pozornost také otázkám vnitřního uspořádání osobnosti, a to různými způsoby a v různé míře. V každém případě jejich pojetí osobnostní struktury, ať již tohoto termínu užívají či ne, bylo většinou ovlivněno idealistickými a duchovněnými východisky a nedostatkem kontaktu s hlavním proudem psychologických věd, vyznačují-

cím se vzrůstající exaktností, příklonem k experimentu a zaváděním kvalifikačních hledisek a postupů. Herrmann (1976) uvádí, že zájem charakterologů se soustřeďoval k „trvalému a jedinečnému osobnímu ustrojení jedince,“ k jeho „duševnímu bytí“, které mohlo být jenom „spatřeno“ (erschaut) či „pochopeno“; naopak přístupy počítající např. se subsumpcí jednotlivého případu pod obecné zákonitosti tu nepřicházejí vcelku v úvahu. Takovými okolnostmi je ovšem modifikováno nejen charakterologické pojetí osobnosti, ale také představa o její vnitřní stavbě. Přitom mezi jednotlivými charakterology se vyskytly v tomto směru různé rozdíly.

S termínem „struktura“ či „strukturní“ ve vztahu k osobnosti se setkáváme u Klagese. Tento charakterolog věnuje ve svých pracích (1928, 1929) mnoho pozornosti rozlišení mezi tzv. duší (Seele) a duchem (Geist), tedy problematice filozofického rázu. Označení „duše“ či „duševní“ přikládá těm psychickým funkcím organismu, které nejsou specifické jen pro člověka a které se vyskytují v různých předstupních již na zvířecí úrovni; jde tu o vnímání, paměť, emoční reaktivitu aj. Naproti tomu termín „duch“ má pro Klagese význam neosobního a univerzálního principu jsoucna, principu, na kterém se lidský jedinec – na rozdíl od zvířete – podílí prostřednictvím jedné ze složek své osobnosti, totiž tzv. neosobního, neindividualizovaného Já; vedle toho se tu rozeznává ještě tzv. vlastní Já, které se pokládá za individuálně diferencované. Psychologické aspekty Klagesova díla se týkají do značné míry problematiky osobnostních vlastností; je tu provedena jejich klasifikace, která ve své době se mohla jevit jako dosti originální. Kromě jiných druhů se tu rozlišují také tzv. vlastnosti poměru (Verhältnisseigenschaften), pojmenované podle toho, že mají být určovány poměrem mezi pohnutkami a tlumivými procesy. Právě tyto osobnostní vlastnosti označuje Klages jako „strukturní“; z jejich výčtu (zejména citová a volní vzrušitelnost aj.) je patrné, že spadají převážně do temperamentové oblasti.

Také Wellek (1966) užívá termínu „struktura“; konkrétně tu hovoří o „jedinečné struktuře člověka“, a to s významem, který odpovídá širšímu filozofickému zázemí jeho pojetí osobnosti. Zmíněným výrazem totiž rozumí „to, co je v sobě jsoucí (In-Sich-Seiendes), ontologicky a tím metafyzicky reálné, relativně přetrvávající a konstantní, to, co je jakožto nosný důvod (tragender Grund) a jako substance základem všech procesů, tj. zážitků (dějů a stavů) v duši nebo ve vědomí“ (citováno podle Herrmanna, 1976, str. 24, překlad O. K.). Shledáváme tedy, že termínu „struktura“

se tu příkládá význam velmi speciální. Také bychom asi jen velmi těžko uváděli na společného jmenovatele pojetí osobnostní struktury u Welleka a u těch psychologů, kteří ji zkoumají s použitím faktorové analýzy, tedy u Eysencka, Cattella aj.

Raná německá charakterologie obsahovala ovšem již také některá teoreticko-metodologická východiska širší platnosti, která se později uplatnila v psychologii osobnosti. Právě tak obsahovala také zřetele, týkající se již problematiky osobnostní struktury.

Některé podněty tohoto rázu se vyskytly ve společné oblasti charakterologie a typologických teorií. Docházelo totiž k propojování charakterologických koncepcí s některými typologickými systémy, zejména s klasickým systémem Kretschmerovým, ale také s Pfahlerovým nebo Jungovým. Protože typologické bádání mělo některá přírodovědná východiska a protože se v jeho rámci provádělo pozorování a měření lidí, pozbývala charakterologie v symbióze s ním svého původního duchovnědného rázu; postupně se pak případně otevírala tomu, co dnes pokládáme za psychologickou problematiku osobnosti.

U charakterologů se ovšem setkáváme se zřetelem k osobnostní struktuře i mimo zmíněný typologický kontext. Později si povšimneme, že Klages (1910, 1928) ve své klasifikaci osobnostních vlastností se snažil řešit určitým způsobem problematiku horizontální strukturace osobnosti (viz II,1). Všiml si totiž individuální variability psychických jevů, a to zejména osobnostních vlastností; rozlišil, že tato variabilita odpovídá různým kritériím, např. kritériu více-méně, kritériu poměru mezi pohnutkami a tlumivými procesy aj. Jiný způsob zřetele k osobnostní struktuře shledáváme u Lersche (1938), jehož zaujala problematika vertikálního vnitřního uspořádání osobnosti (viz II,3).

Ad e) Za jeden ze zdrojů významných podnětů ke studiu struktury osobnosti jsme shora označili také rozvoj psychopatologie a klinické psychologie; vzhledem k tomu, že uvedené specializace úzce souvisejí s psychiatrickou praxí, můžeme k těmto podnětům připočíst také rozvoj psychiatrie.

Celkový zřetel k problematice osobnosti se objevil právě na této teoreticko-metodologické půdě poměrně brzy (viz Ribotovu práci „Les maladies de la personnalité“, jejíž 1. vydání vyšlo již roku 1885). Souviselo to patrně s okolností, že poměrně brzy tu nabyly velmi vyhraněných významů takové pojmy jako premorbidní osobnost, alterovaná osobnost a ně-

které další (osobnost transformovaná, depravovaná, dobře či špatně komponovaná, psychopatická, neurotická aj.). Také úsek, označený jako „poruchy osobnosti“, se stal obligátní kapitolou učebnic psychopatologie, resp. učebnic obecné psychiatrie (viz např. Mysliveček, 1949).

Zdá se, že právě pro psychopatologický přístup k osobnosti je uplatnění strukturačních hledisek zvláště charakteristické. Již Ribot ve zmíněné práci z roku 1885 vyvracel pojetí jednoduchého nediferencovaného „já“, resp. pojetí osobnosti jako substance ve smyslu někdejšího teologického pojmu „duše“. Skutečnými nositelkami individuality člověka jsou pro něho psychické funkce; spatřoval v nich také nejvhodnější indikátory různých stavů osobnosti, tedy i takových alternativních stavů jako je její zdraví či chorobnost. V okruhu jednotlivé psychické funkce může docházet k jednomu i druhému stavu; přitom porucha, která se projevuje v okruhu jedné funkce, účinkuje i na celek osobnosti. Pro Ribota je tedy osobnost de facto struktura psychických funkcí; přitom sama je jednou z funkcí organismu a je tedy závislá na jeho stavech a změnách.

Později, tj. ve 20. století, byla častěji kladena otázka, zda je možné popisovat normální i abnormální osobnost s použitím těchže kritérií. Formulace této otázky byly různé, ale nasvědčovaly vždy předpokladu, že osobnost má určitou vnitřní stavbu. Někteří psychopatologové se přímo tázali, zda struktura tzv. normální a abnormální osobnosti je shodná. Odpovědi byly rozmanité, často záporné (K. Schneider, 1967, Wewetzer, 1968), jindy diferencované pro okruh neuróz a psychopatií na jedné straně, psychóz na straně druhé (Pichot, 1965); blíže o tom pojednáváme jinde (Kolaříková, 1978, b).

V každém případě pojem „struktura osobnosti“ se stal v psychopatologii běžným dokonce ještě dříve než v psychologii; právě proto mohla psychopatologie po této stránce ovlivnit psychologii osobnosti.

Můžeme ovšem konstatovat, že ovlivnila dokonce také obecnou psychologii. V období kolem přelomu století psychopatologové se začali zabývat zkoumáním patologických stránek jednotlivých psychických funkcí, např. paměti, myšlení, emocí, vůle aj. (viz např. Ribot, 1920). Tehdejší obecná psychologie to poskytlo nové podněty; zkoumání té či oné psychické funkce v jejím patologickém stavu totiž osvětlovalo – nebo alespoň činilo zřejmějšími – také různé její stránky, které se uplatňují za jejího „normálního“ stavu.

Je velmi pravděpodobné, že tyto psychopatologické přístupy k otázce osobnostní struktury účinkovaly, ať již přímo či zprostředkovaně, na vývoj psychologického pojetí této problematiky. K těmto účinkům mohlo docházet zejména prostřednictvím psychologické profesionální praxe, a to zejména té, která se realizovala na terénu užité psychopatologie, tj. v psychiatrii a případně i v jiných klinických oborech. Šlo tedy především o praxi klinické psychologie; dále pak ovšem také o celou širší psychologickou případovou praxi realizující se i mimo zdravotnictví. Poněvadž tyto okolnosti spadají svou povahou již do oddílu „ad f“, budeme se jimi zabývat až v jeho rámci.

Ad f) K podnětům, jež významně přispívaly ke konstituování psychologie osobnosti a k vývoji pojetí osobnosti jako strukturovaného celku psychických funkcí a vlastností jedince, jsme na začátku této kapitoly přiřadili také rozvoj aplikační základny psychologických věd ve společenské praxi.

V dosavadním průběhu 20. století se ustavila i rozvinula — víceméně v celém civilizovaném světě — profese psychologa. Je skutečností, že s účastí psychologů se dnes setkáváme v řadě úseků společenské praxe, např. ve zdravotnictví, ve školním, výchovném a profesionálním poradenství, v průmyslu, v dopravě, v různých úsecích profesionálního výběru, v kádrově personální praxi, v soudnictví, vězeňství, v matřimoniálním a sexuologickém poradenství, v různých úsecích ústavní péče (o děti, defektní osoby, staré lidi aj.), ve vojenství, sportu a tělesné výchově i jinde. Všechny tyto pracovní úseky přináší psychologům velmi konkrétní kontakty s problematikou osobnosti a její interindividuální (a ovšem i intraindividuální) variability; jde tu např. o individuální diference reaktivity v nejširším slova smyslu, o diference výkonového chování, adaptačních či socializačních procesů, motivačního chování, stressové a frustrační rezistence aj. V této činnosti, která se do značné míry realizuje jako tzv. případová práce, se vlastně eo ipso rozvíjí — často až příliš živelně — tzv. „praxe psychologie osobnosti“. Ostatně stále se setkáváme se ztotožňováním případové práce psychologa s praktickou realizací psychologie osobnosti. Bracken a David konstatovali v roce 1957, že k takové identifikaci dochází v dost rozsáhlé míře v americké psychologii; uvádějí, že termíny „personality study“ a „case study“ v první polovině nynějšího století významově značně splývaly a nerozlišuje se mezi nimi příliš výrazně ani v současné době (tj. 1957).

Ale nejde patrně o specifikum výhradně americké; je naopak nasnadě, že každý psycholog, který se uplatňuje v některém úseku případové práce, nachází dost důvodů k tomu, aby se cítil — více či méně — právě „psychologem osobnosti“.

Tento rozvoj profesionálně realizované praktické psychologie osobnosti obsahuje také různé zřetele k otázkám osobnostní struktury. Platí to zejména o obou výrazných způsobech případové činnosti psychologa, totiž o praxi psychologické diagnostiky a praxi psychologického vedení. De facto implikují oba předpoklad, že funkční jednotky osobnosti jsou vzájemně závislé a že jednotlivá z nich se může případně uplatňovat jako indikátor ostatních.

V současné době metodologickým nástrojem psychologické diagnostiky je — vyjádřeno co nejobecněji — navozování situací za účelem vyvolání různých odpovědí či výkonů (v nejširším smyslu slova). Takto (např. testem výkonového chování, osobnostním dotazníkem, projekční metodikou, reagováním v laboratorních podmínkách ve smyslu instrukce aj.) se získává parciální informace o zkoumaném systému (tj. jednotlivé osobě). Přitom se předpokládá, že tato informace svým dosahem nějak přesahuje oblast, ze které ji čerpáme a ke které poukazuje použitá metodika; předpokládá se, že vypovídá také o funkčních jednotkách osobnosti, které jsme přímo nezkoumali, ale které jsou ke zkoumaným v nějakém vztahu. Tak na základě zjištění intelektové úrovně nebo stupně neuroticismu činíme určité závěry pro oblast výkonového chování, sociálního chování, adaptace v prostředí, tolerance stressové aj. Je zřejmé, že se tu opíráme ještě o jiný předpoklad základnějšího rázu: že funkční jednotky osobnosti jsou navzájem mnohostranně propojené a že se uplatňují ve vzájemných závislostech.

Takový předpoklad zřejmě implikují také východiska běžné praxe psychologického vedení jednotlivců. Jde o praxi, kterou psycholog realizuje svou účastí na psychoterapii neuróz, na různých formách poradenského vedení (např. výchovného, profesionálně orientačního, sexuologicko-matrimonálního aj.), na reedukaci osob s deviantním chováním (delinkvence, závislost alkoholová, drogová aj.). V okruhu této praxe se totiž často postupuje cestou parciálního působení na jednotlivé stránky osobnosti (např. na sociální chování, postoje, zájmovou orientovanost, emoční reaktivitu aj.) s cílem navodit nejen účinky v jejich okruhu, ale jejich prostřednictvím také v celku osobnosti. Očekává se, že působením na určitou sféru osob-

nosti zasáhneme i jiné její sféry; a východiskem takového očekávání může být jen latentní předpoklad, že osobnost má určité vnitřní uspořádání odpovídající právě struktuře vzájemně závislých a funkčně propojených jednotek.

V praktické případové práci psychologů se tedy z různých hledisek kladou a různými způsoby řeší také otázky osobnostní struktury. Terén psychologické profesionální praxe se tím stává jedním z důležitých východisek přístupu k nim; proto také příslušný základní výzkum by měl více využívat podnětů, které se mu s této strany nabízejí.

3. Současná psychologie a pojem „struktura osobnosti“

Zaměříme-li se na sledování způsobů, jimiž se probírá a řeší problematika osobnostní struktury v psychologických textech tohoto století, je nám brzy zřejmé, že indikátorem tu zdaleka nemůže být jen použití příslušného termínu. Právě to se ostatně pokusíme ukázat v II. části této publikace. V každém případě frekvence problematiky osobnostní struktury značně převyšuje frekvenci dotyčného slovního označení.

Na druhé straně ovšem použití termínu „struktura osobnosti“ nezaručuje, že musí jít o význam vnitřní stavby, vnitřního uspořádání osobnosti. Konstatovali jsme již, že o struktuře osobnosti hovoří případně i psychologové orientovaní duchovědně a idealisticky (viz shora citovaný Wellek, 1966, nebo Remplein, 1965), kteří ovšem přikládají tomuto termínu velmi speciální významy.

Nejčastěji se však setkáváme s termínem „struktura osobnosti“ v rámci takového pojetí, které nespatřuje v osobnosti „substanci sui generis“ a které ji naopak nahlíží jako souhrnnou psychologickou charakteristiku člověka. Z marxisticky orientovaných psychologů tu můžeme jmenovat Platonova (1972), pro kterého člověk je systém o dvou navzájem propojených subsystémech (tělesný organismus a osobnost). Platonov pojímá tento druhý podsystém jako „dynamickou funkční strukturu“ a rozlišuje v jejím okruhu jednak tzv. základní podstruktury, jednak tzv. obecné vlastnosti (viz blíže II,1). Ze západních psychologů se setkáváme se zmíněným pojetím osobnosti zejména u Nuttina (1965), který rovněž spatřuje v člověku propojení dvou systémů, totiž biologického organismu a osobnosti.

Naznačili jsme, že pojetí osobnosti jako struktury vzájemně závislých a diferencovaných funkčních jednotek se prosazuje v současné psychologii spíše de facto než expressis verbis. Prakticky to znamená, že strukturační hledisko nachází uplatnění i tam, kde jednotliví autoři definují osobnost s použitím termínů jako „celek“, „souhrn“, „syntéza“, „jednota“, apod., následovaných výčtem nějakých druhů funkčních jednotek; také se někdy používá v těchto vymezeních zájmena „všechn“. Setkáváme se tedy s formulacemi, podle kterých „všechny psychické procesy probíhají v osobnosti“ (Rubinštejn, 1964), „osobnost je celek všech psychických procesů a vlastností“ (Dorsch, 1963), je to „celek vlastností psychologických a biologických“ (Moor, 1966), „celek zvyků, postojů aj.“ (Montmollinová, 1965), „specifická syntéza psychických vlastností a procesů“ (Kovalev a Mjasiščev, 1957), „celkový a dynamický systém duševních procesů“ (Dietrich a Walter, 1971) aj. Výslovně uvádí termín „struktura“ Kovalev (1965), pro kterého „osobnost je struktura složitých psychických útvarů (obrazovanií)“. Víceméně jej uvádí také Guilford (1959), který ovšem ve své často citované formulaci „osobnost je jedinečná struktura rysů“ užívá termínu „pattern“ a nikoliv „structure“.

Vcelku se zřetel ke struktuře osobnosti a jejímu zkoumání v současné psychologii stále zvýrazňuje. Na všesvazovém sympoziu v Moskvě v roce 1970, věnovaném otázkám osobnosti, Leontjev a Mjasiščev zdůraznili význam systematického studia osobnostní struktury (viz Asejev, Ivanova, 1970). Realizací tohoto postulátu jsou již některé novější práce sovětských psychologů; jde např. o typologicky orientovaná zkoumání Merlina a Belouse (1970, 1972, 1978) nebo o Levandovského výzkum „struktury charakteru“ (1970); jehož výsledky byly získány s použitím faktorové analýzy.

Také v západní psychologii zřetel k osobnostní struktuře se uplatňuje stále ve větší míře. Projevuje se to mimo jiné také tím, že stále častěji se setkáváme s termínem „struktura“ v názvech prací, ve kterých se pojednává o psychologické problematice osobnosti. Je tomu tak u Cattella (1957), Meiliho (1963), Nuttina (1965), Eysencka (1960, 1969) aj. Přitom u Cattella, Guilforda a Eysencka se přikládá tomuto termínu zúžený význam, protože se jím rozumí výslovně jen faktorová struktura osobnosti; u Meiliho a Nuttina tomu tak není.

II. TEORETICKO–METODOLOGICKÉ PŘÍSTUPY K OTÁZKÁM STRUKTURY OSOBNOSTI V PSYCHOLOGII 20. STOLETÍ

V předcházející části práce jsme kromě jiného naznačili, že řešení problematiky osobnostní struktury se neredukuje jen na psychologická zkoumání, v jejichž rámci se příslušného termínu užívá explicitě. S tímto zřetelem se nyní budeme zabývat jednotlivými přístupy k otázkám struktury osobnosti, které se výrazněji uplatňovaly v psychologii uplynulých tří čtvrtin našeho století a které se vyznačují určitou životností vzhledem k nejbližším deseti-letím.

Jestliže vyjdeme od zmíněného základního významu termínu „struktura osobnosti“ (viz v předmluvě) a jestliže zaměříme pozornost na způsoby jeho uplatňování a využívání v dosavadní psychologii, naskytne se nám poměrně složitý obraz. S pokusy o řešení otázek vnitřní stavby resp. vnitřního uspořádání osobnosti se tu setkáváme v dost velké míře; ale jednotliví psychologové, u kterých zaznamenáváme významnější přínosy tohoto rázu, přistupují k uvedené problematice z rozdílných směrů. I když všechna tato řešení se týkají diferenciací funkčních jednotek osobnosti a vzájemných vztahů mezi nimi, realizují se nicméně s použitím poměrně rozmanitých teoreticko-metodologických východisek. V jejich výběru se odráží rozmanitost aspektů, které byly doposud uplatňovány vůči této – vcelku klíčové – otázce psychologie osobnosti.

Jeden z těchto aspektů nahlíží funkční jednotky osobnosti a vztahy mezi nimi jakoby v jedné rovině, tedy jako strukturu, kterou můžeme označit jako horizontální. Jiný postihuje spíše různé roviny těchto jednotek s případným hierarchizujícím zřetelem čili tzv. strukturu vertikální. Další aspekt obrací naši pozornost k osobnosti jako struktuře relativně trvalých charakteristik označovaných obvykle jako osobnostní rysy či vlastnosti. Ale vyskytují se také psychologické směry, které popírají trvalost osobnostních funkčních jednotek a které naopak strukturují osobnost v závislosti na aktuálních situacích, do kterých se dostává. Konečně se nabízí též takové pojetí osobnosti, které ji včleňuje do systému jedinec-prostředí a kte-

ré ji vzhledem k tomu strukturuje takříkajíc s překročením hranic fyzické osoby.

Širší realizací těchto aspektů se otevírají cesty pro pět různých teoreticko-metodologických přístupů k problematice osobnostní struktury. Jde tedy o

1. přístupy strukturující osobnost horizontálně,
2. přístupy strukturující osobnost vertikálně,
3. přístupy strukturující osobnost s užitím rysového hlediska,
4. přístupy strukturující osobnost s užitím situačního hlediska,
5. přístupy strukturující osobnost transpersonálně.

Těmito jednotlivými přístupy a různými jejich konkretizacemi v psychologii 20. století se budeme nyní zabývat.

Předběžně je třeba poznamenat, že některé z těchto konkretizací bývají svými autory terminologicky prezentovány jako tzv. modely osobnosti (viz např. publikaci Lagache se spoluautory, 1965). V některých případech by však bylo přiléhavější označit je výslovně jako „modely osobnostní struktury“, poněvadž de facto odpovídají různým koncepcím vnitřního uspořádání funkčních jednotek osobnosti.

1. Přístupy strukturující osobnost horizontálně (event. horizontálně etážově)

Otázky struktury osobnosti se řešily v dosavadní psychologii poměrně často způsobem, který bychom mohli označit jako „tradiční“. Jde totiž o teoreticko-metodologický přístup ovlivněný do značné míry týmiž hledisky, která se uplatňují v obecné psychologii při klasifikaci psychických jevů. Neobejde se bez něj ani tzv. obecná psychologie osobnosti² při své snaze o identifikaci a diferenciaci funkčních osobnostních jednotek a při zjišťování jejich vzájemných vztahů a závislostí. Vcelku jde o přístup k vnitřní stavbě osobnosti za použití jakéhosi řezu jejím „obsahem“, tedy řezu vedeného jakoby v horizontální rovině; je nasnadě označit strukturu osobnosti, kterou tím odkrýváme, jako horizontální.

² Termín „obecná psychologie osobnosti“ není dosud běžný, ale jeho zavedení by bylo možné podepřít řadou důvodů.

Tento zřetel ke kvalitativní diferenciaci obsahu osobnosti byl předznamenán již starověkým Platónovým členěním duše na rozum, cit a žádostivost. Je známo, že vliv této rané klasifikace přetrvával poměrně dlouho a že se uplatňoval např. i v mnohem pozdější koncepci „trojstránkovitosti“ psychických jevů (rozum, cit, vůle). Ale hlediska, která vedou nejen k pouhému rozčlenění jednotlivých „složek“ osobnosti, ale i k postihování jejich uspořádání a vzájemných závislostí, jsou charakteristická teprve pro psychologii 20. století.

Rubinštejn (1964) vychází při klasifikaci funkčních jednotek osobnosti ze tří otázek. První se vztahuje k tomu, co jedinec chce, oč usiluje, co je pro něho přitažlivé, žádoucí; jde tu o aspekt zaměřenosti osobnosti, o problematiku jejích potřeb, zájmů, postojů, hodnotových orientací apod. Druhá otázka se vztahuje k tomu, co jedinec dovede, čili k jeho obecným a speciálním schopnostem, k jejich diferencovanosti. Třetí otázka – na rozdíl od obou předcházejících – indikuje příslušný okruh osobnosti s poněkud menší určitostí. Zní totiž: Jaký je jedinec, které zvláštnosti ho charakterizují? Rubinštejn touto otázkou míří do oblasti jednak temperamentu, jednak charakteru, přičemž mezi nimi příliš nerozlišuje. Jeho klasifikaci „systémů vlastností“ převzal Kovalev (1965), který člení funkční jednotky osobnosti rovněž na schopnosti, temperament, zaměření a charakter; na rozdíl od Rubinštejna rozlišuje přitom výrazněji mezi temperamentem a charakterem.

Tuto diferenciaci hlavních okruhů funkčních jednotek v horizontální struktuře osobnosti nacházíme s různými obměnami i v rámci jiných psychologických koncepcí.

Klages (1928, resp. již 1910) přinesl idealisticky orientovanou teorii osobnosti, jejímž jádrem je speciální dualismus duše a ducha (viz také 1929). Obsahovala také klasifikaci „charakterových“ vlastností, při které se uplatnila tři kritéria. Prvnímu z nich, které je možné označit jako kritérium „více-méně“, odpovídají tzv. vlastnosti množství (Mengeeigenschaften), projevující se jako „potence a meze“ osobnosti čili jako schopnosti (např. paměť, muzikálnost, síla vůle aj.). Podle druhého kritéria se vydělují vlastnosti rázu zaměřenosti, resp. hodnotové orientovanosti (Richtungseigenschaften) čili zájmy, sklony a tzv. „pružiny“ (Triebfedern), spjaté na rozdíl od pudů s vědomím já (např. ctižádostivost, ješitnost, panovačnost) a účinkující jako motivy jednání. Třetímu kritériu odpovídají vlastnosti z okruhu

emoční a volní vzrušivosti; jsou charakterizované vzájemným poměrem mezi pohnutkami a tlumivými procesy (Verhältniseigenschaften) a projevují se ve výrazové sféře osobnosti. Jde o vlastnosti, které se obvykle označují jako temperamentové; uvedli jsme (viz I,2,d), že Klages pro ně užívá také názvu „strukturní“. Potud tedy se tato klasifikace osobnostních vlastností kryje s tradičním rozlišováním schopností, temperamentu a zaměřenosti na půdě osobnosti: dvě další kategorie, které také obsahuje, totiž tzv. vlastnosti výstavbové a postojoyé, jsou ovšem již mimo tento rámeček.

W. Stern (1921) věnoval mnoho pozornosti teleologicky chápanému pojmu „dispozice“; předpokládá o nich, že se uplatňují ve smyslu potenci i tendencí osobnosti. Potencemi jsou pro něho tzv. dispozice výbavy (Rüstungsdispositionen), za jejichž pomoci jedinec se vyrovnává se světem; mají především ráz schopností, ale do jisté míry i temperamentu. Tendencím odpovídají podle Sterna tzv. dispozice zaměření (Richtungsdispositionen), které udávají směry a cíle pro realizaci dispozic výbavy; jde o motivační sféru osobnosti, kterou reprezentují pudy, zájmy, postoje aj.

Ve známém – dnes ovšem již starším – slovníku Warrenově (1935) se člení obsah osobnosti horizontálně na vlastnosti kognitivní (odpovídající do jisté míry schopnostem), afektivní (sféra temperamentu), konativní (sféra motivační) a fyzické.

Pro Rempleina (1965) jsou funkčními jednotkami osobnosti vitalita, temperament, charakter a nadání (tj. schopnosti). Neobvyklé je tu ovšem zařazení vitality, se kterou se v jiných horizontálních klasifikacích funkčních jednotek osobnosti nesetkáváme a která má ráz psychologického konstruktů spíše explikativního než deskriptivního (viz Herrmann, 1976). Později (viz I,2) uvidíme, že kategorii vitality obsahují také některé teorie vertikální struktury osobnosti.

Meili (1961) klasifikuje z horizontálního aspektu obsah osobnosti na schopnosti, pudy, pohnutky, zájmy, vlastnosti temperamentové a vlastnosti morální. Převědeme-li pudy a zájmy na zaměřenost osobnosti a morální vlastnosti na charakter, dospějeme zase k tradičnímu rozčlenění funkčních jednotek osobnosti.

Je ovšem třeba si uvědomit, že tyto různé způsoby horizontální struktury osobnosti většinou již nezachovávají někdejší stroze kategoriální hlediska, která vedla k rozlišování navzájem ostře oddělených „složek“ osobnosti. Naopak se uplatňuje v jejich rámci takřka vždy již předpoklad,

že tyto složky účinkují společně a že jsou navzájem mnohostranně závislé. Experimentální podepření takového předpokladu nebývá ovšem dostatečné, resp. je k dispozici jen pro některé parciální vztahy mezi funkčními jednotkami osobnosti.

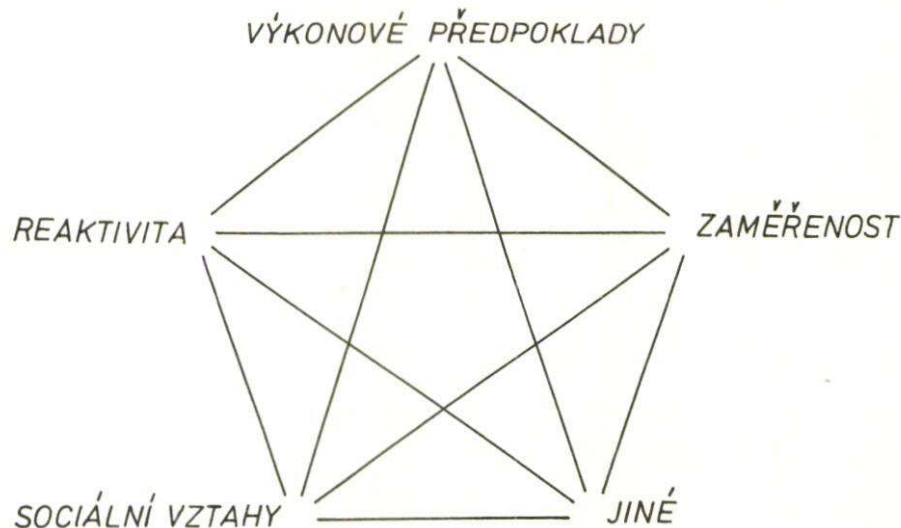
Uvedli jsme některé způsoby strukturace osobnosti „v horizontální rovině“, způsoby, které přinášejí výčet tradičních kategorií klasifikace jejího obsahu. V současné psychologii se však otázky horizontální osobnostní struktury řeší též v okruhu teorií, které primárně poukazují k jinému strukturačnímu přístupu, totiž k takovému, který vychází z tzv. rysového hlediska. Máme na mysli faktorové teorie osobnosti a jim odpovídající konkretizaci rysového modelu; je to problematika, kterou se budeme zabývat ještě později (viz II,3). Nyní si povšimneme jenom okolnosti, že známé faktorové systémy obsahují některé obdoby těch klasifikací funkčních jednotek osobnosti, které jsme právě uváděli; tradiční způsob horizontální strukturace osobnosti se realizuje – kromě jiného – také prostřednictvím těchto systémů.

V nejvýraznější formě se s tím setkáváme u Cattella (1957, 1965), který člení horizontální strukturu osobnosti na rysy dynamické čili motivační, na rysy temperamentové a na rysy kognitivní (ztotožňované více či méně se schopnostmi). Podobně Guilford (1959) rozlišuje v osobnosti rysy hromadné čili motivační, rysy temperamentové a schopnosti, přidává však ještě rysy psychopatologické a dále pak morfologické a fyziologické. Struktura dimenzí osobnosti, ke které Cattell i Guilford experimentální cestou dospívají, odpovídá tzv. faktorům primárním, tedy vzájemně závislým a spoluúčinkujícím právě v horizontální rovině osobnosti. Třetí význačný západní faktorový analytik, totiž Eysenck, rozlišil již v roce 1947 v osobnosti oblast kognitivní, (konkretizovanou jako inteligenci), konativní (charakter), afektivní (temperament) a fyzickou (somatickou). Jeho faktorový systém, pro který jsou charakteristické druhořadové dimenze extraverté a neuroticismu, odpovídá ovšem převážně jen oblasti temperamentové. Do jisté míry je tu však zastoupena také konativní sféra osobnosti, pro kterou Eysenck našel v roce 1953 některé postojové faktory.

Uvedené tradiční rozčlenění „obsahu“ osobnosti na schopnosti, zaměřenost, temperament a případně ještě charakter představuje tedy způsob horizontální strukturace osobnosti, který je v dosavadní psychologii velmi obvyklý (i když není jediný, jak si ještě ukážeme). Pokusíme se schemati-

zovat jej obrázkem 2, kde ovšem to rozčlenění, které bylo shora uvedeno, poněkud obměňujeme věcně i terminologicky. Jednotlivé okruhy funkčních jednotek osobnosti zde označujeme jako výkonové předpoklady, zaměřenost, reaktivitu, sociální vztahy a „jiné“. Spojnice, na obrázku užívané, naznačují, že má jít o systém mnohostranně vzájemně závislých funkčních jednotek osobnosti, nahlížených z aspektu jediné horizontální roviny.

Teoreticko-metodologické přístupy, které strukturují osobnost horizontálně, nemůžeme však redukovat jen na tradiční model odvozený z obecné

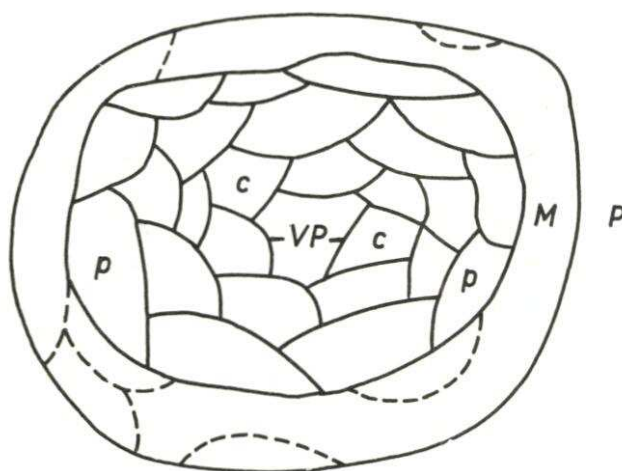
Obr. 2. „Tradiční“ schéma horizontální struktury osobnosti

psychologie osobnosti. Musíme sem naopak zařadit i model značně odlišný a přitom v západní psychologii značně aktuální; jeho východiskem je Lewinova teorie životního prostoru, vypracovaná jako teoreticko-metodologická koncepce dynamiky lidského chování.

Podle Lewina (1936) životní prostor jako „souhrn skutečností, určujících chování jedince v daném okamžiku“ se člení na tzv. oblasti, vyznačující se určitými vlastnostmi a určitými topologickými vztahy. Dvě z těchto oblastí jsou hlavní, totiž tzv. osoba, kterou Lewin jen výjimečně označuje jako „osobnost“, a tzv. prostředí, nahlížené tu ve smyslu psychologickém, nikoli fyzikálním; každá z obou těchto oblastí se dále člení na oblasti dílčí.

Se zřetelem k našemu tématu nás ovšem zajímá zejména Lewinovo interní členění osoby; je znázorněno na obr. 3. Nacházíme tu především dvě dílčí oblasti, totiž senzomotorickou (perceptivně motorickou) a vnitřně personální. Senzomotorická oblast představuje hraniční pásmo mezi oblastí vnitř-

ně personální a prostředím, které osobu obklopuje; to také znamená, že zprostředkovává kontakt mezi nimi. K funkcím odpovídajícím senzomotorické oblasti Lewin počítá zejména ty, které se uplatňují při řeči i při gestikulaci a které facilitují komunikaci mezi osobou a sociální komponentou prostředí. Vcelku se realizuje touto oblastí osoby jednak percepce v nejširším slova smyslu, jednak zasahování osoby do prostředí cestou motorické aktivity. Obsahové jádro vnitřně personální oblasti Lewin spatřuje v potřebách a různých stavech jedince, zejména ve stavech afektivního rázu.

Obr. 3. Lewinovo znázornění topologie osoby; *P* = prostředí, *M* = percepčně motorická oblast, *VP* = vnitřně personální oblast, *p* = periferní zóna oblasti *VP*, *c* = centrální zóna oblasti *VP* (podle K. Lewin, 1936)

Obě dílčí oblasti osoby, senzomotorická i vnitřně personální, mají své další interní členění. V senzomotorické oblasti rozlišuje Lewin zóny „perifernější“ a zóny „centrálnější“; jinak řečeno, rozlišuje tu jednak zóny, které se funkčně vztahují zejména k prostředí, jednak ty, které jsou ve vztazích zejména s oblastí vnitřně personální. Podobně se člení i vnitřně personální oblast na zónu periferní a zónu centrální; tuto centrální zónu vnitřně personální oblasti Lewin někdy označuje „já“. Poněvadž periferní zóna vnitřně personální oblasti sousedí s oblastí percepčně motorickou, psychické děje, které se v ní realizují, se poměrně snadno vyjadřují jednáním. Naproti tomu centrální zóna vnitřně personální oblasti je od oblasti percepčně motorické poněkud vzdálená; proto psychické děje, které jí odpovídají, se v jednání příliš neprojeví. Rozdílnost účinků obou zón je

možné konstatovat např. vzhledem k afektu hněvu. V každém případě je produkován vnitřně personální oblastí osoby; ale v chování se hněv projeví jen tehdy, je-li jeho zdrojem periferní zóna. Lewin pak ještě dále člení obě zóny vnitřně personální oblasti na podsystémy či podoblasti (viz obr. 3).

Tato horizontální strukturace osobnosti není ovšem jediným aspektem, který Lewin uplatňuje ve své teorii životního prostoru. Jeho teorie poskytuje naopak východiska několika různých způsobů osobnostní strukturace; proto se k ní ještě později vrátíme (viz II,4,5).

V názvu této kapitoly se zmiňujeme také o horizontálně etážovém přístupu k otázce vnitřní stavby osobnosti. Setkáváme se s ním v koncepci osobnostní struktury, kterou vypracoval K. K. Platonov (1972). Rozlišuje se tu jednak rovina základních podstruktur osobnosti, jednak rovina tzv. obecných vlastností, nahlížených jako abstrakce vztahů mezi základními podstrukturami.

K těmto základním podstrukturám Platonov počítá: 1. podstrukturu zaměřenosti (zájmy, postoje, přání, přesvědčení, ideály, světový názor aj.), jejímž biologickým základem jsou sice pudy, ale která je přitom určovaná převážně sociálními činiteli, 2. podstrukturu zkušenosti (znalosti, návyky, dovednosti, zručnosti, tedy vše, co se získává učením jako osobní zkušenost a co lze také označit jako pohotovosti), 3. podstrukturu forem odrazu objektivní reality, tj. individuální diference v okruhu poznávacích procesů, 4. podstrukturu temperamentovou, kterou určují zejména činitelé biologického rázu a která ovlivňuje typové vlastnosti osobnosti. Do těchto čtyř podstruktur, které jsou, jak je patrné, řazeny ve směru od převahy determinace společenského rázu k převaze determinace rázu biologického, je možné podle Platonova rozdělit všechny osobnostní vlastnosti. Přitom většina jich spadá převážně do rámce té či oné podstruktury a jen zčásti i do okruhu podstruktur jiných; vyskytují se však také osobnostní vlastnosti, které odpovídají vysloveně několika podstrukturám. Vcelku je pro tuto koncepci základních podstruktur osobnosti charakteristická okolnost, že nejsou nahlíženy jako oddělené kategorie. Platonov tu naopak používá analogie s matematickou teorií množin a uvádí, že vztahy mezi jednotlivými podstrukturami mohou být přirovnány k částečně se protínajícím množinám. Také se v rámci této koncepce předpokládá uvnitř každé podstruktury další interní diferenciaci.

Tzv. obecné vlastnosti jsou určovány základními podstrukturami, a to zpravidla jejich součinností; jak jsme již uvedli, zobecňují se jimi vztahy mezi podstrukturami. Platonov člení obecné vlastnosti osobnosti na schopnosti a charakter, ovšem zase nikoli ve smyslu oddělených kategorií; např. podstruktura zkušenosti se stává východiskem obecných vlastností ve smyslu schopností i charakteru.

Jak je patrné, Platonov se nepřidrží obvyklého pojetí, podle kterého schopnosti, zaměřenost, temperament a charakter představují tutéž úroveň osobnosti, stojí jakoby „v jedné řadě“. Shora jsme mohli konstatovat, že toto pojetí doposud hojně uplatňovali psychologové marxističtí i nemarxističtí. Platonov naproti tomu strukturuje osobnost jakoby ve dvou etážích; nečiní to ovšem ve smyslu tzv. vrstev osobnosti, kterých si povšimneme v následující kapitole. Jde tedy o poměrně neobvyklý, netradiční přístup ke strukturaci osobnosti; některé námitky proti němu vznesla Ancyferová (1974). Celý tento způsob horizontální strukturace osobnosti je pozoruhodný také tím, že zavádí některé relativně „nové“ okruhy funkčních jednotek osobnosti, konkrétně podstrukturu zkušenosti ve smyslu závislosti aktuální osobnostní struktury na předcházejících zkušenostech, resp. předcházejícím učení, a podstrukturu odrazu ve smyslu interindividuální variability poznávacích procesů jako forem psychického odrazu objektivní reality.

Okolnost, že tato Platonovova koncepce osobnostní struktury prozatím ještě není – alespoň podle dostupných pramenů – detailněji propracovaná, vede nás k tomu, že ji zařazujeme jen jako zvláštní případ horizontálně strukturujícího přístupu k osobnosti. Dojde-li však k jejímu dalšímu upřesnění a zejména k jejímu podložení experimentálně získanými daty, mohla by časem reprezentovat samostatný a původní přístup k řešení otázky vnitřní stavby osobnosti.

2. Přístupy strukturující osobnost vertikálně

Východiskem některých teoreticko-metodologických koncepcí struktury osobnosti je aspekt, který vede k rozlišení několika hierarchicky uspořádaných úrovní vnitřní stavby osobnosti. Vzhledem k tomu, že taková hierarchie evokuje představu svislého rozměru, je nasnadě označit příslušný přístup jako vertikálně strukturující. Realizuje se zejména v rámci teorií tzv. vrstev osobnosti (v širokém významu tohoto slovního označení).

Náznaky tohoto přístupu nacházíme již u Platóna, který nejenom člení obsah „duše“ na žádostivost, cit (statečnost, bojovnost aj.) a rozum (viz také v 1. kapitole), ale pojímá ji přímo jako hierarchii těchto tří složek. Převahu rozumu nad oběma dalšími stránkami duše pokládá za optimální stav, který však nenastává u každého jedince. Hierarchizaci zmíněných úrovní Platón váže na jejich somatickou lokalizovanost, přičemž sleduje vertikální osu těla: žádostivost spojuje se spodní částí trupu, citovost s hrudí a rozum s hlavou. Podle převahy uplatnění té či oné části těla — a tedy také podle povahy psychické funkce s ní spjaté — provádí pak jakousi klasifikaci lidí do tří skupin (otroci, bojovníci a vládci-filozofové); v jádru je to však spíše klasifikace hodnotových orientací než sociálních skupin.

Výraznější podobu má vertikálně členící přístup u Aristotela; rozlišují se tu tři stupně duševního života, resp. trojí „duše“, totiž rostlinná, animální či smyslová a rozumová. Rostlinná duše reguluje — řečeno s použitím dnešní terminologie — růst a vegetativní funkce organismu, na duši animální závisí smyslové vnímání, pohyb a žádostivost, duše rozumová se projevuje myšlením a vůlí. V hierarchii těchto tří modalit duše se odráží, podle Aristotela, jiné odstupňování vyskytující se v organickém světě, totiž hierarchie rostlina — zvíře — člověk: vegetativní duše je charakteristická pro rostliny, animální pro zvířata a rozumová pro člověka. V člověku se spojují všechny tři duše v jednotu, jejíž vrchol představuje rozumová duše; ta se v Aristotelově pojetí nevyvíjí z duší nižších, nýbrž vstupuje jakoby nad ně jakožto nový princip přispívající k jejich zušlechtnění.

Nebudeme zde sledovat rozpracování těchto raných podnětů v průběhu dějin filozofie. Obrátíme teď pozornost výhradně k psychologickým teoriím, které řeší otázku struktury osobnosti s použitím hierarchizace jejích „komponent“ čili které strukturují osobnost vertikálně. Je ovšem skutečností, že tyto teorie zpravidla zahrnují také v určité míře hledisko hori-

zontální strukturace osobnosti, alespoň na jednotlivých úrovních hierarchie; obvykle tedy nejde jen o čistě vertikální strukturu osobnosti.

Shora jsme uvedli, že zřetel k vertikální stavbě osobnosti přinesly zejména tzv. teorie osobnostních vrstev. Při tomto konstatování uplatňujeme širší aspekt, který nám umožňuje začlenit sem kromě těch teorií, kterým se takové označení výslovně příkládá, také hlubinné teorie osobnosti.

Na druhé straně sem ovšem nezařazujeme jakýkoliv model osobnostní struktury, ve kterém se nějakým způsobem uplatňuje hierarchizační zřetel, tedy např. model hierarchické faktorové struktury osobnosti (viz obr. 16). Je to totiž svým původem a účelem model struktury nikoli vertikální, nýbrž rysová a ponecháme jej proto zatím stranou.

Povšimneme si tedy nyní teoreticko-metodologických přístupů, kterými se doposud konkretizovala představa vrstevnaté struktury osobnosti.

Mohli jsme konstatovat, že již starověké filozofické koncepce strukturují osobnost (či spíše duši) do několika úrovní, jež odpovídají různým orgánům a funkcím lidského organismu (u Platóna) anebo různým stupňům živé přírody (u Aristotela). Na spodní úrovni či úrovních tu nacházíme funkce, které jsou společné člověku i zvířatům, resp. člověku a jiným částem živé přírody; můžeme též říci, že jde o funkce těch orgánů, které se nacházejí v dolní části těla. Horní úroveň naproti tomu představují takové funkce organismu, které jsou příznačné pro člověka (oproti jiným živočichům) a které souvisí s orgány nacházejícími se v horní části těla. Toto rozlišení vyšších a nižších osobnostních úrovní implikuje současně také výrazný hodnotový aspekt. Vysledování jeho společensko-historických kořenů by jistě bylo úkolem právě tak důležitým, jako náročným; nebudeme se jím nyní ovšem zabývat. Spokojíme se jen konstatováním, že takové funkce organismu, které jsou společné člověku a ostatní živé přírodě (včetně jejich předpokládaných psychických komponent, jako je např. tzv. žádostivost, asociovaná v těchto koncepcích se spodní částí trupu), se tu nahlízejí jako méně hodnotné než funkce, které jsou specifické (nebo pokládají se za specifické) jen pro člověka a které reprezentuje ve sféře psychiky především rozum.

Některá starověká hlediska se promítají dost výrazně i do těch teorií vertikální struktury osobnosti, které vypracovala teprve psychologie 20. století; v důsledku toho jednotlivé z těchto teorií jsou si po různých stránkách dost podobné. Proto by také nebylo příliš efektivní, kdybychom je chtěli třídit se zřetelem k tomu, kterými „vrstvami“ jednotlivé z nich operují.

Zdá se, že je naopak vhodnější klasifikovat tyto teorie spíše podle toho, které vrstvě se v jejich rámci přiřazuje úloha hlavního regulátoru osobnosti. S užitím zmíněného hlediska můžeme rozlišit na jedné straně vertikální strukturaci osobnosti, kterou přinášejí hlubinné teorie, na druhé straně tu, kterou nacházíme v tzv. teoriích vrstev v užším smyslu slova.

Je známo, že hlubinné teorie řeší otázku vertikální struktury osobnosti jako otázku vzájemného poměru, resp. vzájemné souhry mezi tzv. vědomím a nevědomím. Objasňování této souhry však evokuje – snad dokonce nezbytně – představu prostorové lokalizace. Vědomí se totiž chápe v hlubinných teoriích jako pouhý povrch psychického dění, povrch, pod kterým se nachází složitý aparát nevědomí. Tím je určena základní vertikální osa hlubinného pojetí osobnosti; vědomí je na ní lokalizováno výše než nevědomí. To také znamená, že zásahy nevědomých procesů do procesů vědomých, které představují jednu z hlavních tezí hlubinných teorií, měly by se tedy realizovat jakoby ve směru „zdola nahoru“.

Podrobnostmi hlubinných koncepcí osobnosti se zde ovšem nebudeme zabývat. Právě tak ponecháme prozatím stranou námitky, které jsou vznášeny proti tomuto pojetí osobnosti z pozic marxistických i jiných. Všimněme si ho nyní výhradně jen jako jednoho ze způsobů vertikální strukturace osobnosti.

S tímto zřetelem zasluhuje pozornosti zejména vertikální strukturace psychoanalytická, která přináší hierarchii několika navzájem propojených „instancí osobnosti“; Freud o ní pojednal souhrnně v práci z roku 1923. Nejnižší stupeň této hierarchie představuje nevědomí jako sídlo pudové energie; označuje se tu jako Ono (Id, Es). Na vyšším stupni je vrstva vědomá, pojmenovaná Já (Ego, Ich); zahrnuje se do ní také předvědomí, totiž ta část nevědomí, která není oproti vědomí ohraničená tzv. cenzurou. V této osobnostní hierarchii Ono a Já jsou sice oddělené, ale ne úplně, jejich propojení je zprostředkováno právě předvědomím. Přitom systém Já, jehož hlavní funkcí je vnímání, je ovládán tzv. principem reality (rázu společensko-mravních norem), systém Ono se řídí principem libosti (rázu pudových potřeb). Kromě toho rozlišuje Freud ještě třetí osobnostní instanci, která se však realizuje do značné míry jako součást Já; je to tzv. Nadjá (Superego, Überich) účinkující v osobnosti jako nositel svědomí, resp. jako činitel procesu tzv. sublimace pudových potřeb. Nadjá sice spadá do značné míry do sféry vědomí, ale má některé nevědomé složky; touto

okolností se psychoanalytická vertikální strukturace osobnosti ještě více komplikuje. Ono, Já a Nadjá jsou totiž ve značně složitých vzájemných vztazích (viz např. Lagache, 1965, Pardel, 1972), které jsou nadto velmi dynamické. Proto také představa jakési jejich hierarchie v tom smyslu, že jednotlivé z těchto instancí by byly lokalizovány výše nebo níže na předpokládané vertikální ose osobnosti, není vlastně příliš adekvátní.

Pro psychoanalytickou koncepci osobnostních vrstev je charakteristické, že regulační zřetele tu nabývají převahy nad hodnotovými. Nevědomí jakožto zdroj pudové energie a jakožto alogická, konkrétní, názorná a časově nedeterminovaná sféra osobnosti plní totiž také funkci hlavního regulátoru interní osobnostní dynamiky. Já i Nadjá sice vytvářejí do jisté míry jeho protiváhu, jsou však na něm různými způsoby závislé, takže se nemohou emancipovat a tím méně nabýt nad ním funkční převahy. Platónská představa rozumu jako vozataje řídicího spřežení dvou koní, ušlechtilějšího a méně ušlechtilého, je tedy v rámci psychoanalytické koncepce „postavena na hlavu“; úloha ústředního regulujícího činitele se tu totiž přikládá té vrstvě, která odpovídá Platónově „žádostivosti“.

Na dalších stránkách se budeme zabývat ostatními a časově poněkud pozdějšími teoriemi, které se pokoušejí řešit otázku vertikální stavby osobnosti, tj. teoriemi vrstev v užším smyslu slova; uvidíme, že psychoanalytická strukturace osobnosti se od nich odlišuje právě svým zdůrazněním významu pudové složky.

Rozvrstvení osobnosti, které tyto ostatní teorie přinášejí, není ovšem po čistě obsahové stránce příliš rozdílné od psychoanalytického. Svědčí o tom dvě hlavní teorie vrstev, totiž Rothackerova a Lerschova, publikované shodou okolností v témže roce, tj. 1938.

Rothacker vychází z předpokladu, že struktura osobnosti má ráz určitého navrstvení (Aufschichtung), při kterém nová funkční centra překrývají a přetvářejí stará; tato stará centra „vespod“ přetrvávají, ale jejich brzdění a kontrolu provádějí centra novější. Vcelku se v rámci této koncepce rozlišují dvě hlavní osobnostní vrstvy, z nichž každá účinkuje proti druhé; jde o vrstvu Ono (Esschicht) a vrstvu osoby (Personschicht), označovanou také jako vrstva Já (Ichschicht). Vrstva Ono je nevědomá a představuje emoční centrum osobnosti. Je poměrně složitě strukturovaná, realizuje se totiž různými dílčími vrstvami a podvrstvami. Nejnižší na předpokládané vertikální ose osobnosti Rothacker lokalizuje vrstvu vitální a vrstvu vege-

tativní, reprezentující „život v člověku“ (Leben im Menschen). Výše by byla vrstva animálního Ono, která odpovídá zčásti „zvířeti v člověku“ (Tier im Menschen), zčásti, tj. svou horní úrovní „dítěti v člověku“ (Kind im Menschen). Nad animálním Ono je „oduševnělá hlubinná osoba“ (beseelte Tiefenperson); Rothacker v ní spatřuje „výhradně lidskou emocionální vrstvu“ a lokalizuje ji nad „čistě biologickou sférou“ předcházejících úrovní, ale ještě stále níže než osobu čili Já. Nejvyšší vrstvu ve vertikální osobnostní struktuře představuje toto Já, které je podle Rothackera sférou řečových a intelektuálních schopností, morálních postojů, uměleckých a náboženských přístupů ke světu. Já se uplatňuje jako nejdůležitější regulační centrum osobnosti; interakci mezi ním a zmíněnou hlubinnou osobou Rothacker vystihuje jako vztah mezi jezdcem a koněm. Přitom však nepředpokládá, že regulační funkce Já se v osobnosti stále prosazuje; Já je sice její nejvyšší kontrolní funkce, ale dostává se ke slovu zejména tehdy, když nižší funkce, tj. funkce odpovídající tzv. nižším vrstvám, „na věc nestačí“.

Vcelku se klade v této Rothackerově koncepci vertikální struktury osobnosti důraz na vzájemné závislosti jednotlivých vrstev; předpokládá se tu, že na každém konkrétním způsobu jedincova chování se podílejí vždy všechny vrstvy. Podle Rothackerova mínění osobnostní struktura se stává srozumitelnou právě v důsledku této okolnosti.

Vertikální strukturaci osobnosti se současným horizontálním členěním jednotlivých úrovní přináší teorie Lerschova (1938); obsahově se příliš neodlišuje od Rothackerovy, je však méně závislá na psychoanalytické terminologii.

Východiskem Lerschovy strukturace osobnosti je diferenciací předpsychického a psychického. Předpsychický ráz má tzv. životní základ (Lebensgrund), totiž celek organických stavů a procesů, jež se v těle odehrávají. Lersch však buduje svou teorii osobnostních vrstev zejména ve sféře psychického prožívání; osobnost člení vertikálně, a to způsobem, který je dost složitý a případně i ne zcela přehledný. Východiskem této vertikální strukturace je rozlišení endotýmního základu a personální nadstavby. Nejnižší úrovní endotýmního základu jsou tzv. stacionární naladění (stationäre Gestimmtheiten), která vytvářejí určitou horizontální rovinu. Nacházíme v ní životní pocity (tj. tělesné pocity, základní citové ladění a afekty), sebecity (pocit vlastní moci, pocit vlastní hodnoty) a zaměřené

pocity (gerichtete Gefühle), totiž jednak základní emoční reakce, jednak city podmíněné lidským soužitím. Nad stacionární vrstvou a z ní vyrůstá podle Lersche v rámci endotýmního základu osobnosti vrstva pudová a snahová zahrnující jak primitivní pudy (např. pud sexuální), tak i snahy specificky lidské (zvědavost, sociálnost aj.); také se sem počítá veškeré bezprostřední reagování na podněty a veškeré chování impulzivního rázu. Vcelku Lersch označuje úroveň endotýmního základu jako „patickou“; soudí totiž, že prožitky, které jí odpovídají, člověka „přepadají“, že nejsou dostupné vědomému Já a nejsou jím kontrolované. Pokud jde o vrstvu personální nadstavby, Lersch sám ji pokládá za identickou s Rothackerovou vrstvou osoby. Jádrem této nadstavby je vědomé Já čili jakýsi „Archimedův bod“ chování jedince. Rozlišuje se tu nižší úroveň (snahy vztahující se k celkové aktivitě, k sobě a k prostředí včetně jeho sociální složky) a úroveň vyšší (poznávací složka osobnosti a vůle). Vztahy mezi endotýmním základem a personální nadstavbou se tu pojímají podobně jako analogické vztahy v rámci Rothackerovy teorie; nadstavba se uplatňuje jako brzda a kontrola endotýmního prožívání. Mezi oběma vrstvami je dosti úzká součinnost; může ovšem docházet k jejich krátkodobé „disociaci“ (zejména ve formě snů během spánku) nebo k „uzavření“ (Abriegelung) prostřednictvím mechanismu „potlačení“ (v témže smyslu, jaký tomuto termínu přikládá psychoanalytická teorie).

Vcelku tedy obě teorie, Rothackerova i Lerschova, postulují hierarchickou interní stavbu osobnosti podobnou té, kterou již dříve přinesla psychoanalýza; je totiž zřejmé, že je možné převést diferenciaci vrstev vyšších a nižších na rozdíl mezi vědomou a nevědomou úrovní osobnosti. Přitom ovšem nejde o úplnou shodnost: úloha hlavního regulujícího centra připadá totiž v obou uvedených teoriích – v protikladu k psychoanalýze – vrstvám vyšším čili těm funkcím, které odpovídají rozumové a volní stránce osobnosti.

Jiné vertikální strukturace osobnosti přinesli např. Thiele (1940), Thomae (1951), Strunz (1943) aj.; od předcházejících se tyto teorie neodlišují nějakým zásadním způsobem. Vertikálně strukturuje osobnost také Wellek (1956); nad základnou rázu tzv. vitality postuluje hierarchii různých vrstev, totiž pudové, vjemové, citové, fantazijní, rozumové a volní. Vertikální hledisko této strukturace osobnosti je však doplněno ještě horizontálním, a to v souvislosti s pojmem tzv. ústředního vrstvení (zentrale Schichtung)

charakteru. Při tomto ústředním vrstvení dochází k diferenciaci jaderné vrstvy (Kernschicht) od vrstev krycích (Mantelschichten). Distance mezi jádrem osobnosti a psychickými funkcemi, odpovídajícími jednotlivým vrstvám, jsou různé.

3. Přístupy strukturující osobnost s užitím rysového hlediska

Jeden z velmi charakteristických přístupů současné psychologie ke strukturační osobnosti souvisí s kategorizací způsobů chování formou tzv. osobnostních vlastností či rysů (rus. svojstva ličnosti, něm. Persönlichkeitseigenschaften, angl. personality traits, fr. traits de personnalité).

Čeština nám tu nabízí dva termíny, totiž osobnostní vlastnosti a osobnostní rysy. Dosti často se dává přednost prvnímu z nich; ale výhodou druhého je, že umožňuje také vytvoření adjektivního tvaru „rysový“. V této kapitole, resp. i v celém dalším textu budeme užívat obou termínů, a to vždy se zřetelem k různým konkrétním souvislostem, které činí vhodnějším někdy první z nich, někdy druhý.

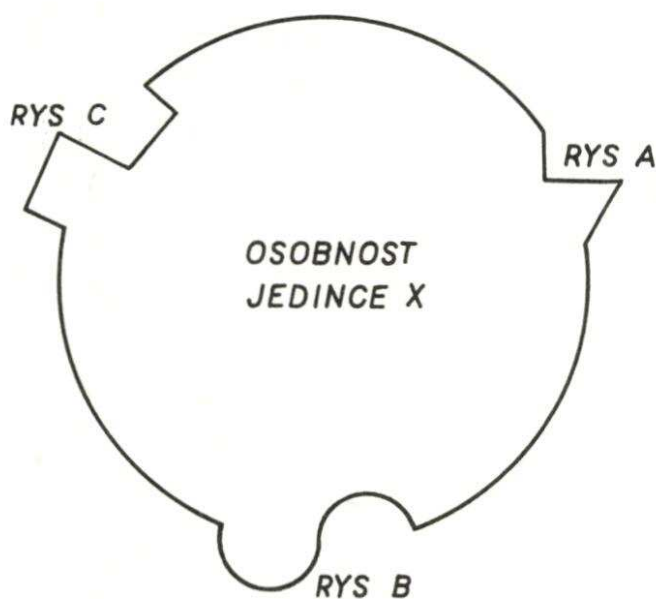
Zmíněná kategorizace způsobů chování je východiskem tzv. rysových teorií, respektive rysových modelů osobnosti. V předcházejících pracích (Kolaříková, 1980) jsme poukázali na okolnost, že současná psychologie zdaleka nepracuje s jediným modelem tohoto druhu. Proto si v tomto oddílu nejprve povšimneme různých způsobů realizace rysového modelu čili jeho diferenciaci. Dále se budeme zabývat rysovými modely, ke kterým poukazují jednak typologické, jednak faktorové teorie osobnosti.

a) Diferenciace rysového modelu osobnostní struktury

Poměrně časté je pojetí osobnostních rysů jako trvalých, vrozených a individuálně diferencovaných dispozic k různým způsobům chování; tyto dispozice se případně nahlízejí jako takové znaky osobnosti, které mají ráz jejich atributů. Právě proto jsme jinde (Kolaříková, 1980) označili toto pojetí rysů jako atributové (viz obr. 4). Bývá spojeno s předpokladem tzv. transsituační konzistence chování čili s předpokladem, že jedinec uplatňuje ve všech situacích konsekventně určité, jemu vlastní způsoby chování,

že tedy např. se chová stále submisivně nebo že stále vykazuje agresivitu apod. Rysy v tomto smyslu jsou osobnostní charakteristiky poukazující k chování; po terminologické stránce je zdrojem jejich inventáře slovní zásoba přirozeného jazyka. Můžeme také říci, že jsou to charakteristiky, pro které psychologie nemá k dispozici definice; tato okolnost byla již vícekrát konstatována (Meili, 1973, Jüttemann, 1972, Herrmann, 1973 aj.).

Reprezentantem atributového pojetí rysů je zejména Allport; opětovaně je zdůraznil v roce 1966. Podle jeho tehdejší formulace pro osobnostní rysy je příznačné zejména to, že jednatel je „má“, že jsou to „jeho“ rysy.

Obr. 4. Schéma atributového pojetí osobnostních rysů

Atributové pojetí osobnostních rysů bývá spojeno se zřetelem k činitelům ovlivňujícím jejich utváření či vývoj. Tradičně se tu rozeznávají činitelé vnitřní a vnější a hledá se vzájemná proporce jejich uplatnění. Je známo, že Rubinštejn (1964) nahlíží osobnost jako celek vnitřních podmínek, jimiž se lomí vnější (tj. z vnějšku působící) vlivy. Pro něho i současné sovětské psychology (Šoročovová, 1974, Abulchanova-Slavskaja, 1974) je příznačné, že zmíněnou proporcii určují spíše ve smyslu převahy činitelů vnějších, zejména pokud jde o vlivy společenského rázu. V případě západního atributového pojetí osobnostních rysů těžiště se přesouvá naopak často na stranu činitelů vnitřních; např. Allport (1937, 1966) spatřuje hlavní zdroj interindividuální variability rysů v latentních psychofyzických dispozicích.

Variantu rysového modelu, která odpovídá tomuto aspektu, jsme jinde (Kolaříková, 1980) označili jako ontogeneticko-formativní; atributové pojetí osobnostních rysů totiž zahrnuje – ve větší či menší míře – také zřetel k vývoji a utváření osobnosti. Proto můžeme označit zmíněný již Allportův rysový či rysově orientovaný (trait-centered) model osobnosti za atributový i ontogeneticko-formativní současně.

Toto pojetí osobnostních rysů reprezentuje formule $B = f(P)$; podle ní chování je funkce osoby, která se tu nahlíží především jako struktura dispozic.

Někdy se setkáváme s předpokladem, že tato formule odpovídá jakémukoliv uplatnění rysového hlediska v psychologii osobnosti (viz např. Endler a Magnusson, 1976); to je ovšem sporné. V současné psychologii se totiž realizuje ještě jiný přístup k rysové kategorizaci způsobů chování. Jeho jádrem je konceptualizace společenských významů těch či oněch způsobů chování, jejich pojmové zobecnění. Takový přístup indikuje poněkud jiné pojetí osobnostních rysů než atributové.

Rubinštejn (1964) uvádí, že v pojmové stránce osobnostních rysů se zobecňují způsoby chování, které jedinci vykazují ve styku s různými stránkami svého životního prostředí. Ani Allport (1937) neuplatňuje výhradně jen hlediska, která vedou k atributovému pojetí rysů; naopak zabývá se jimi také jako jednotkami pojmové generalizace významů různých chování. S tímto zřetelem pak hovoří o „funkční ekvivalenci“ některých vnějškově nestejných způsobů chování. Podobný pohled na osobnostní rysy najdeme také v jedné ze starších prací Cattellových (1950).

Takové aspekty předznamenávají jinou variantu rysového modelu osobnosti. Jejím východiskem není pojetí rysů jako charakteristik od jedince neodlučitelných, jako kvalit lokalizovaných „do něho“. Na rysy se tu naopak pohlíží z jiného úhlu, totiž jako na konceptualizované a obecně použitelné jednotky popisu osobnosti. Na citlivosti, dominanci, spolehlivosti aj. nás tedy v tomto smyslu zajímá především okolnost, že jde o pojmy a že každým z nich se zobecňuje „ekvivalence“ rozmanitých způsobů chování.

Variantu rysového modelu, která odpovídá těmto hlediskům, můžeme označit jako konceptuální, resp. generalizačně konceptuální (viz také Kolaříková, 1980). Problematikou její jazykové stránky se zabýval Graumann (1960). Rozlišil čtyři mody rysové charakterizace osobnosti: verbální, adverbiální, adjektivní a substantivní (viz také Kolaříková, 1972, 1978,a).

K realizaci tohoto konceptualizačního přístupu k problematice osobnostních vlastností dochází v současné psychologii dvěma způsoby; jinak řečeno, jeho uplatnění má dvojí teoreticko-metodologické zázemí. Tato okolnost nám dovoluje rozlišit v okruhu konceptuální varianty rysového modelu dvě subvarianty: kategoriální a dimenzionální (viz také Kolaříková, 1980).

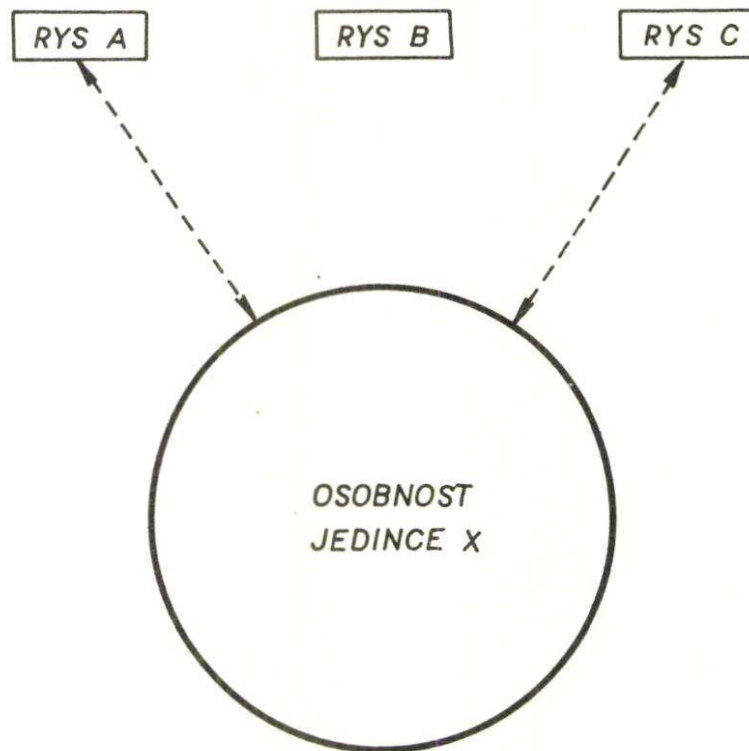
První z těchto subvariant odpovídá hlediskům, která se uplatňují při popisu osobnosti od dob Theofrastových Charakterů. Inventář osobnostních vlastností se tu čerpá – podobně jako je tomu v případě atributové varianty rysového modelu – ze slovní zásoby hovorového jazyka; i v tomto případě jde o vlastnosti, které psychologie nedefinovala. Za těchto okolností jediným ukazatelem významu jejich pojmové stránky je obecné sémantické povědomí; proto také hranice mezi jejich použitím v jazyce přirozeném a v jazyce odborném jsou značně plynulé. Charakteristický je však způsob, jímž příslušné pojmy poukazují ke sféře konkrétního chování; tento vztah postrádá určitějšího a jednoznačnějšího vymezení. Obecně se sice uplatňuje předpoklad, že pojmová stránka jednotlivého rysu indikuje eo ipso určité projevy behaviorálního rázu, ale jeho konkretizace naráží na obtíže. Poněvadž právě jde o pojmy nedefinované a – nadto ještě – dokonce nesnadno definovatelné, nenachází zmíněný vztah na obou stranách nezbytné „zakotvení“. Není totiž žádné obecné shody o výčtu způsobů chování, kterými by se vyčerpával např. obsah pojmu „citlivost“ aj.; shoda mezi jednotlivci vzhledem k behaviorálnímu denotátu tohoto pojmu je jen přibližná.

Tato subvarianta rysového modelu vede vcelku k charakterizaci osobnosti, kterou můžeme označit jako kvalitativně kategoriální. Rysy se tu pojímají jako kvality sui generis, kvality, které se jedincům jednoznačně přiřítají nebo nepřítají. Tomu také odpovídá formulace otázek, na které má charakterizace osoby přinášet odpověď. Jde např. o otázku, zda agrezivita je či není rysem určité osoby, resp. (s použitím adjektivního modu, viz Graumann, 1960), zda osoba je či není agresivní; taková otázka již sama implikuje předpoklad, že odpověď vyzní ve smyslu jedné z obou alternativ.

Příslušnou subvariantu konceptuálního rysového modelu bychom tedy mohli označit jako konceptuálně kategoriální (viz také Kolaříková, 1980); znázorňujeme ji na obrázku 5. Jde o model uplatňovaný zejména v okruhu

zmíněné již charakterologie, tedy u Klagese (1910, 1928), Lersche (1938), Rempleina (1965) aj.

Druhou subvariantu konceptuálního rysového modelu jsme označili jako dimenzionální, protože implikuje předpoklad měřitelnosti osobnostních rysů. Na rozdíl od kategoriální subvarianty východiskem inventáře rysů tu není jazyk a jeho slovní zásoba; vychází se naopak ze způsobů chování.

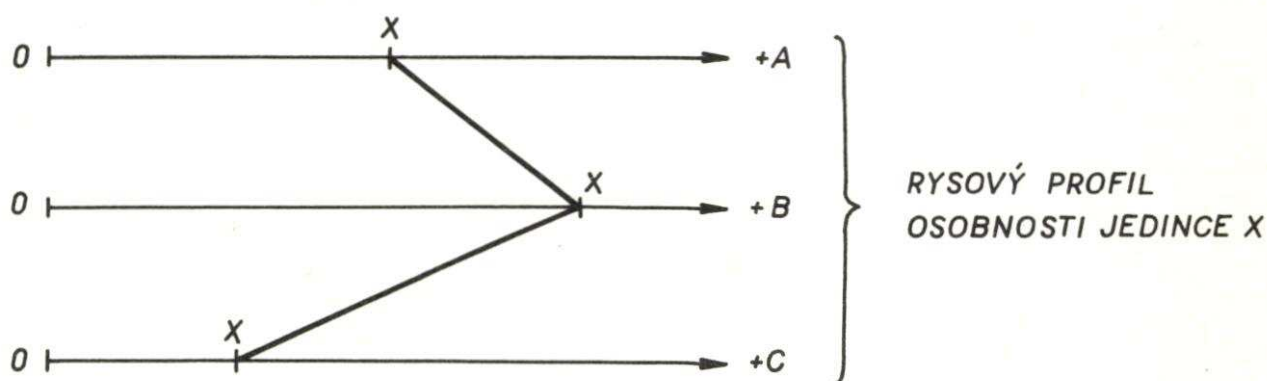
Obr. 5. Schéma konceptuálně kategoriálního pojetí osobnostních rysů

Rysy jakožto dimenze osobnosti jsou vlastně pojmová zobecnění vztahů mezi způsoby chování, reprezentovanými kvantifikovanými daty. Jde o data získávaná metodikami dotazníkovými, laboratorními aj.; příkladem vztahu mezi nimi je pozitivní korelace. Rysové dimenze, vyvozené za pomoci korelačních postupů, se pak doslovně pojmenovávají s použitím termínů buďto čerpaných z přirozeného jazyka nebo uměle vytvořených (viz zejména pojmenovávání rysů extrahovaných za pomoci faktorové analýzy).

Pro osobnostní rysy ve smyslu dimenzí je příznačné, že jsou definované, resp. že je možné je definovat. K dispozici jsou definice operačního rázu, které umožňují vymezení významů příslušných pojmů např. za pomoci obsahů položek dotazníkových či hodnotících stupnic. V tomto pří-

padě je tedy možné jednoznačně určit vztahy mezi rysy a chováním osob; pojmové úrovni nějakého rysu odpovídá vždy výčet určitých způsobů chování a jednání.

Hlavním přínosem této subvarianty rysového modelu je skutečnost, že rysy v jeho smyslu jsou obecné osobnostní dimenze, jinými slovy, že je možné použít kteréhokoliv z nich k měření způsobů chování kteréhokoliv jedince. Znamená to, že můžeme určit pozici každé osoby na stupnici každého rysu a že v okruhu určitého výběru rysů můžeme získat rysový profil jedince (viz obr. 6).

Obr. 6. Schéma konceptuálně dimenzionálního pojetí osobnostních rysů

Osobnostní rys v konceptuálně dimenzionálním pojetí má tedy funkci měřítka, přiřádaného na jedince za účelem zjištění stupně výskytu takových způsobů chování, jejichž vzájemná závislost se předtím experimentálně prokázala (např. extrakcí příslušného faktoru). K propracování tohoto pojetí rysů přispěli svými faktorovými systémy zejména Cattell (1957, 1965), Guilford (1959) a Eysenck či manželé Eysenckovi (1960, 1969, 1976).

Vcelku se tedy setkáváme v současné psychologii s trojí koncepcí osobnostního rysu, totiž atributovou (ontogeneticko-formativní), konceptuálně kategoriální a konceptuálně dimenzionální. Z této skutečnosti vycházejí tři formy realizace rysového modelu osobnosti, schématicizované tabulkou 1.

Dále se budeme zabývat dvěma významnými způsoby rysové struktury osobnosti, totiž typologickým a faktorovým. Ale ještě předtím je zapotřebí, abychom v souvislosti s tématem „osobnostní rysy“ věnovali pozornost jedné důležité okolnosti. Rozlišili jsme svého času (Kolaříková, 1972, 1977, 1978,a) osobnostní vlastnosti dvojího původu, totiž jednak tzv. vlastnosti „tradiční“, jednak tzv. vlastnosti „umělé“.

Tabulka 1 Diferencovanost rysové koncepce v současné psychologii osobnosti

Pojetí osobnostních rysů		
Atributové	Konceptuálně kategoriální	Konceptuálně dimenzionální
rysy jako trvalé charakteristiky jedince	rysy jako konceptualizované jednotky popisu osobnosti	rysy jako konceptualizované jednotky popisu osobnosti
předpoklad individuálně diferencovaných vrozených dispozic ke způsobům chování	_____	_____
zřetel k ontogenetické stránce a k proporci vnějších a vnitřních činitelů	_____	_____
předpoklad transsituační konzistence chování	předpoklad transsituační konzistence chování	předpoklad interindividuálně variabilní míry konzistence chování
přístup kvalitativně hodnotící	přístup kvalitativně kategorizující	přístup kvantifikující
rys se jedinci jednoznačně přiřítá nebo nepřítá	jedinec se jednoznačně zařazuje nebo nezařazuje do rysové kategorie	nachází se jedincova pozice na stupnici rysů
východiskem inventáře rysů je slovní zásoba přirozeného jazyka	východiskem inventáře rysů je slovní zásoba přirozeného jazyka	východiskem inventáře rysů jsou konkrétní způsoby chování
plynulost hranic mezi hovorovým a odborným použitím názvů rysů	plynulost hranic mezi hovorovým a odborným použitím názvů rysů	názvy rysů jsou odborné termíny (bez ohledu na případný výskyt i v přirozeném jazyce)
nedefinovanost jednotlivých rysů	nedefinovanost jednotlivých rysů	operacionální definování jednotlivých rysů
neurčitost vztahu mezi pojmovou a behaviorální stránkou rysů	neurčitost vztahu mezi pojmovou a behaviorální stránkou rysů	pojmová a behaviorální stránka rysů zcela korespondují

Hlavní charakteristiku osobnostních vlastností v tradičním smyslu slova spatřujeme nejen v jejich vázanosti na slovní zásobu přirozeného jazyka, ale také v okolnosti, že psychologie je nikdy nedefinovala a že není ani snadné, aby to učinila v budoucnu. Různí autoři (Graumann, 1960, Hörmann, 1964, Meili, 1971, Jüttemann, 1972) se totiž shodují v názoru, že klasická definice „per genus proximum et differentiam specificam“ zde nepřichází v úvahu. Vzhledem k tomu není patrně možné konstituovat osobnostní vlastnosti v jejich tradičním smyslu jako odborné psychologické pojmy. Jejich hovorové významy, které plně postačují pro vzájemné dorozumění v procesu běžné mezilidské komunikace, jeví se totiž v kontextu vědecké psychologie jako poněkud vágní a difúzní.

Naproti tomu umělé osobnostní vlastnosti, které byly do psychologie vneseny typologickými a zejména faktorovými teoriemi, jsou de facto definované. Jejich operacionální definice je možné odvodit z příslušných teorií (např. Kretschmer definuje cyklótymii a schizotymii, byť ne výslovně, v rámci jím vypracované konstituční typologie) nebo případně nadto ještě z položkového obsahu škály, kterou se ta která vlastnost měří (např. definici Eysenckovy extravertze-introvertze je možné odvodit z její teoreticko-metodologické koncepce a v tomto rámci nadto ještě z obsahů příslušných položek v dotaznících MPI nebo EPI). Právě tato definovanost umělých osobnostních vlastností, vystupující do popředí zejména u těch, které byly získány prostřednictvím faktorové analýzy, umožňuje současné psychologii operovat s nimi některými speciálními způsoby. Patří k nim např. „pojmenovávání“ rysů, k němuž dochází v okruhu faktorových teorií. Slovní označení těch umělých osobnostních rysů, které odpovídají extrahovaným faktorům, jsou totiž pojmenování v pravém smyslu slova. Přitom není podstatné, zda se tu používá termínů přirozeného jazyka nebo termínů uměle vytvořených; příklady umělých pojmenování faktorů najdeme zejména u Cattella (premsia-harria, parmia-threctia aj.). Je také příznačné, že některé faktorované osobnostní vlastnosti mají případně několik názvů; platí to např. o Eysenckově neuroticismu, který se označuje také jako labilita (resp. emoční labilita), emocionálnost nebo instabilita.

Při takových způsobech rysové strukturace osobnosti, které nám přinášejí typologické a faktorové teorie, se setkáváme právě s umělými osobnostními rysy. Někdy se stává, že určité slovní označení jednotlivého umělého rysu se vyskytuje v obou těchto teoretických okruzích, tj. jednou jako typová

varianta, po druhé jako osobnostní dimenze. Je to jeden z dokladů skutečnosti, že mezi typologickými a faktorovými teoriemi osobnosti se vytvořily různé návaznosti (viz také Kolaříková, 1972, 1977, 1978,a). Významy dotyčného termínu tu ovšem nebývají identické (viz např. významové difference termínů extraverte a introverte u Junga a u Eysencka).

b) Rysy z aspektu typologické strukturace osobnosti

Z různých přehledů je patrná rozmanitost typologických teorií osobnosti (Kratina, 1942, Kolaříková, 1979,a, 1976). Vzhledem k tomu by bylo sotva možné vystihnout jejich přínos k řešení otázek osobnostní struktury jedinou zobecňující charakteristikou. Také otázky osobnostních rysů se řeší v těchto teoriích různě.

V psychologických vymezeních typu často nacházíme termíny „struktura“ i „rys“. Warren (1935) pokládá typ za souhrn či strukturu vlastností (characteristics) jedinců, resp. za třídu jedinců vyznačujících se charakteristickým souhrnem či strukturou shodných vlastností. Strunz (1960) nahlíží typy jako komplexy psychických znaků, které prokazatelně navzájem souvisejí. Podle Merlinovy (1970) formulace typ se vymezuje jako zákonité spojení psychických vlastností, které je charakteristické pro určitou skupinu osob.

Zřetel k rysové struktuře osobnosti se uplatnil v různých typologických systémech různými způsoby. Nacházíme jej v okruhu typologií konstitučních i v okruhu typologií funkčních.

Konstitučně typologický výzkum, charakterizovaný jmény Pavlov, Těplov a Něbylicyn, obsahuje spíše jen určité naznačení tohoto zřetele.

Je známo, že Těplov (1956) viděl těžiště výsledků Pavlovova bádání o vyšší nervové činnosti spíše v jeho objevu tzv. základních vlastností nervové soustavy než v teorii čtyř typů. V této souvislosti zdůraznil, že je zapotřebí sledovat vztahy těchto základních vlastností a věnovat přitom pozornost jejich častým či typickým kombinacím. Jeho modifikace Pavlovova systému tří základních vlastností nervové soustavy přinesla některé změny vzhledem k jejich počtu a vzhledem ke kritériím jejich diferenciaci.

Rovněž je známá experimentální modifikace tohoto systému, kterou vypracoval Něbylicyn (1966). Jejím přínosem je stanovení tří hlavních

a nezávislých parametrů nervové soustavy, totiž síly nervových procesů (v pavlovovském smyslu), tzv. dynamičnosti (čili snadnosti, resp. rychlosti vzniku nervového procesu) a pohyblivosti (opět v původním pavlovovském smyslu tohoto termínu); přitom Pavlovovu parametru vyváženosti nervové soustavy se tu dostalo jiného pojetí (viz Kolaříková, 1976, 1978,c).

Sloučení zřetele typologického a rysového Něbylicyn uplatnil zejména vzhledem k té vlastnosti nervové soustavy, kterou shodně s Těplovem označil jako sílu. Zkoumáním vztahů mezi ní a sensorickou citlivostí dospěl pak k hypotéze jediného typologického parametru, totiž tzv. reaktivity; tento parametr podle jeho formulace zahrnuje sílu nervové soustavy i sensorickou citlivost „jako dvě různé stránky téže kardinální vlastnosti nervového substrátu“ (Něbylicyn, 1976). Další část Něbylicynova přínosu k teorii vlastností nervové soustavy se týkala tzv. vyváženosti vzhledem k dynamičnosti základních nervových procesů (1964). Podle experimentálních výsledků, kterých dosáhl, tato dynamičnost se realizuje jako kontinuum stupňů mezi oběma extrémy nevyváženosti, tj. mezi převahou procesu podráždění a převahou procesu útlumu; přitom převahou podráždění se tu rozumí „maximální přiblížení úrovně dynamiky procesu podráždění k úrovni dynamiky procesu útlumu“.

Také v Něbylicynově rozlišení obecných vlastností nervové soustavy a jejích vlastností sensoricky specifických (1968) dochází k současnému uplatnění hledisek typologických i rysových.

O významu, který Něbylicynovo zkoumání základních vlastností nervové soustavy může mít pro výzkum osobnostních rysů, svědčí poměrně nedávný zájem projevený z badatelského okruhu Eysenckova a Grayova; jak známo, řeší se tu problematika extraverte-introverte, a to i na předpokládané neurofyziologické úrovni. Introverte se tu interpretuje nejen jako slabost procesu excitace, ale také jako jeho tzv. převaha nad procesem inhibice (viz Eysenck, 1964,a, 1966, Gray, 1968). Přitom význam Eysenckova pojmu „vyvážení (balance) procesů excitace a inhibice“ Gray identifikuje s Něbylicynovým parametrem nervové soustavy, označeným jako „vyváženost vzhledem k dynamice“. Také polský psycholog Strelau (1970) uplatňuje při řešení problematiky tohoto rázu něbylicynovská východiska.

Poněkud jinak využívají hlediska neurofyziologických typů při studiu struktury osobnosti Merlin (1970, 1973) a Belous (1972, 1978). Sledují totiž individuální diference dynamiky temperamentových vlastností v okruhu jednotlivých typů vyšší nervové činnosti; navazují tedy po této stránce spíše přímo na Pavlova než na Něbylicyna. Experimentálně jsou tu studovány vzájemné „funkční závislosti“ temperamentových vlastností, které se uplatňují při rozmanitých druzích činnosti a které případně zajišťují dosažení

stejně úrovně výkonu (při práci, učení, hře aj.) za objektivně nestejných předpokladů, tj. u příslušníků rozdílných neurofyziologických typů. S použitím těchto teoreticko-metodologických východisek se tu zkoumají temperamentové vlastnosti jako rigidita, úzkostnost, emocionálnost, extraverte-introverze aj. (viz také Kolaříková, 1978,c).

Integrace zřetelů typologických a těch, které vedou k rysové strukturaci osobnosti, vystupuje zvláště výrazně do popředí v okruhu konstitučních typologických systémů, jako je Kretschmerův nebo Sheldonův. Přitom v obou případech terénem pro uplatnění těchto zřetelů je temperament, resp. temperamentový typ; Kretschmer i Sheldon řeší otázku rysové struktury osobnosti jako otázku struktury temperamentových rysů.

Je známo, že Kretschmer (1967, 25. vyd.) takto strukturuje osobnost v širším rámci celkové struktury biotypu. Východiskem je mu diferenciací tří vztahů, totiž mezi typy tělesné stavby a psychotickými syndromy, mezi typy tělesné stavby a typy temperamentu a mezi typy temperamentu a psychotickými syndromy (viz také Kolaříková, 1970, 1976). Při tomto vzájemném funkčním propojení každý ze tří znaků biotypu (tělesná stavba, temperament, psychotický syndrom) se stává indikátorem i dalších dvou: určitý typ tělesné stavby indikuje jednak určitý temperament, jednak určitý psychotický syndrom. Temperament reprezentují jeho dvě hlavní varianty, cyklotýmie a schizotýmie; počítá se tu ovšem i s variantou třetí, s viskózním temperamentem (viz podrobněji přímo u Kretschmera, 1967, nebo v jiných vydáních, resp. také Kolaříková, 1970, 1976). Jádrem obou hlavních variant temperamentu jsou de facto dvě osobnostní vlastnosti; Kretschmer je koncipuje jako vlastnosti značně obecného rázu a předpokládá, že determinují velmi široký okruh způsobů chování a životní adaptace. Uplatňují se tedy v rámci biotypu jako hlavní činitelé strukturace osobnosti; poněvadž jednotlivci přísluší vždy k jednomu biotypu (o výjimkách viz přímo u Kretschmera, 1967), je jeho osobnost strukturovaná vždy ve smyslu jedné z hlavních temperamentových vlastností.

Také Sheldon (1940, 1942) pojímá endomorfismus, mezomorfismus a ektomorfismus jako biotypové varianty, účinkující v organismu ve smyslu jeho základních vlastností; předpokládá ovšem, že se uplatňují vždy současně, přičemž některá případně nabývá převahy. Antropometrické charakteristiky mu přitom poskytují „prvořadá kritéria pro diferenciaci jednotlivců“, neboť „se jeví v rámci tělesné morfologie tak, jako kdyby každá z nich byla složkou struktury, tj. něčím, co se účastní tělesného složení v různých mírách“ (Sheldon, 1940). Toto pojetí mu dovoluje přiřazovat k somatotypům typy temperamentu jako základní osobnostní vlastnosti (viscerotonii, somatotonii a cerebrotonii) a – v závislosti na Kretschmerovi i se současnou snahou po odlišení od něho – zavádět do tohoto systému i psychopatologická hlediska.

Pro Kretschmerovu i Sheldonovu typologii je tedy charakteristické, že jednotlivé temperamentové či typově temperamentové vlastnosti se stávají indikátory kvalitativně odlišných osobnostních struktur. Zvláště markantní je to u Kretschmera; ve smyslu jeho teorie pro každého jedince je příznačný

některý z temperamentů. Jak je známo, věnoval Kretschmer pozornost především dvojici temperamentů, které označil jako cyklotýmii a schizotýmii; předpokládal, že u jedince se vyskytuje vždy jeden z nich a že struktura osobnosti, která je důsledkem jednoho a druhého z těchto temperamentů, není stejná. K této diferencovanosti vede zejména okolnost, že jádrem obou základních temperamentových vlastností jsou podle Kretschmerova pojetí dvě rozdílné emoční „proporce“, totiž pro cyklotýmii diatetická s póly hypomanický-depresivní, pro schizotýmii psychestetická s póly přecitlivělost-necitlivost (viz také Kolaříková, 1970, 1976). Rozšířením Kretschmerova systému o atletický typ tělesné stavby, spojený s viskózním temperamen-tem, přibyla další varianta osobnostní struktury.

Je zřejmé, že Kretschmerova cyklotýmie a schizotýmie jsou osobnostní vlastnosti „umělé“; k tomuto konstatování nás ovšem vede spíše jejich původ než okolnost, že obě slovní označení dotyčných temperamentů se nečerpají z přirozeného jazyka. Jinak je pro tento typologický systém příznačné, že poukazuje svými dílčími stránkami ke všem třem formám rysového modelu, jak jsme je shora uvedli.

Ráz umělých osobnostních vlastností mají také Sheldonova viscerotonie, somatotonie a cerebrotonie. Tento typologický systém je ovšem realizací zejména konceptuálně dimenzionální formy rysového modelu. Více či méně navozuje již pojetí extrapersonální osobnostní struktury obecných vlastností, ve které je určována jedincova „pozice“. Jeho nedostatkem je nevelká propracovanost psychologické stránky obou temperamentů.

Další způsob uplatnění typologického hlediska při rysové strukturaci osobnosti reprezentují extraverte a introverte jako umělé osobnostní vlastnosti, vypracované v rámci Jungovy funkční typologie (1921). Jung je označuje jako „obecné postoje“ (tj. postoje jedince v rozmezí vztahu Já – svět) a předpokládá, že se konkretizují v myšlení, cítění, čítí (Empfinden) a intuice.

Jung tedy charakterizuje extraverci a introverci jako postoje a nikoli osobnostní rysy; tato okolnost jistě zasluhuje povšimnutí. V pojmovém inventáři obecné psychologie postoj a rys jsou dvě různé jednotky deskripce osobnosti. Na druhé straně se však setkáváme u Eysencka (1964) s pojetím, podle něhož postoje zobecňují způsoby chování na vyšší úrovni než rysy. Zdá se, že „obecný postoj“, tj. takový postoj, který jedinec uplatňuje při svém kontaktu se světem konsekvantně (tedy ve smyslu Jungovy habituální extraverte nebo introverze), je možné bez větších obtíží nahlížet také jako osobnostní rys; ostatně podobné pojetí se vyskytuje i u Allporta (1966). Je také možno konstatovat, že veškeré „pojungovské“ významy, které

psychologie extraverzi a introverzi přikládá (viz níže oddíl o faktorové strukturaci osobnosti), souvisejí právě s jejich pojetím ve smyslu osobnostních rysů.

Podle Jungovy teorie „psychologických typů“ hlavním principem struktury osobnosti je vzájemný poměr extraverze a introverze, jejich vyváženosti v ní. Realizuje se jako převaha jedné nebo druhé; přitom pro tento poměr platí „čím více extraverze, tím méně introverze a naopak“. Je-li jedinec značně extravertovaný, nemá v rámci této teorie smysl ptát se, zda je také hodně introvertovaný; naopak je samozřejmé, že je introvertovaný málo. K převaze jednoho z „mechanismů“, jak zní Jungův termín, ovšem nedochází vždycky, naopak u mnoha jedinců jsou v rovnováze. V žádném případě osobnost není strukturovaná jenom jedním z nich bez spoluúčasti druhého; zmíněná převaha extraverze či introverze může být ve smyslu této koncepce vždy jen relativní.

Jungova extraverze-introverze jako umělá osobnostní vlastnost odpovídá některými svými stránkami atributovému rysovému modelu. Ale jejím prostřednictvím se realizuje současně také model konceptuální, a to jeho dimenzionální varianta, jak o tom svědčí právě pojetí obou mechanismů jakožto spoluúčinkujících. Dimenzionálnost se tu ovšem pouze naznačuje; vzhledem k tomu, že Jungova koncepce osobnosti má hlubinně psychologická východiska, která určují i diferenciaci extravertovaného a introvertovaného obecného postoje, nemůže tu jít o dimenzi v pravém smyslu slova.

Přece se však setkáváme v okruhu funkčních typologií s případem vyslovené konceptuálně dimenzionální rysové struktury osobnosti, a to dokonce již v prvním desetiletí našeho století, zhruba 15 let před vyjitím Jungova díla o typech osobnosti. Jde o typologický systém badatelské dvojice Heymans-Wiersma, publikovaný v letech 1906–1909. Také v jeho rámci se pracuje s umělými osobnostními vlastnostmi.

Východiskem struktury osobnosti je tu systém tří rysů, totiž emocionálnosti, aktivity a tzv. primárnosti-sekundárnosti (termín z okruhu Grossovy typologie, viz Gross, 1902, také Kolaříková, 1970, 1976). Tyto rysy jsou definované dotazníkovými položkami, určenými k jejich měření, čili jsou koncipované jako dimenze, ve dvou případech bipolární (aktivita-pasivita a zmíněná již primárnost-sekundárnost). Integrace typologického a rysového hlediska se projevuje v okolnosti, že strukturu osobnosti (identickou s jejím typem) tu určují všechny tři dimenze; v jednotlivých typech

se rozmanitě kombinují póly. Setkáváme se tu tedy již s předznamenáním zřetele k extrapersonální strukturaci osobnosti, realizované zvláště výrazně faktorovými teoriemi (viz dále sub c). Typová příslušnost jedince v rámci Heymansova-Wiersmova systému se totiž určuje vyhledáním jeho pozice v prostoru proloženém příslušnými dimenzemi; určuje se tedy podobně jako v případě známých faktorových systémů (Eysenckova, Cattellova aj.). Za těchto okolností určení pozice je také současně výpovědí o osobnostní struktuře zkoumaného jedince. Celý tento způsob rysové strukturace osobnosti, který ve 40. letech i později propracovali Le Senne a jiní, se tedy již blíží konceptuálně dimenzionálnímu rysovému modelu realizovanému zejména faktorovými teoriemi.

c) Rysy z aspektu faktorové strukturace osobnosti

Přínos faktorových teorií k řešení otázek osobnostní struktury je velmi specifický; přitom je skutečností, že tyto teorie vedly ke značnému pokroku v pojetí osobnostního rysu. Především nastolily v psychologii v plné míře existenci již zmíněných umělých osobnostních vlastností; vždyť faktory známých systémů (Guilfordova, Cattellova aj.) jsou vlastně umělé osobnostní vlastnosti par excellence.

Některé z těchto vlastností či – lépe řečeno – rysů mají dokonce svou „historii“. Tak např. rysy *D* (deprese-pesimismus) a *C* (cykloidní dispozice, emoční instabilita) z Guilfordova dotazníku STDCR byly později sloučeny v dotazníku Guilforda a Zimmermana (1956) v rys *E* (emoční stabilita). Jiným příkladem může být rys označený *S*; jeho původní pojmenování bylo „sociální introverze“, pozdější „sociabilita“. Dotazníkové škály, odpovídající jednomu i druhému pojmenování, nebyly ovšem totožné.

Historie jiných rysů je složitější, přesahuje okruh faktorových teorií. Nejmarkantnějším příkladem je extraverte-introverze. V psychologii se pracuje s touto terminologickou dvojicí již déle než polovinu století, ovšem s několika více či méně diferencovanými významy. Jung (1921) takto označil zmíněné již obecné postoje čili protiklad pozitivní orientovanosti „psychické energie“ subjektu směrem k objektu (v případě extraverte) a její orientovanosti směrem do nitra subjektu se současným odklonem od objektu (v případě introverze). Eysenck (1947, 1960 aj.) pojmenovává za pomoci těchto termínů faktor druhého řádu, extrahovaný z primárních faktorů odpovídajících více či méně některým škálám z Guilfordových dotazníků, např. zmíněné již škále *S* nebo škále *R* (tzv. rhatymia označující přibližně bezstarostnost). V systému Cattellově je extraverte-introverze také faktor druhého řádu, ale extrahovaný tentokrát zase z jiných primárních faktorů (zejména *M, F, A, H, Q₁, Q₂*).

Také pojem sociabilita jako označení osobnostního rysu se vyznačuje jednak určitou historií, jednak diferencovaností svých významů. „Historický“ aspekt tu souvisí s okolností, že Eysenck pojal do svého dotazníku MPI také Guilfordovu škálu sociability. Přitom ho inspirovala k rozlišení nesociability jednak introvertní (jedinec má malou potřebu kontaktu s lidmi, ale není vůči nim v konfliktních vztazích), jednak neurotické (jedinec potřebuje kontakt s lidmi, ale dostává se s nimi do konfliktních vztahů). Proto v dotazníku MPI (viz Eysenck, 1959) rozdělil položky původní škály sociability tak, že některé včlenil do škály extravertze, jiné do škály neuroticismu. Pokud se tedy vyskytuje sociabilita na úrovni primárního rysu jednak u Eysencka, jednak u Guilforda, nejsou její operacionální definice v obou těchto případech stejné.

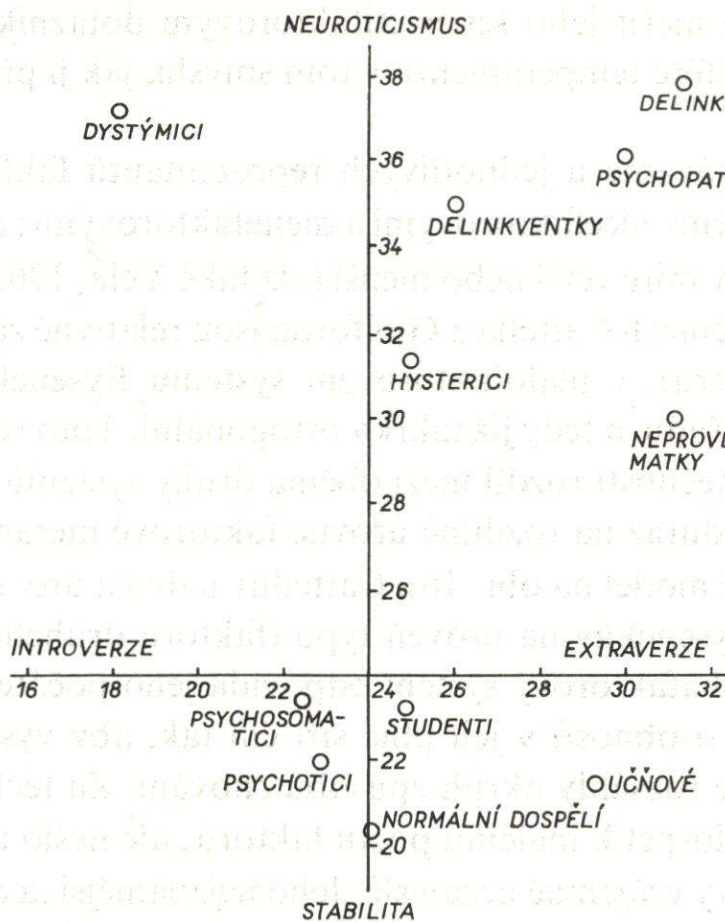
Jiným příkladem významové diferenciací termínů z okruhu osobnostních rysů je cyklotýmie-schizotýmie. Kretschmer pojmenovává touto dvojicí termínů dva hlavní temperamenty v okruhu svého systému biotypu, Cattell tak pojmenovává osobnostní faktor *A*. V obou těchto případech nejde ovšem o významy vysloveně rozdílné; ale přitom je zřejmé, že operacionální definice jak cyklotýmie, tak schizotýmie nemohou znít v obojím teoreticko-metodologickém kontextu stejně.

S užitím jiného aspektu můžeme konstatovat, že právě faktorové teorie osobnosti přispěly v neobyčejné míře k realizaci již zmíněného konceptuálně dimenzionálního rysového modelu. Rysy, které se získávají faktorovou analýzou behaviorálních dat, jsou totiž osobnostní dimenze par excellence; umožňují charakterizaci jedince z hlediska kvalitativně kvantifikujícího, nikoli kvalitativně kategoriálního. A jsou to ovšem obecné dimenze, poněvadž je možné použít jich k charakterizaci osobnosti kteréhokoliv jedince.

Právě tato povaha rysů, získaných faktorovou analýzou, se stává v současné psychologii východiskem takového způsobu strukturace osobnosti, který můžeme označit jako extrapersonální. Primární zřetel, uplatňovaný na půdě faktorových teorií, se očividně netýká interní struktury jednotlivé osobnosti. Jeho předmětem jsou naopak vzájemné vztahy (míra vzájemných závislostí) rysů jakožto konceptuálně dimenzionálních jednotek obecné osobnostní struktury. Chování, které vykazuje jedinec nebo skupina (tj. chování ve smyslu obsahů položek, jimiž se jednotlivé rysy měří), se konfrontuje právě s touto strukturou obecných rysů; hledají se pozice jedinců nebo skupin v prostoru proloženém jejich osami. Eysenck (1964,b, 1969) i Cattell (1965) takto určili pozice různých skupin (pohlavních, profesionálních, neurotiků, neneurotiků, delinkventů, nedelinkventů aj.) v okruhu svých faktorových systémů.

Znázornění tohoto způsobu extrapersonální strukturace osobnosti umožň-

ňuje zejména málofaktorový systém Eysenckův. Na obr. 7 reprodukuje Eysenckovu diferenciaci pozic zaujímaných různými skupinami osob ve schématu vzájemně nezávislých dimenzí extraverze a neuroticismu.

Obr. 7. Diferenciace pozic různých normálních a abnormálních skupin v Eysenckově dvoufaktorovém schématu (podle H.J.Eysenck, S.B.G.Eysenck, 1969)

Autoři známých faktorových systémů (Guilford, Eysenck, Cattell) pracovali extrapersonální rysovou strukturou osobnosti s použitím širšího i užšího hlediska. Širší hledisko je vede k pojetí, které odpovídá tradiční klasifikaci „obsahu“ osobnosti na schopnosti, temperament, zaměřenost aj. Setkáváme se s touto klasifikací v mnoha učebnicích obecné psychologie; shora jsme konstatovali, že pronikla také do způsobů horizontální struktury osobnosti (viz II,1) a že Cattell (1957) a Guilford (1959) ji uplatnili dokonce v rámci svých faktorových systémů. Naproti tomu z užšího hlediska mívá extrapersonální osobnostní struktura ráz systému značně reduko- vaného; obvykle se tu počítá jen s temperamentovou stránkou osobnosti,

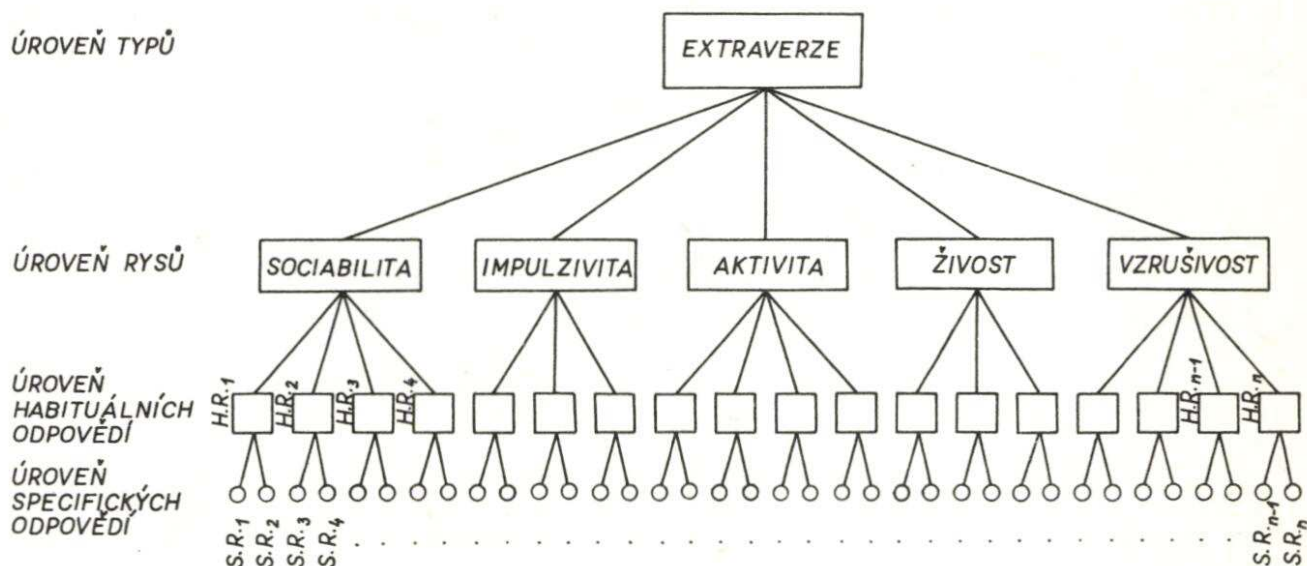
resp. jen s faktorovou strukturou temperamentových rysů. Jednotliví badatelé uplatňují případně obě hlediska jakoby souběžně. Je tomu tak zejména u Cattella (1957, 1965, 1973), který osobností rozumí jednak strukturu rysů rázu schopností, temperamentu a motivace, jednak rysovou strukturu, kterou je možné měřit jeho šestnáctifaktorovým dotazníkem a která odpovídá zejména sféře temperamentu v tom smyslu, jak ji před časem (1973) vymezil Merlin.

Vcelku se setkáváme u jednotlivých reprezentantů faktorové koncepce osobnosti se systémy vícefaktorovými a méněfaktorovými; nalezené faktory tu bývají závislé v míře větší nebo menší (viz také Yela, 1965). Rysy ve vícefaktorových systémech Cattella a Guilforda jsou relativně závislé (na úrovni primárních faktorů), v málofaktorovém systému Eysenckově nacházíme faktory druhého řádu, a tedy již takřka ortogonální. Toto rozlišení je ovšem relativní. Ve skutečnosti rozdíl mezi oběma druhy systémů spočívá v okolnosti, že kladou důraz na rozdílné úrovně faktorové hierarchie (viz hierarchický faktorový model na obr. 16), Cattellův tedy na úroveň rysů (primárních faktorů), Eysenckův na úroveň typů (faktorů druhého řádu).

Cattellův mnohafaktorový systém odpovídá jeho počáteční snaze postihnout tzv. sféru osobnosti v její plné šíři čili tak, aby výsledný obraz zahrnoval poměrně rozsáhlý okruh způsobů chování. Za těchto okolností se Cattell nesnažil dospět k malému počtu faktorů; ale nešlo mu ani o to, aby extrahoval faktory vzájemně nezávislé. Jeho nejznámější (a ovšem ne jediný) faktorový systém sestává z 16 primárních faktorů více či méně závislých (viz Cattell, 1957, 1973). Jak známo, byly extrahovány také faktory druhého řádu; Cattell jich v roce 1957 shledal šest, v roce 1965 zredukoval tento počet na čtyři. Svou teorii extrapersonální osobnostní struktury Cattell ovšem rozvinul s použitím úrovně primárních faktorů; podle jeho mínění (1965) závislé faktory modelují osobnostní strukturu adekvátněji než faktory nezávislé.

Eysenck (1947) se naopak inspiroval Jungovým extravertovaným a introvertovaným typem a jejich afinitou k neurózám (k hysterii v případě prvního z nich, k psychastenii v případě druhého). Snažil se tedy najít takové faktory, které by jim odpovídaly. Bylo zřejmé, že jich nemělo být mnoho; takového omezeného počtu bylo možné dosáhnout dalším faktorováním nalezených primárních faktorů čili extrahováním faktorů druhého řádu. Eysenck, jak jsme již uvedli, soustředil pozornost zejména na tyto nezávislé faktory

či typy. Ale přitom vždy přihlížel také k úrovni primárních faktorů; je možné doložit to např. reprodukcí schématu faktorové struktury extraverte z knihy manželů Eysenckových (viz obr. 8). Také v publikaci z roku 1960 Eysenck uvádí, že v jeho faktorovém systému se uplatňuje zřetel širší než právě jen ke dvěma dimenzím osobnosti, tj. k extraverci a neuroticismu. Zdůrazňuje, že v hierarchickém schématu je vždycky možné sestoupit z úrovně typů na úroveň rysů (viz obr. 16). Ostatně ve společném výzkumu s Leveyem (1972) Eysenck provedl reskórování škály extraverte se zřetelem k sociabilitě a impulzivitě, které zde označil jako hlavní primární faktory extraverte; sledovalo se jejich uplatnění jakožto indikátorů intenzity korové aktivity.

Obr. 8. Schéma faktorové struktury extraverte (podle H.J.Eysenck, S.B.G.Eysenck, 1969)

4. Přístupy strukturující osobnost situačně

Předmětem pozornosti některých směrů psychologie 20. století jsou vztahy mezi chováním jedince a těmi situacemi, které se stávají jeho podmínkami, resp. tak či onak je vyvolávají. Současně tyto směry kladou mimořádný důraz na sledování dynamické stránky jedincova chování.

I přes tuto společnou charakteristiku jde o směry rozdílné, s nestejnými koncepčními východisky. Proto také jejich pohledy na problematiku osobnostní struktury jsou různé.

Vcelku tu můžeme odlišit jednak koncepcce osobnosti, které jsou odvozené z původního behaviorismu a které objasňují osobnostní dynamiku i její výsledné efekty ve sféře chování teoreticko-metodologickým principem učení, jednak Lewinův topologický model osobnosti (viz také II,1), podložený speciální koncepcí dynamiky tzv. životního prostoru.

Situační zřetel, který je oběma těmito směrům společný, se realizuje v rámci jednoho i druhého z nich jako zřetel k prostředí, ovšem se dvěma různými významy tohoto termínu. V okruhu těch koncepcí osobnosti, které jsou odvozené z teorií učení, prostředí se pojímá kategoriálně jakožto externí činitel, existující mimo osobnost; situace jsou aktuální stavy tohoto prostředí, které na jedince tak či onak účinkují. Lewin (1935) naopak pokládá takové pojetí prostředí za jeden z dokladů nežádoucí „aristotelské“ tradice v psychologii čili toho přístupu, kterým se psychické dění neúměrně kategorizuje. Proti ní staví tradici „galileovskou“, která podle jeho názoru vede ke zkoumání interakce mezi jedincem a prostředím v rámci „totálního“ případu; pojímá ji jako interakci dvou sousedících oblastí životního prostoru (viz také II,1). Studovat chování živých bytostí znamená pro Lewina zjišťovat struktury příslušných psychologických situací, zahrnujících jedince i prostředí, a to situací zcela konkrétních ve smyslu „hic et nunc“.

Obou těchto teoreticko-metodologických přístupů, které strukturují osobnost s uplatněním situačního zřetele, si nyní povšimneme.

a) Situacionistická strukturace osobnosti

V okruhu původního behaviorismu i na pozdějším poměrně rozsáhlém terénu teorií učení problematika osobnosti se nikdy nejevila jako téma prvořadého významu. Přesto ji tento psychologický směr vždycky implikoval a svým způsobem ji i řešil; do značné míry se toto řešení týkalo právě otázek osobnostní struktury.

Je známo, že raní behavioristé zaujímal vyhraněné stanovisko k tradiční rysové kategorizaci způsobů lidského chování, jinak řečeno, k otázce osobnostních rysů. Vcelku neuznávali osobnostní rysy ve významu atributového modelu (viz II,3,a), tedy jako vrozené dispozice k chování, účinkující ve smyslu transsituační stability způsobů chování. Toto stanovisko zaujímal již Watson (1930). Podle něho vlastnosti jako extravertovaný, submisivní aj. pozbývají

smysl, pokud se jimi mají rozumět geneticky determinované stabilní atributy osobnosti. Z behavioristického hlediska je možné redukovat osobnost na „systémy návyků“, vytvořené v podmínkách opakujících se situací. Z nich některé lze označit jako dominující; právě ty představují jádro interindividuálních rozdílů chování. Z těchto pozic Watson vysvětluje také osobnostní vlastnosti; podle něho jde o návyky chování získané mechanismem učení v opakujících se situacích. Přitom specifická situace vede k vytvoření specifického návyku (viz známý Watsonův experiment, ve kterém se navodilo úzkostné reagování na bílého králíka u malého chlapce). Spojení *S-R* se tu utváří jako specifikované vzhledem k oběma svým členům: jedinec se učí reagovat určitým způsobem na určitou situaci. Tím má být demonstrováno, že jeho reakce nejsou generalizované či transsituačně konzistentní; podle Watsona není důvodů k očekávání, že jedinec, který se naučil reagovat určitým způsobem na situaci A, bude tímto způsobem reagovat také na (obsahově odlišnou) situaci B.

Tímto stanoviskem se behavioristé hlásili k tzv. tezi specificity chování, která redukuje osobnostní vlastnosti právě jen na zmíněné specifické návyky ve specifických situacích. Jakožto stoupenci tzv. protirysových teorií (anti-trait-theories) zcela odmítli pojem „osobnostní vlastnost“. Označit jedince jako agresivního, plachého, citlivého apod. má podle jejich mínění smysl jenom jako pojmenování dominujících systémů jeho návyků získaných učením ve specifických situacích (viz také Kolaříková, 1976).

Teze specificity chování vyrostla sice z půdy teorií učení, ale byla experimentálně prověřovaná také z jiných pozic. Výzkumem, který prováděli v letech 1928 – 1930 Hartshorne, May a Maller, se mělo zjistit, zda osobnostní vlastnosti jako poctivost, vytrvalost, kooperativnost aj. se projevují v chování s transsituační konzistencí, tj. zda způsoby chování, které jedinec vykáže v testových situacích modelujících určitou vlastnost, budou navzájem korelovat. Výsledky získané u dětských pokusných osob potvrdily transsituační konzistenci jen pro takové způsoby chování, které jsou spjaté s jednotlivými typy prostředí (tedy s prostředím rodinným, školním aj.). Přitom je zřejmé, že prostředí se tu nahlíželo se zřetelem k situacím, které v něm nastávají, tedy že bylo pokládáno za druh situací. Autoři výzkumu interpretovali tyto výsledky jako potvrzení teze specificity; později však docházelo ještě k jiným interpretacím u Allporta (1937), Eysencka (1960), Nuttina (1965) a ke zdůraznění jiných stránek provedeného zkoumání (viz také Kolaříková, 1972, a,b, 1977, a, 1978, a). Pozdější Burtonovo (1963) zopakování části tohoto výzkumu (tj. pokud jde o rys „poctivost“) se zpracováním získaných dat faktorovou analýzou vedlo k diferencovanějším výsledkům. Shledalo se totiž, že způsoby chování zkoumaných osob v tes-

ových situacích se specifikovaly nejen vzhledem k druhům těchto situací, ale také intraindividuálně; byla tedy konstatována konzistence chování jednak v souvislosti se situacemi, jednak u jednotlivých osob. Ještě později (1969) se zabývali zkoumáním otázek transsituační konzistence chování v okruhu rysu „pochtivost“ Nelson, Grinder a Muttererová, a to za použití metodologického přístupu, odpovídajícího již pozicím jiným než situacionistickým; zmíníme se o tom ještě v 5. kapitole, věnované tzv. transpersonální strukturaci osobnosti.

Uvedli jsme shora, že zmíněná teze specifity chování se stala teoreticko-metodologickým východiskem tzv. protirysových teorií, které popíraly jakoukoliv trvalejší strukturaci osobnosti formou rysů a uznávaly jen strukturu aktuální, resp. dočasnou, závislou na přítomné situaci, upevňovanou jejím opakováním a měnitelnou pod vlivem působení jiných situací. Postupem doby se protirysové pojetí osobnosti vyhranilo ve formě tzv. situacionismu či situacionistické psychologie. Reprezentanty tohoto směru byli zejména Skinner (1953), Bandura (1971) aj.; původně k nim bylo třeba počítat také Mischela (1968), který se však později přiklonil k interakční psychologii (viz dále v 5. kapitole).

Vcelku je pro situacionistickou koncepci osobnosti charakteristická negace osobnostních vlastností ve smyslu jak geneticky determinovaných atributů osobnosti, tak transsituační konzistence chování. Interpretace pojmu „osobnost“ tu odpovídá formuli $B = f(S)$ čili za zdroj variance chování se pokládají situace, resp. činitele prostředí.

Analýzou a kritikou situacionistického přístupu k osobnosti se zabýval Bowers (1973); zdůraznil zejména jeho sepětí s původním behaviorismem. Situacionistům, kteří redukují osobnost na reakce v situacích, nutně splývá výzkum osobnosti se studiem reaktivní stránky chování; každé aktuální chování jedince se tu chápe jako funkce jeho chování předcházejících, determinovaných předcházejícími situacemi. Toto pojetí Bowers shrnul do věty „Osoba je funkcí situace“; je možné pokládat ji za tezi, která reprezentuje situacionistické pojetí osobnosti.

Situacionisté po vzoru raných behavioristů (Watson, 1930, Guthrie, 1944) odmítají činit předmětem výzkumu osobnostní vlastnosti. Soudí, že spíše je třeba sledovat vztah mezi způsoby chování, které nějakou vlastnost operacionálně definují, a situacemi navozujícími tyto způsoby chování. Na pravdomlupnosti zajímají tedy situacionistu především situace, které navozují mluvení pravdy; naproti tomu není předmětem jeho pozornosti osoba, která pravdu

říká. Situacionisté spatřují v tomto přístupu k otázce osobnostních vlastností záruku objektivitu psychologického výzkumu; domnívají se, že jim to umožňuje postihovat „pravé kauzální vztahy“ (viz Bowers, 1973).

Je tedy patrné, že situacionismus vytváří svůj model osobnosti jakožto protiklad modelu rysového, ovšem zejména toho, který jsme shora (viz II, 3,a) označili jako atributový a ontogeneticko-formativní. Této variantě rysového modelu odpovídá – kromě hlediska zdůrazňujícího genetickou determinovanost rysů – také předpoklad, že jedinec vykazuje transsituační stabilitu chování; rovněž se tu předpokládá, že různí jedinci se ve shodné situaci nechovají stejně čili počítá se s interindividuálními rozdíly. Situacionistický model naopak předpokládá závislost způsobů jedincova chování na rozdílech situací, resp. shodnost chování různých jedinců v určité situaci; chování se tu tedy nahlíží jako situačně determinované. Zastánci obou modelů spolu ovšem polemizují; nadto situacionistická koncepce je v současné době předmětem kritiky také těch psychologů, kteří se hlásí k tzv. interakcionismu (viz II,5,b).

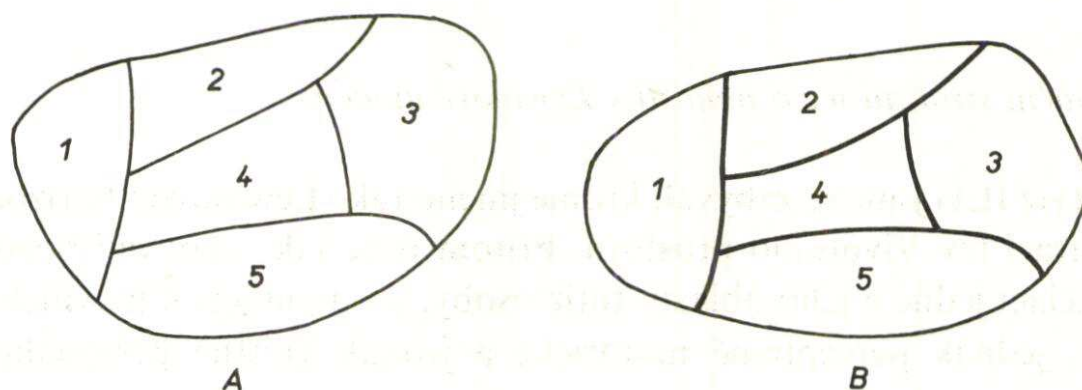
b) Situační strukturace osobnosti v Lewinově modelu

Shora (viz II,1) jsme se zabývali kromě jiného také Lewinovou horizontální strukturací tzv. životního prostoru. Přitom jsme také věnovali pozornost diferenciaci jedné z jeho oblastí, totiž osoby, do dvou jejích hlavních podoblastí, jednak perceptivně motorické a jednak vnitřně personální (viz obr. 3).

Jádrem zmíněné koncepce není ovšem statická stránka struktury osobnosti. Lewina jako jejího autora mnohem více zaujaly otázky dynamiky chování, resp. otázky interakce mezi jedincem a prostředím uvnitř zmíněného životního prostoru. Lewin vypracovává tedy svým modelem strukturu osobnosti, která je dynamická; to ovšem není její jediná charakteristika.

Jak jsme již uvedli (viz II,1), Lewin (1936) rozumí životním prostorem „souhrn skutečností určujících chování jedince v daném okamžiku“. Chování jednotlivé osoby nahlíží jako funkci tohoto životního prostoru, a to takového, jaký právě je v tom kterém okamžiku a v té které situaci. Nemá ovšem na mysli situaci jako realitu existující vně osoby; jde mu naopak o tzv. situaci psychologickou. Lewin se totiž inspiroval tvarovou psycho-

logií, což ho vedlo k pojetí osoby jako „útvary“, který koexistuje se svým prostředím v tzv. celkové situaci. Jednou z hlavních charakteristik celkové situace je konkrétnost; proto zmíněný již „galileovský“ způsob myšlení se měl uplatnit především jako zřetel ke zkoumání interakce osoby a prostředí v konkrétní situaci. Lewinův topologický model životního prostoru se takto stává modelem dynamické osobnostní struktury. Jeho autor spatřuje hlavní úkol psychologie ve studiu dynamiky vztahu konkrétní osoby a konkrétního prostředí v celkové situaci, tj. v životním prostoru; mají se ovšem také zkoumat vzájemné vztahy různých funkčních systémů v aktuální psychické struktuře osoby. Lewin zde tedy uplatňuje svůj primární aspekt „hic et nunc“, který činí z jeho psychologie osobnosti psychologii okamžitých stavů životního prostoru; strukturou osobnosti se může v okruhu tohoto pojetí rozumět výhradně její struktura aktuální. To je také v soulase s Lewinovým výkladem „psychologické situace“; míní se jí okamžitý stav jedince jako tzv. čistý případ čili jednotlivý případ, jehož prostřednictvím se projevuje zákonitost.

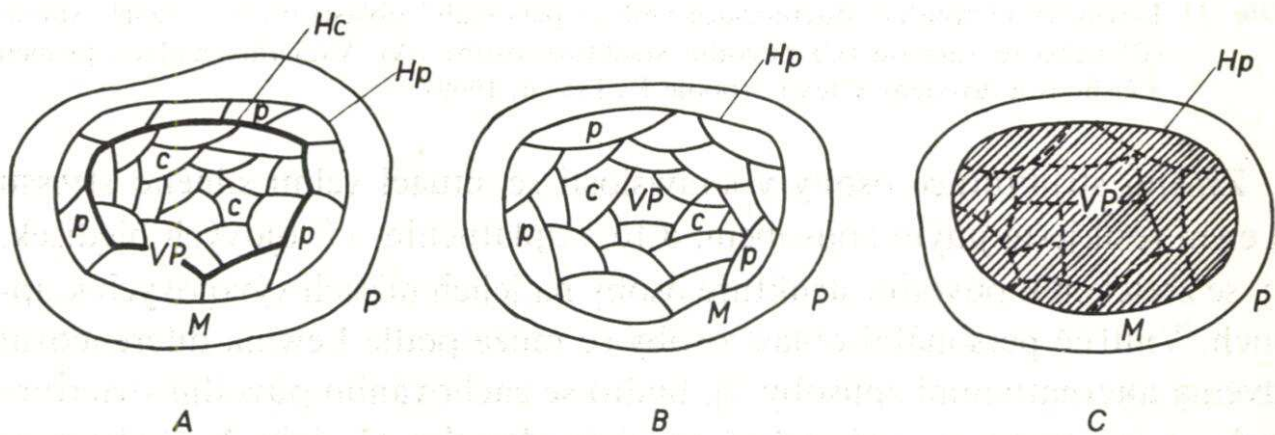
Obr. 9. Lewinovo znázornění dvou systémů (A,B) vyznačujících se stejným stupněm diferencovanosti a rozdílným stupněm dynamické jednoty (podle K. Lewin, 1936)

Dynamickou strukturu životního prostoru Lewin studuje nejprve ve vztahu k osobě. Pracuje zde s pojmem tzv. dynamické jednoty, která je značně proměnlivá v závislosti na stupni diferenciaci dílčích podoblastí osoby a na síle tzv. bariér mezi nimi. K interindividuálním rozdílům dynamické jednoty totiž dochází již v případě takových rozdílů, které se projevují v okruhu jednoho z těchto znaků. Tak např. u dvou osob struktura může být diferencovaná ve stejné míře, ale přitom bariéry mezi dílčími oblastmi jedné a druhé z nich mohou být různě silné. Jinak řečeno, dvě osoby se mohou od sebe lišit mírou komunikovatelnosti svých podoblastí (viz srovnání

systemů *A* a *B* na obr. 9). Poněvadž se stoupající komunikovatelností podoblastí osoba se stává integrovanější, liší se pak obě osoby také z tohoto hlediska. Za těchto okolností případná změna některé podoblasti neovlivní oba systémy ve stejné míře; v tom, který je integrovanější a vyznačuje se slabšími bariérami (zde systém *A*), jsou její účinky výraznější.

Další způsoby dynamiky životního prostoru souvisí podle Lewina s různými jeho aktuálními konstelacemi, tj. s konstelacemi vztahů mezi osobou a psychologickou situací.

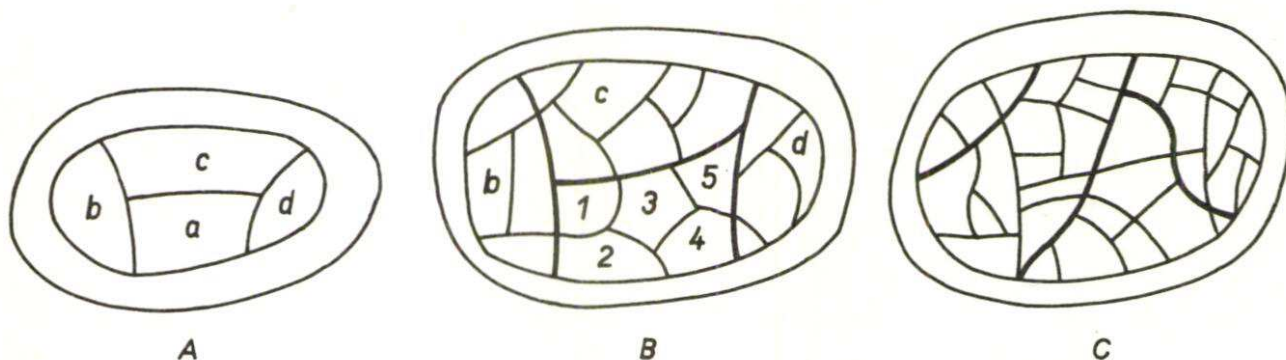
K navození výrazných rozdílů v aktuální struktuře osoby dochází zejména v souvislosti s třemi druhy psychologických situací. Jde o tzv. situaci jednoduchou, v níž se osoba chová „nenuceně“, o situaci slabšího stressu, kdy kontroluje své chování, a konečně o situaci silného stressu, kdy sebekontrola osoby se porušuje. Vzhledem k tomu se vytváří v každé z těchto tří situací charakteristická struktura osoby. Lewin tyto rozdíly struktur znázorňuje; reprodukuje to na obr. 10, rozčleněném na části *A*, *B*, *C*.

Obr. 10. Lewinovo znázornění rozdílů strukturae osoby *A*) v jednoduché situaci, *B*) v situaci slabšího stressu, *C*) v situaci silného stressu. *P*, *M*, *VP*, *p*, *c*, viz text k obr. 3, *Hc* = dynamická bariéra mezi *c* a *p*, *Hp* = dynamická bariéra mezi *VP* a *M* (podle K. Lewin, 1936)

V jednoduché situaci perceptivně motorická oblast je ohraničená vůči prostředí i vůči oblasti vnitřně personální poměrně slabě a je tedy z prostředí snadno přístupná. Naproti tomu centrální zóna vnitřně personální oblasti je ohraničená vůči její zóně periferní relativně silně, není k ní tedy zvnějšku snadný přístup (viz 10 *A*). V situaci slabšího stressu dochází k afektivnímu napětí, které osoba reguluje „sebeovládáním“; současně se její struktura pozměňuje. Posílí se bariéry, které oddělují percepčně moto-

rickou oblast od prostředí a od oblasti vnitřně personální; v této vnitřně personální oblasti však přitom dochází k propojení centrálních a periferních podsystémů, bariéra mezi nimi zaniká (viz 10 B). V situaci velmi silného stressu nastává u osoby nadměrné afektivní napětí. V důsledku toho se snižuje diferencovanost vnitřně personální oblasti; struktura, která se tu utváří, odpovídá nižšímu vývojovému stupni (viz 10 C). Percepčně motorická zóna je však i v tomto případě silně ohraničená jak vůči prostředí, tak vůči zóně vnitřně personální.

Obr. 11. Lewinovy alternativy diferenciacie vnitřně personální oblasti osoby se zachováním (B) nebo se změnou (C) původní struktury osoby (A). Významy malých písmen a číslic jsou uvedeny v textu. (podle K. Lewin, 1969)

Změnu strukturace osoby v souvislosti se situací velmi silného stressu Lewin řešil ještě jiným způsobem, a to s uplatněním vývojových hledisek, tj. se zřetelem k původní struktuře osoby na jejich nižších vývojových stupních. Vnitřně personální oblast osoby se může podle Lewina diferencovat dvěma alternativními způsoby, tj. buďto se zachováním původní struktury nebo s její změnou. Znázorňují to části obrázku 11, kde A představuje původní strukturu, B a C alternativy jejích změn v důsledku vývojové diferenciacie; v případě B se přitom zachovává původní struktura, v případě C ne. Účinky případného velmi silného stressu působí však v opačném směru, vedou totiž k úbytku diferencovanosti vnitřně personální oblasti, a tedy k zániku jejích podoblastí. Např. v případě první alternativy (viz 11 B) zanikají úseky 1,2,3,4,5 a dominuje pak pouze původní struktura vnitřně personální oblasti. V případě druhé alternativy (viz 11 C) podoblasti také zanikají (v obrázku ovšem nejsou označeny), ale dominuje pak jiná struktura než ta, která byla původní, vývojově primární. Obě tyto alternativy se tedy shodují potud, že zjednodušením struktury vnitřně personální oblasti tu dochází k regresi chování na infantilní stupeň.

Situační zřetel se tedy projevují v Lewinově teoreticko-metodologickém přístupu k otázce vnitřního uspořádání osobnosti velmi výrazně. Uplatňují se tu jinak než v případě situacionistické psychologie, přestože jejím programem a cílem je rovněž studium dynamiky chování. Také skutečnost, že vyústěním situacionistické i lewinovské koncepce osobnosti je přechod na idiografické pozice, má v obou případech rozdílné kořeny; těchto okolností si povšimneme ještě později (viz III,1,d).

Lewinův model struktury životního prostoru se někdy označuje jako „interakční“ (viz Montmollinová, 1965). Příčinou je patrně okolnost, že dynamika životního prostoru se nahlíží v jeho kontextu jako interakce osoby a prostředí. Ale konstatovali jsme již, že nejde o prostředí v běžném smyslu slova; také strukturace se týká životního prostoru, „celkové situace“, nikoli pouze osoby. Za těchto okolností termín „interakce“ tu nabývá speciálního významu.

Právě z těchto důvodů se budeme zabývat Lewinovým modelem životního prostoru ještě také v následující kapitole, tedy v rámci ještě jiného způsobu strukturace osobnosti, než je způsob vycházející ze situačních zřetelů.

5. Přístupy strukturující osobnost transpersonálně

Jestliže současná psychologie nahlíží osobnost jako jeden ze základních funkčních systémů lidského jedince, mohlo by z toho eo ipso plynout, že počítá s její realizací jen „uvnitř“ fyzické osoby. Obvyklé pojetí osobnosti jako souhrnné psychologické charakteristiky lidského jedince je opravdu takové; implikuje předpoklad, že osobnostní strukturační terén je možné lokalizovat výhradně „do jedince“.

Ukazuje se však, že v psychologii 20. století se již uplatňují také přístupy, které neodpovídají tomuto tradičnímu pohledu. Tyto přístupy strukturují osobnost současně s jejím prostředím, tedy jakoby s překročením mezi fyzické osoby. Prostředí se tu ovšem nepojímá jako něco, co je mimo osobu a co na ni působí zvenku jako externí činitel; neuplatňuje se tu tedy běžný význam tohoto termínu, jak se s ním setkáváme např. v okruhu problematiky činitelů psychického vývoje nebo v sociologii aj. O prostředí se tu hovoří ve specifickém smyslu slova; je pojímáno jako nezbytná podmínka každé

aktivity lidského jedince, kterou označujeme jako osobnostní. Jinak řečeno, jde tu o prostředí psychologické čili jedincem prožívané, subjektivizované. Takovým pojetím prostředí se strukturační terén osobnosti rozšiřuje vlastně mimo „osobu“; proto v souvislosti s teoreticko-metodologickými přístupy, které řeší vztah mezi osobou a prostředím tímto způsobem, hovoříme o transpersonální strukturaci osobnosti.

Lewinův model osobnostní struktury, kterým jsme se již shora zabývali, implikuje také tento způsob osobnostní strukturační. Věnovali jsme mu pozornost nejprve jako modelu, který strukturuje osobnost horizontálně (viz II,1), potom jako případu její situační strukturační (viz II,4). Nyní si ho povšimneme z dalšího aspektu, totiž jako modelu transpersonální strukturační osobnosti.

Vedle toho se budeme v této kapitole zabývat ještě dalším modelem; odpovídá teoreticko-metodologické koncepci tzv. interakční psychologie a je proto označován jako model interakcionistický. Tento název nás ovšem nesmí vést k tomu, abychom jej ztotožňovali s modelem Lewinovým, kterému někteří autoři také přikládají charakteristiku „interakční“ (viz II,4,b, poslední odstavec). Transpersonální strukturační osobnosti, kterou přináší interakcionismus, je velmi speciálního rázu.

Oba tyto transpersonálně strukturující přístupy k otázce vnitřní stavby osobnosti nemůžeme striktně oddělit od těch, kterými jsme se zabývali v předcházející kapitole, tedy od přístupů, které strukturují osobnost situačně. Pokud jde o Lewinův model, je souvislost tohoto rázu nasnadě, protože je důsledkem jeho interní konzistence. V případě interakcionistického modelu jde naopak o okolnost, že jeho vypracování bylo zčásti inspirováno právě existencí modelu situacionistického.

a) Lewinova transpersonální strukturační osobnosti

V minulé kapitole jsme uvedli, že Lewin (1935, 1936) nahlíží osobu jako „útvár“ koexistující s prostředím v „celkové situaci“ životního prostoru. Přitom osoba a prostředí jsou v životním prostoru v takové vzájemné interakci, že jedno bez druhého pozbývá smysl; není myslitelná ani osoba bez prostředí, ani prostředí bez osoby. V Lewinově pojetí prostředí tedy není mimo osobu, neúčinkuje na ni zvnějšku, není to zdroj vnějších stimulů jedincova chování; jde tedy o jiné pojetí prostředí, než je to, s nímž se setkáváme v rámci behavioristického přístupu včetně jeho situacionistické-

ho vyústění. V kontextu Lewinova modelu prostředí je neodlučitelná charakteristika životního prostoru; odpovídá jedné z jeho dvou stránek.³

Prostředí je tedy pro Lewina jedna ze dvou hlavních oblastí životního prostoru; je to ta stránka objektivní reality, kterou osoba vnímá a prožívá. Je zřejmé, že jde o prostředí nikoli fyzikální, nýbrž psychologické; je určováno současně vnější realitou i osobou. Objekty fyzikálního (resp. sociálního) prostředí v něm hrají roli jen tehdy, když osobu přitahují nebo odpuzují a když tím pro ni nabývají tzv. valence (pozitivní nebo negativní). Přitom předpoklady té či oné valence objektu jsou v osobě, ve stavu její motivovanosti; uplatňují se tu zejména její potřeby, vázané na centrální zónu vnitřně personální oblasti. Valenci objektů v psychologickém prostředí tedy neurčují jenom jejich vlastnosti; do značné míry závisí tato valence vždycky na tom, zda a v jakém smyslu objekt odpovídá potřebám osoby.

Právě tím se stává Lewinova koncepce životního prostoru případem takového způsobu strukturace osobnosti, který jsme shora označili jako transpersonální; reprezentuje jednu ze dvou jeho alternativ, realizovaných v dosavadní psychologii.

Koncepci životního prostoru, charakterizovaného integrací osoby a jejího subjektivizovaného prostředí, Lewin vyjádřil také za pomoci teze, podle níž chování je funkcí jednak osoby, jednak prostředí čili $B = f(P, E)$. Toto vymezení samo o sobě ovšem nenaznačuje, že by mělo jít o prostředí pojímané ve zmíněném speciálním smyslu slova, a tedy jinak, než jak je chápe např. behaviorismus.

Nadto je uvedená rovnice vcelku obdobou té, které užívá interakcionistická psychologie (viz dále v subkapitole b). Jde ovšem o shodu vnějšího rázu; teoreticko-metodologická východiska obou modelů, tj. Lewinova a interakcionistického, jsou natolik rozdílná, že ani způsoby, jimiž se v rámci jednoho i druhého z nich realizuje transpersonálně strukturující přístup k vnitřní stavbě osobnosti, se nemohou shodovat ve výraznější míře.

b) Interakcionistická transpersonální strukturace osobnosti

Interakcionismus čili interakcionistická psychologie je poměrně mladý směr; podle Bowerse (1973) jeho rozvoj se datuje od počátku 60. let. Název nám výslovně neříká, že jde o směr, který reprezentuje jeden ze způsobů

³ Druhou stránkou, jak známo, je osoba; Lewin sice někdy ztotožňuje významy termínů „osoba“ a „životní prostor“, ale činí to jen ojedinele.

pojetí a řešení problematiky osobnosti. A přece je tomu tak; interakcionismus v rámci své teoreticko-metodologické koncepce se snaží najít především nový úhel pohledu na otázky, vyskytující se obvykle v souvislosti s pojmem „osobnost“. Realizace tohoto úsilí jej vede také ke speciálnímu způsobu řešení otázek osobnostní struktury.

Se zřetelem k nedlouhé historii interakcionismu je možno říci, že se rozvíjí do značné míry jako úsilí o korekci dvou jiných teoreticko-metodologických koncepcí, totiž jednak rysově, jednak situacionistické. Psychologové, kteří se programově hlásí k interakční psychologii, odmítají kategorizaci chování za pomoci rysů, zejména ve smyslu atributového modelu (viz II,3,a). Odmítají tedy to pojetí, které nahlíží rysy jako relativně trvale se realizující individuální dispozice k chování a současně jako příčiny jeho transsituační konzistence. Na druhé straně však zaujmají kritické postoje také ke koncepci, podle které jedincovo chování determinují vnější situace a která de facto redukuje strukturu osobnosti na strukturu situací; shora jsme viděli, že tato koncepce je východiskem situacionistického modelu.

Vzhledem k tomu interakcionisté neuznávají obě zmíněné již teze (viz II,3,a, II,4,a), vyjádřené formulami $B = f(P)$ a $B = f(S)$. Chtějí naopak definovat chování novým způsobem, a to se zřetelem k jeho determinaci osobou i situací současně; tomu má odpovídat vzorec $B = f(P,S)$. Z celkového kontextu, ve kterém se ho užívá, je zřejmé, že účinky obou uvedených činitelů na chování se tu nenahlízejí jen jako souběžné a že se naopak předpokládá jejich součinnost, interakce. Tento zřetel je tu právě dominující a vedl i k pojmenování nového směru.

Konstatujeme tedy, že půdou, ze které interakcionistická psychologie vyrůstá, je koexistence dvou modelů osobnosti, totiž rysového (v jeho atributové formě) a situacionistického. Touto koexistencí se navozuje, resp. aktualizuje otázka proporce osobnostních a situačních činitelů při determinaci chování; je známo, že bývá formulována jako výzkumný problém „osoba versus situace“, resp. „individuální difference versus situace“.

Z interakcionistických pozic se taková otázka pokládá ovšem za pseudo-problém (Endler a Hunt, 1966, Endler, 1975), nahlíží se jako nesprávně položená. Převládá tu mínění, že není vhodné tázat se, zda interindividuální variabilitu chování ovlivňují spíše rysy jednotlivých osob či naopak spíše charakteristiky jednotlivých situací; předpoklad alternativ tohoto rázu je

podle Endlera a Hunta právě tak málo adekvátní jako požadavek, aby plocha trojúhelníku byla definovaná se zřetelem k délce „nebo“ výšce. Za vhodnou pokládají uvedení autoři pouze otázku: Jaká je interakce individuálních diferencí a situací? Jak je patrné, předpokládají tedy, že žádný z obou činitelů nenabývá při determinaci chování převahy a že je naopak třeba zaměřit veškerou pozornost na analýzu jejich součinnosti (viz také Bowers, 1973).

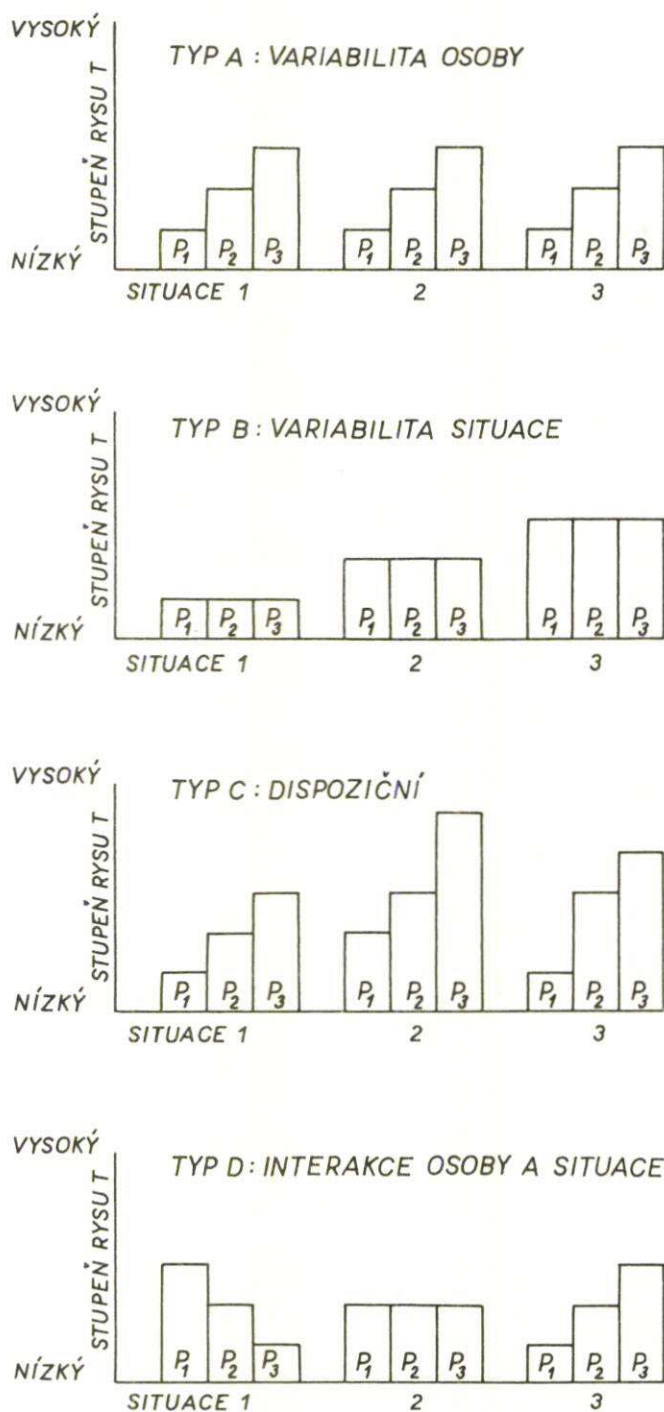
Výzkumný program interakční psychologie, odpovídající těmto koncepčním východiskům, není ovšem do té míry nový, že bychom nemohli identifikovat některé jeho stránky již v původním behaviorismu. Konstatujeme, že již Kantor (1924) pokládal za potřebné zkoumat „interakce jedince se všemi různými typy situací, které představují okolnosti jeho chování“. Zřetel k interakci tohoto druhu se ovšem nemohl v původním behaviorismu výrazněji rozvinout; za činitele determinujícího chování se tu pokládaly přece jen spíše situace než individuální charakteristiky osob.

Metodickou stránku interakcionistického přístupu k problematice osobnosti reprezentují speciální *S-R* inventáře, ve kterých se kategorizují nejen situace, ale také způsoby odpovědi na ně. Např. inventář, kterého použili Endler a Hunt (1966) ke zkoumání úzkostnosti, obsahuje 11 situací a 14 způsobů odpovědi na každou z nich; podobně je tomu s metodikami, jichž použili jiní badatelé z okruhu interakcionistické psychologie (Bishop a Witt, 1970, Trickett a Moos, 1970, Endler, 1973 aj.). Realizací těchto výzkumů se tedy původní interakcionistický program rozšiřuje; nejde jenom o interakci osoby se situací, nýbrž sledují se interakce trojitě, totiž mezi osobou a situací ($P \times S$), mezi osobou a způsobem odpovědi ($P \times R$) a mezi situací a způsobem odpovědi ($S \times R$).

Za zajímavou je možné pokládat okolnost, že *S-R* inventáře, používané v těchto výzkumech, jsou de facto *S-R* inventáře osobnostních rysů. Dnešní interakcionisté si již nevytyčují předmět svého zkoumání široce a obecně, tedy např. nečiní jím „sociální interakci“. Také se již nespokojují s pozorováním chování zkoumaných osob v nevelkém počtu běžných denních situací, jako jsou různá jídla, hry, skupinové činnosti, rukodělné činnosti aj. (viz např. Raush, Dittmann, Taylor, 1959). Naopak je běžnou skutečností, že interakcionistické výzkumy se týkají jednotlivých osobnostních rysů v jejich konceptuálně dimenzionálním pojetí (viz II,3,a); tyto rysy jsou v příslušných inventářích operacionálně definovány položkami rázu jak situací, tak odpovědí na ně. Toho rázu je např. další výzkum badatelské

dvojice Endler a Hunt (1969), týkající se kromě úzkostnosti ještě také hostility, nebo výzkum Nelsena, Grindera a Muttererové (1969), jehož předmětem je rys „poctivost“ a který představuje v jistém smyslu novou etapu řešení otázek výzkumně sledovaných před půlstoletím badatelskou trojicí Hartshorne, May a Maller (1928 – 1930) a značně později Burtonem (1963).

Metodická stránka interakcionistického výzkumu tedy nasvědčuje tomu,

Obr. 12. Variabilita pojetí vztahu mezi osobou a situací (podle M. Argyle, B.R.Little, 1972)

že rysy se tu nahlízejí jako charakteristiky chování nikoli transsituačně konzistentní, nýbrž specifikované vzhledem k situacím, resp. k jejich druhům. V kontextu interakční psychologie nemá smysl označit jedince např. jako agresivního, jestliže se současně neuvedou také situace, ve kterých se agresivně chová. Znamená to, že chování se tu pokládá za neodlučitelné od situací, za kterých dochází k jeho realizaci; užitím takového aspektu hranice mezi osobou a situací přestávají být ostré, stávají se plynulými. Za těchto okolností interakcionisté se ovšem také nehodlají zabývat nějakou ryze „vnitřní“ strukturou osobnosti; naopak strukturují „osobu“ současně s jejím psychologickým prostředím, tedy transpersonálně.

Právě s užitím tohoto aspektu Mischel (1968) shledává hlavní úkol výzkumu osobnosti ve sledování „interakce mezi osobnostními proměnnými a psychologickými situacemi“. Podle něho osoba stále ovlivňuje situace svého života a je jimi současně stále ovlivňována „ve vzájemné organické dvojité interakci“. Mischel také soudí, že v průběhu této interakce osoba na situace nejen reaguje, ale současně je i aktivně vybírá a modifikuje.

Podle Bowerse (1973) řídí se interakcionistický teoreticko-metodologický přístup „biokognitivním“ zřetelem; tím má být řečeno, že v rámci tohoto přístupu se popírá primárnost významu jak rysů, tak i situací pro determinaci chování. Toto hledisko Bowers vtěluje do formulace, která má podobu jakési základní teze a ve které se praví, že situace je právě tak funkcí osoby, jako chování osoby je funkcí situace. Shledáváme tedy, že metodologický princip *S-R* se uplatňuje v interakčním modelu v poněkud jiné podobě, než v jaké jsme jej poznali v okruhu původního behaviorismu a pozdějšího situacionismu. Podnět a odpověď tu nejsou složkami dvou různých systémů, totiž systému osoby a systému prostředí; naopak pocházejí z jediného systému osoba-prostředí. Mínil se ovšem tzv. prostředí psychologické, o kterém jsme již shora hovořili; postulovaná interakce osoby a prostředí odpovídá právě tomuto pojetí. Jinak řečeno, předpokládá se, že osoba „stále filtruje a organizuje“ (Bowers, 1973) prostředí svými kognitivními schématy; tato aktivita ji případně přivádí ke konstatování určité konzistence situací, což zase facilituje konzistenci jejího chování v nich.

Argyle a Little (1972) se pokusili o konfrontaci různých pojetí vztahu mezi osobou a situací, totiž těch pojetí, s nimiž se setkáváme v modelu rysovém (tj. v jeho atributové variantě), situacionistickém a interakcionistickém. Učinili to za pomoci grafického znázornění, které zde repro-

dukujeme na obr. 12, tj. v jeho čtyřech částech. Část A odpovídá extrémnímu rysovému stanovisku, při kterém se předpokládá transsituační stabilita chování v důsledku rysových dispozic, část B znázorňuje extrémní hledisko situacionistické, spojené s předpokladem determinovanosti způsobů chování situacemi. Části C a D představují dvě možné varianty interakcionistického pojetí vztahu mezi osobou a situací; C zdůrazňuje v dotyčné interakci dispoziční stránku rysů (čili osobu), v D se neklade důraz ani na rysy, ani na situace.

Pozornosti zasluhuje také další stránka interakcionistického pojetí vztahu mezi osobou a situací. Jde o to, že se tu dost výrazně uplatňuje zřetel k individualizovanosti tohoto vztahu a že v souvislosti s tím dochází případně i k odklonu od zobecňujících hledisek. Tato skutečnost není příliš v souladu s „nomotetickým“ přístupem; spíše bychom ji očekávali tam, kde se zaujmají „idiografické“ pozice, tj. kde se zdůrazňuje specifičnost jednotlivého případu a věnuje se pozornost jeho jedinečnosti. Takové náznaky idiografických zřetelů shledáváme např. u Endlera a Hunta (1966) nebo u Mischela (1973). Vzhledem k tomu, že jsme zvyklí setkávat se s nimi spíše v okruhu osobnostních modelů, které poukazují svými teoreticko-metodologickými východisky k německé charakterologii (viz I,2,d), může nás překvapovat jejich výskyt v rámci modelu interakcionistického, počítajícího s experimentálním výzkumem. Na druhé straně je tu ovšem skutečnost, že metodická stránka interakcionistického zkoumání přispívá dost výrazně k osvětlení právě jednotlivého vztahu mezi osobou a situací. Interakcionisté ostatně stále častěji vytyčují požadavek, aby byl sledován malý počet osob v mnoha situacích (Rausch, Dittmann, Taylor, 1959, Mischel, 1968); takové výzkumy však nepochybně vytvářejí podmínky pro rozvoj zřetelů spíše idiografických než nomotetických. K uplatňování idiografických zřetelů v interakcionismu vede patrně také okolnost, že oba teoreticko-metodologické přístupy, na které interakcionistický model navazuje a které jím mají být korigovány, totiž přístup rysový a přístup situacionistický, obsahují také hlediska idiografického rázu (viz II,3,a, II,4,a).

Je třeba konstatovat, že přesnější výklad vztahu mezi osobou a situací, výklad přihlížející ke všem otázkám, které se tu nabízejí, nám interakcionistická psychologie ještě dluží. Také její příspěvek k teorii osobnostní struktury nemá prozatím tak jednoznačnou a úplnou podobu, aby neobsahoval i různá „bílá místa“. Přesto je již nyní dost důvodů k tomu, abychom

hovořili o speciálním interakcionistickém modelu a abychom jím doplnili výčet ostatních způsobů strukturace osobnosti.

Dílčí závěry

První až pátou kapitolu této části našeho textu jsme věnovali pěti teoreticko-metodologickým přístupům k otázkám osobnostní struktury. Přitom jsme se setkali s různými již realizovanými modely této struktury, a to obvykle i s několika v okruhu jediného přístupu (např. rysového).

Rozbor těchto modelů nás přivádí ke konstatování, že v jejich výchozích koncepcích i při jejich vzájemné diferenciaci se uplatnilo několik základních zřetelů. Jeden z nich se týká toho, co zde označíme jako strukturační terén, druhý časových charakteristik strukturace a třetí kritéria statický-dynamický.

Strukturačním terénem rozumíme v tomto kontextu to, co bychom mohli nazvat quasiprostorovou lokalizací osobnostní struktury vzhledem k jednotlivé osobě. „Nejtradičnější“ je tu nepochybně způsob, při němž osobnostní struktura se lokalizuje „dovnitř“ do osoby; shora jsme jej označili jako strukturaci intrapersonální. Setkali jsme se s ním v modelech, jimiž se konkretizuje teoreticko-metodologický přístup vertikálně strukturující, a také v rysovém modelu atributovém.

Ale terén osobnostní strukturace se nerealizuje v současné psychologii jen v této své tradiční podobě. Ve 3. kapitole jsme se setkali se způsobem osobnostní strukturace, který jsme označili jako extrapersonální. Charakterizuje jej zřetel ke struktuře obecných osobnostních znaků jako psychologických deskriptivních konstruktů. Je zřejmé, že strukturu tohoto rázu nelze lokalizovat „do“ osoby; ovšem kteroukoliv osobu je možné s ní konfrontovat a popsat ji vzhledem k ní. Extrapersonální způsob osobnostní strukturace se konkretizuje jednak modely horizontálními, jednak dvěma způsoby strukturace rysové, totiž modely typologickými a faktorovými. Rovněž jsme věnovali pozornost (v 5. kapitole) způsobu osobnostní strukturace, který jsme označili jako transpersonální, poněvadž se jím jakoby překračují meze jednotlivé fyzické osoby; terénem této strukturace je systém osoba-situace, resp. osoba-psychologické prostředí. Konstatovali jsme, že s transpersonální strukturací v tomto smyslu se setkáváme v modelu

lewinovském a interakcionistickém. Konečně jsme zaznamenali (ve 4. kapitole) také způsob osobnostní strukturace, která se realizuje primárně na terénu nikoli osoby, nýbrž jejího vnějšího prostředí. Označujeme ji jako strukturaci apersonální; je konkretizovaná situacionistickým modelem.

Rozlišili jsme tedy vcelku čtverý terén osobnostní strukturace v současné psychologii; příslušný přehled podává tabulka 2 ve své části A.

Pokud jde o časové charakteristiky osobnostní strukturace, můžeme konstatovat v okruhu našich pěti teoreticko-metodologických přístupů důsledky uplatňování dvou zřetelů. Jeden má vést k postižení relativně

Tabulka 2. Diferenciace strukturačních hledisek v realizovaných modelech osobnosti

A. Strukturační terén			
Intrapersonální	Extrapersonální	Transpersonální	Apersonální
vertikální modely	horizontální modely	lewinovský model	situacionistický model
rysový model atributový	rysové modely typologické	interakcionistický model	
	rysové modely faktorové		
B. Časové charakteristiky			
Struktura relativně trvalá		Struktura aktuální	
horizontální modely vertikální modely rysové modely všech forem		lewinovský model situacionistický model	
		interakcionistický model	
C. Hledisko statický–dynamický			
Struktura znaků popisu osobnosti (statická)		Struktura regulátorů osobnosti (dynamická)	
horizontální modely rysové modely všech forem		vertikální modely lewinovský model situacionistický model	
		interakcionistický model	

trvalé osobnostní struktury, druhý k postižení struktury aktuální, značně proměnlivé a závislé v tom či onom smyslu na situaci. Důsledkem těchto alternativních zřetelů je diferenciací modelů horizontálních, vertikálních a všech forem rysových modelů na jedné straně, a modelů lewinovského a situacionistického na straně druhé. Rozpaky nám tu může způsobit zařazení modelu interakcionistického, jehož koncepční východiska náleží do okruhu osobnostních teorií rysových i protirysových a ve kterém se tedy uplatňují zřetele k osobnostní struktuře trvalé i aktuální. Zdá se, že v nynějším stádiu jeho propracovanosti v něm můžeme nacházet nejspíše případ speciální syntézy obou zřetelů.

Tuto diferenciací časových charakteristik modelů osobnostní struktury shrnuje přehledně část B tabulky 2.

Uplatněním třetího zřetele, totiž kritéria statický-dynamický, dospíváme ještě k dalšímu rozčlenění realizovaných modelů osobnostní struktury. Jeden „pól“ tohoto zřetele poukazuje k modelům, přinášejícím strukturu funkčních jednotek jako znaků popisu osobnosti, druhý k takovým, které reprezentují spíše strukturu osobnostních regulátorů. Stalo se zvykem spojovat zřetel k funkčním jednotkám osobnosti s představou statickosti, zřetel k regulujícím procesům naproti tomu s představou dynamičnosti; v tomto smyslu se pak rozlišuje mezi statickou a dynamickou osobnostní strukturou.

Tato diferenciací není ovšem příliš výstižná, resp. vyžadovala by komentáře, kterého se jí obvykle nedostává. Její význam může být totiž jen pomocný, poněvadž reálná osobnostní struktura lidského jedince je vždy dynamická. Přesto ovšem zřetel ke „statické“ struktuře funkčních jednotek osobnosti má oprávnění; je totiž nepostradatelný jak při výuce psychologie, tak v okruhu základního výzkumu osobnosti. Méně oprávněný je ovšem hodnotový akcent, který psychologové někdy s oběma termíny spojují, totiž představa, že zabývat se „jen“ statickou strukturou osobnosti znamená věnovat se něčemu nepřiliš důležitému. Ve skutečnosti studium problematiky osobnostní struktury, a to i struktury dynamické, se sotva může obejít bez základní identifikace funkčních jednotek osobnosti, ať se již shledávají na terénu intrapersonálním či jiném. Vždyť jakákoliv prvotní orientace v okruhu tématu tak komplikovaného závisí přece jenom na získání informace tohoto rázu.

S použitím diferenciacího kritéria statický-dynamický můžeme pak

rozčlenit modely strukturace osobnosti, s nimiž jsme se setkali v rámci všech zmíněných teoreticko-metodologických přístupů na modely statické struktury osobnosti a modely struktury dynamické. K prvním se řadí modely horizontální a rysové modely všech forem, k druhým modely vertikální, model situacionistický a model lewinovský. Jako nevyhraněná se tu jeví opět pozice interakcionistického modelu; tento model na jedné straně se neobejde, jak jsme mohli konstatovat, bez rysového hlediska, na druhé straně implikuje zřetel k regulujícím účinkům situací na průběh lidského chování. Přehledně nám shrnuje toto rozčlenění tabulka 2 ve své části C.

Konfrontace všech tří částí tabulky nasvědčuje tomu, že hlediska, podle kterých se diferencují její části, jsou rozdílná a nepřekrývají se. Užití každého z nich totiž vede, jak je z tabulky patrné, k určité a vždy jiné diferenciaci modelů osobnostní struktury. Můžeme tedy konstatovat, že problematika osobnostní struktury se osvětluje za pomoci každého z těchto hledisek z jiného úhlu.

III. PROBLÉMY A PERSPEKTIVY STUDIA OSOBNOSTNÍ STRUKTURY

V předcházející části této práce jsme se zabývali různými teoreticko-metodologickými přístupy k otázkám osobnostní struktury. Rozlišili jsme jich pět a věnovali jsme pozornost hlavním způsobům realizace každého z nich.

V okruhu každého z těchto přístupů se ovšem naskýtají některé speciální problémy. Tato okolnost nás vede k tomu, abychom se zabývali naším tématem ještě na dalších stránkách. Zařazujeme sem tedy ještě dvě kapitoly rázu většinou diskusního. V první z nich se zamyslíme nad některými detailnějšími otázkami, na které narážíme v souvislosti s tím či oním přístupem, druhou pak věnujeme výhledům a perspektivám současného studia struktury osobnosti.

1. Speciální problémy různých modelů osobnostní struktury

a) K problémům horizontální strukturace osobnosti

Teoreticko-metodologický přístup, při kterém funkční jednotky osobnosti se nahlízejí z aspektu „jedné roviny“, jsme shora označili (viz II,1) jako tradiční. Konstatovali jsme, že se uplatňuje nejen v dílčích horizontálních modelech, ale také v modelech rysových, zejména pokud byly vypracovány v okruhu faktorových teorií.

K vytváření tradic v jakémkoliv okruhu lidské životní reality nedochází patrně náhodně. Udržují a perpetuují se nejspíše takové způsoby chování a jednání (v širokém smyslu slova), které vyhovují nějakému danému stavu či existující potřebě, resp. které napomáhají dosažení nějakého žádoucího cíle. Také skutečnost, že dosavadní psychologie se často snažila řešit otázku vnitřního uspořádání osobnosti právě z horizontálně strukturujícího aspektu, není jistě bez důvodů.

V každém případě se zdá, že tento úhel pohledu na strukturovanost

osobnosti velmi dobře odpovídá tomu, co Stagner (1973) označuje jako „obecná kognitivní schémata“ současné psychologie. Mohli bychom také říci, že představa osobnosti jako horizontálně situovaného a přitom členěného terénu se patrně dost vžila i přes veškerou svou problematičnost; vždyť mnohokrát posloužila jako východisko pro základní kategorizaci „obsahu“ osobnosti. Je zřejmé, že ji implikují mnohé koncepce osobnosti; a nebrání tomu ani okolnost, že jejich autory jsou psychologové tak rozmanitých teoreticko-metodologických orientací, jakými jsou Rubinštejn, Kovalov, Platonov, Klages, Stern, Meili, Remplein, Cattell, Guilford aj.

Tento tradiční horizontálně strukturující přístup k vnitřní stavbě osobnosti vede zpravidla k neméně tradiční klasifikaci funkčních jednotek osobnosti do známých tří či čtyř kategorií (schopnosti, temperament, zaměřenost, resp. charakter). Jde o klasifikaci, která se udržuje se značnou vytrvalostí; pronikla, jak jsme konstatovali (viz II,1), i do okruhu faktorových teorií, kde došlo k jakési syntéze relativně nových metodologických postupů s relativně starými kategorizačními hledisky.

Je ovšem pravda, že také na dimenze jednotlivého faktorového systému (např. na Cattellových 16 faktorů) je možné pohlížet z aspektu zmíněné jedné roviny. A vskutku se setkáváme s tradiční klasifikací okruhů funkčních jednotek osobnosti i ve známých faktorových systémech (viz Cattellovo rozlišení rysů dynamických či motivačních, temperamentových a kognitivních nebo Guilfordovu klasifikaci schopností, rysů temperamentových, rysů hormetických čili motivačních a některých dalších). Ale právě v této souvislosti se nám vnucuje s dost velkou naléhavostí otázka, zda takové klasifikace uvnitř faktorových systémů nejsou až příliš poznamenané snahou vyhovět klasickému schématu „obecné psychologie osobnosti“ s jeho tradičními kategoriemi; v každém případě to jsou jeho obdoby, vyvozené, jak se zdá, dost mechanickým způsobem. V kontextu uvedených faktorových systémů vzbuzují dojem umělosti a nepůvodnosti; snad proto také zůstaly jejich jen značně vedlejší stránkou.

V této souvislosti stojí za povšimnutí, že Levandovskij (1970) dospěl k výzkumným výsledkům, které ho vedly k vyslovení pochyb o adekvátnosti zmíněné klasifikace. Podrobil faktorové analýze data, získaná v okruhu čtyřiceti osobnostních vlastností, odpovídajících vždy po osmi temperamentu, zaměřenosti, sociálnímu chování, pracovním kvalitám a tzv. celkovým vlastnostem. Byly nalezeny tři faktory (aktivita, sebeovládání, vztahy k lidem), které se nekryly s výchozími kategoriemi; např. temperamentové vlastnosti byly syceny všemi třemi faktory,

zaměřenost rovněž. Interpretace těchto výsledků vedla pak autora ke konstatování potřeby změnit či alespoň upřesnit zmíněné tradiční pojetí okruhů funkčních jednotek v horizontální osobnostní struktuře.

Je ovšem zřejmé, že předmětem námitek není horizontálně strukturu-
jící přístup jakožto takový a že se týkají právě jen vžité klasifikace okruhů
funkčních jednotek osobnosti. Rozčlenění obsahu osobnosti na schopnosti,
temperament, zaměřenost a případně ještě charakter totiž vyvolává (a im-
putuje) představu spíše jakéhosi fungujícího agregátu než struktury; ani
obvyklé dodatečné vyslovení předpokladu, že tyto složky jsou v nějaké
blíže neurčené a neosvětlené interakci, na tom mnoho nemění. Také je
patrné, že zmíněná klasifikace je v souladu spíše s kategoriální než dimen-
zionální koncepcí osobnosti; v konfrontaci s těmi hledisky, která uplatňuje
vůči problematice osobnosti dnešní psycholog ve své profesionální praxi,
je jistě málo funkční.

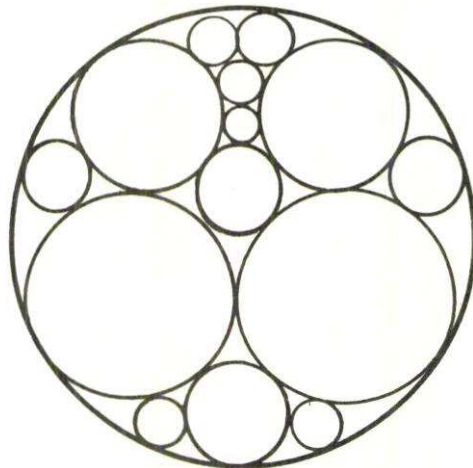
Za těchto okolností můžeme pokládat za nepříliš vhodné také vnášení
zmíněné klasifikace složek osobnosti do okruhu faktorových teorií. Je
přece zřejmé, že již koncepční východiska těchto teorií očividně vedou
spíše k jejímu odmítnutí než k jejímu potvrzení.

V souvislosti s faktorovými teoriemi a s otázkou horizontální strukturace
osobnosti se naskytá ještě jiný problém. Týká se toho hlediska, které jsme
v závěru II. části označili jako tzv. strukturační terén modelů osobnosti.
Konkrétně jde o otázku adekvátnosti toho způsobu interpretace faktoro-
vých teorií osobnosti vzhledem k jedinci, kterého svého času (1937) použil
Allport.

Z koncepčních východisek faktorových teorií vyplývá, že směřují k nale-
zení extrapersonální obecné osobnostní struktury (viz II,3,c), která ovšem
není totožná s osobnostní strukturou jednotlivce. Faktorové teorie tedy
neimplikují předpoklad, že v jedinci se realizuje struktura obecných faktorů,
čili, jak to Allport vyjádřil a graficky znázornil (viz obr. 13), že jednotlivá
osobnost je „systém nezávislých elementů“. Otázka závislosti či nezávislosti
nalezených faktorů (a jimi reprezentovaných rysů), je totiž smysluplná
právě jenom tehdy, když máme na mysli jejich extrapersonální obecnou
strukturu; vzhledem ke konkrétnímu jedinci ji nelze klást. Využití nalezené
extrapersonální struktury obecných dimenzí vzhledem k jedinci spočívá
v tom, že identifikujeme v jeho intrapersonální struktuře – prostřednic-
tvím zjištěných a kvantifikovaných dat o chování – jejich individualizo-

vanou proporcionalitu; jinak řečeno, najdeme ve struktuře obecných dimenzí jeho pozici (viz také Kolaříková, 1972).

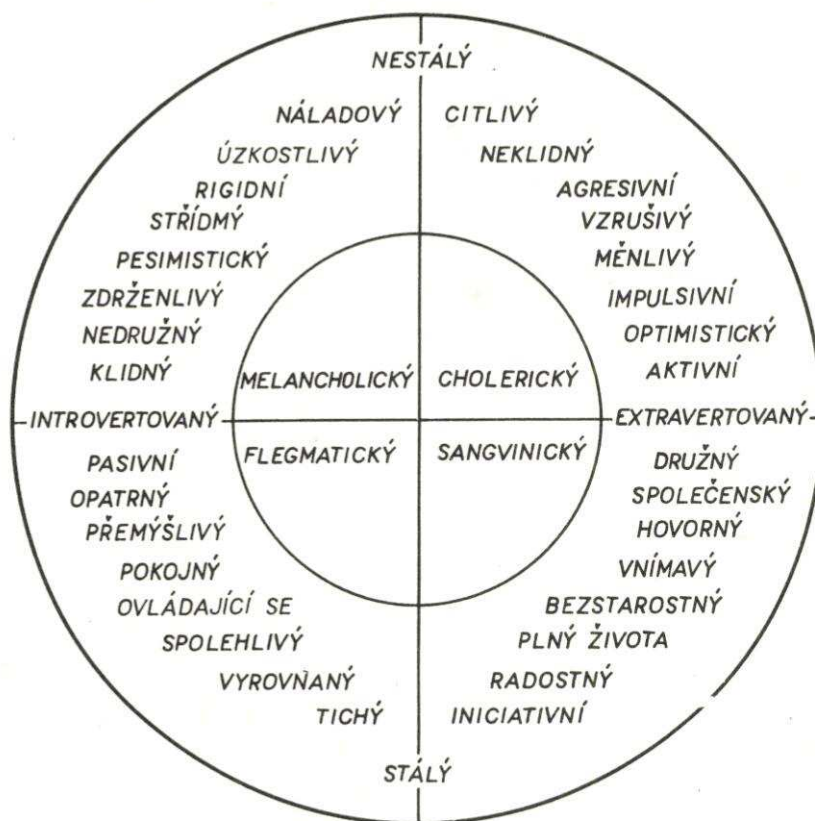
Je možné doložit to na případu extravertize a neuroticismu, jako nezávislých dimenzí Eysenckova dvoufaktorového schématu osobnosti. Dotazníkovými stupnicemi zjištěné pozice jednotlivců nebo skupin (viz obr. 7) vyjadřují individuálně či skupinově diferencované proporce obou těchto dimenzí.

Obr. 13. Allportovo znázornění faktorové koncepce osobnosti: osobnost jako systém navzájem nezávislých elementů, které jsou u různých osob stejné, ale dosahují různých stupňů výraznosti (podle C.F.Graumann, 1960)

U Eysencka nacházíme ovšem ještě podrobnější znázornění jeho faktorového systému, tj. takové, které by umožňovalo mnohem konkrétnější určení zmíněných pozic ve struktuře obecných faktorů; jde o jeho kruhové schéma „vztahů extravertize a neuroticismu ke klasickým temperamentům“ (Eysenck, 1964,a, viz zde obr. 14). Do dvoufaktorového prostoru, proloženého osami extravertize a neuroticismu, jsou umístěny různé temperamentové rysy, odpovídající na úrovni primárních faktorů zmíněným proporcím různých dvojic pólů obou dimenzí. Tak např. interakci vysokého neuroticismu a vysoké extravertovanosti – při současné diferencovanosti vzájemných proporcí účasti obou dimenzí – odpovídají v tomto schématu rysy: citlivý, neklidný, agresivní, vzrušivý, měnlivý, impulzivní, optimistický, aktivní. Podobně diferencovaným proporcím vysoké extravertovanosti a nízkého neuroticismu odpovídají rysy: družný, společenský, hovorný, vnímavý, bezstarostný atd. Analogicky je tomu také v dalších kvadrantech, tj. v těch, které reprezentují proporcionalitu introvertize a vysokého nebo nízkého

neuroticismu. Jednotlivé kvadranty tohoto kruhového schématu, tj. jednotlivé dílčí struktury temperamentových rysů, se tu pak pojmenovávají za pomoci klasických typologických termínů „cholerický“, „sanguinický“, „flegmatický“ a „melancholický“; současně dochází takto k novému, operacionálnímu definování těchto pojmů.

Obr. 14. Eysenckovo schéma vztahů extravertze a neuroticismu ke čtyřem klasickým temperamentům (podle H.J.Eysenck, 1964)

Ponecháváme tu ovšem stranou okolnost, že Eysenckovo kruhové schéma není doloženo experimentálními výsledky v té míře, jak by bylo zapotřebí. Také nepřihlížíme k teorii psychoticismu jakožto k třetí obecné osobnostní dimenzi, o které přehledně pojednává publikace manželů Eysenckových z roku 1976.

b) K problémům vertikální strukturace osobnosti

Konstatovali jsme v předcházející části (viz II,2), že teoreticko-metodologické přístupy, strukturující osobnost vertikálně, se realizují zejména teoriemi vrstev (v širším i užším smyslu tohoto termínu). Přitom je charakteristické, že v jejich rámci se pohlíží na osobnost jako na strukturu osobnostních regulátorů; jinak řečeno, vrstevnaté modely reprezentují dynamickou osobnostní strukturu (viz tabulku 2 a příslušný text).

Některé ze znaků, charakteristických pro tyto modely, vystupují do popředí zejména při konfrontaci s modely jinými.

Povšimnutí zasluhuje např. okolnost, že v modelech vrstev (Freudově, Lerschově, Rothackerově) hraje ústřední roli dynamika interní sféry osobnosti, strukturované do několika „etáží“. Osobnost se tu vlastně pojímá jako uzavřený prostor, ve kterém dochází k rozmanitému propojování a vzájemnému ovlivňování „instancí“, reprezentujících jednotlivé etáže. Na vnější prostředí se přitom pohlíží jen jako na více či méně náhodný terén pro realizaci interní dynamiky osobnosti; nepřikládá se mu význam spouštěče nebo formujícího činitele chování. Po této stránce modely vrstev se tedy odlišují od jiných modelů dynamické osobnostní struktury, tj. od situacionistického, lewinovského a případně i interakcionistického; ty naopak přikládají prostředí značný význam, ať již strukturují osobnost v extrémní závislosti na něm (situacionismus) nebo zavádějí pojetí tzv. prostředí psychologického (model lewinovský a interakcionistický).

Jiné znaky modelů vrstev vystupují do popředí při užití kritéria experimentální ověřitelnosti. Je zřejmé, že některé z různých modelů osobnostní struktury jsou široce otevřené pro postupy relativně exaktního rázu; je to např. horizontálně etážový model Platonovův, rysový model konceptuálně dimenzionální, dále model situacionistický, interakcionistický a snad do jisté míry i Lewinův. Teorie vrstev jsou vzhledem k uvedenému kritériu jejich protipólem; postrádají totiž nosnou empirickou základnu. Neplatí to ovšem v plné míře o modelu psychoanalytickém, který na rozdíl od jiných modelů vrstevnaté struktury osobnosti má empirická východiska v oblasti klinické psychiatrické praxe. Ale je zřejmé, že je přece jenom obtížné sloučit metodologickou výchozí základnu psychoanalýzy s užitím experimentálního přístupu ve vlastním smyslu slova. Vzhledem k tomu ani psychoanalytický model tedy příliš nevybočuje z řady ostatních modelů vrstevnaté struktury osobnosti.

Pro tyto modely je charakteristická ještě další okolnost. Zavádějí se tu rozmanité úrovně funkčních jednotek osobnosti a konstruují se vztahy mezi nimi – a to případně i vztahy značně složité – způsobem, který připomíná po metodologické stránce spíše postupy, které vedou k vytváření filozofických systémů, než ty, které jsou příznačné pro psychologické teorie osobnosti. Teorie osobnostních vrstev jsou nesporně duchaplné myšlenkové kreace, ale jejich zakotvení v realitě je dost neurčité. Mathey (1960) ovšem

hovoří o „široké bázi přírodovědných nálezů, která je základem učení o duševních vrstvách“, ale argumentace, která má být podporou tohoto výroku, je málo uspokojivá. Vždyť pouhá existence dílčích zjištění, ke kterým dospěly různé obory přírodních věd, zdaleka ještě neindikuje nezbytnost interpretovat je právě ve smyslu a ve prospěch teorií vrstev.

Ostatně v současné psychologické literatuře se setkáváme s některými odmítavými stanovisky k těmto teoriím; Eysenck (1959) jim vytýká zejména jejich spekulativní ráz; teorie vrstev podle jeho mínění nejsou reálným přínosem pro vědeckou psychologii.

Vcelku se zdá, že nedostatek experimentálních zřetelů v okruhu modelů, strukturujících osobnost vrstevnatě, není náhodný a že je naopak logickou konsekvencí použitého teoreticko-metodologického přístupu. Neshledáváme se tu totiž nikde s nějakým jednoduchým, relativně exaktním východiskem, jako je např. vztah S-R pro situacionistický model nebo jako je korelační trs pro modely faktorové; je zcela zřejmé, že východiska tohoto rázu otevírají cesty právě experimentálním přístupům a nikoli spekulaci. Pro teorie vrstev je naopak charakteristické, že v jejich okruhu se předkládají „hotové“ systémy „instancí“ osobnosti, instancí propojených složitými vzájemnými vztahy; tyto systémy se předkládají a priori a ihned se provádí i výklad všech vztahů, které jsou ovšem jen postulované, nikoli prokázané. Neotvírá se tu tedy prostor ani pro ověřování platnosti toho kterého systému ani pro zjišťování nových faktů o něm.

Tento nedostatek exaktnějších zřetelů očividně zpochybňuje vědeckou hodnotu teorií osobnostních vrstev. Sotva by bylo totiž možné prokázat, že intelektové výkony anebo volní jednání jsou méně determinované činiteli biologického rázu než ta jednání, která se přičítají tradičně pudové oblasti. Také by bylo nesnadné podepřít fakty značně zakořeněnou představu o nižších (na tělesný organismus více vázaných) a vyšších (na tělesný organismus méně vázaných) psychických vrstvách. Právem v ní můžeme spatřovat reziduum starověkých filozofických koncepcí z doby kolem počátku našeho letopočtu, koncepcí později ovlivněných teologickými aspekty středověké filozofie a ještě později – v době poměrně nedávné – německou idealistickou filozofií a těmi směry, které na ni navázaly. Vlivu německého idealismu ostatně nasvědčuje v okruhu teorií vrstev také neúměrný důraz kladený na rozum a vůli na jedné straně a vyslovené opomíjení aspektů osobnosti na straně druhé.

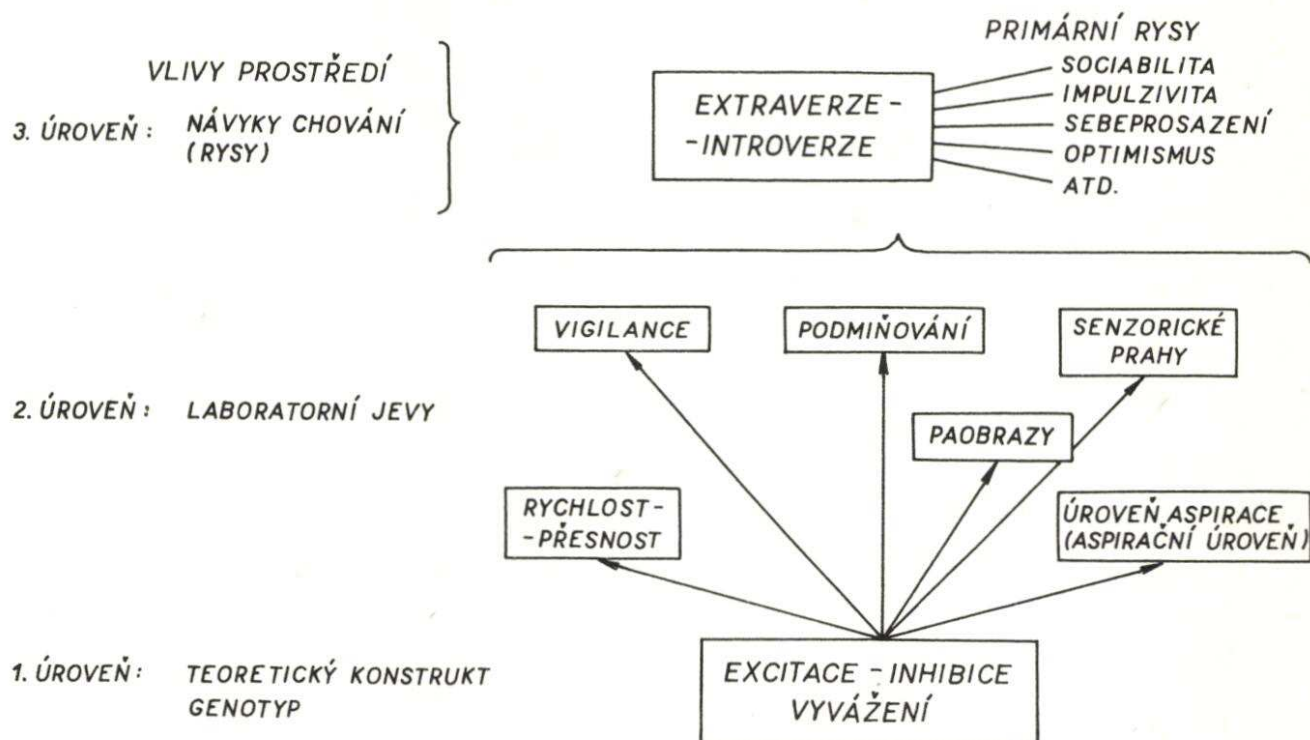
Kdybychom chtěli učinit teorie osobnostních vrstev koncepčním východiskem dnešní „praktické psychologie osobnosti“, rozvíjené v rámci psychologické profese a jejích různých specializací, dostávali bychom se patrně do značných nesnází. Nebylo by totiž tak snadné jednoznačně přiřadit k některé vrstvě problematiku interindividuálních diferencí v oblasti výkonové, sociálního chování, partnerských vztahů, profesionální adaptace, rodičovského chování, konfliktové reaktivity, stressové s frustrační tolerance atd. Zřejmě by bylo třeba konstatovat, že všechny tyto stránky lidské životní aktivity jsou „vícevrstevnaté“, že tedy odpovídají vždycky ne jedné, ale současně několika úrovním pomyslné vertikální osy osobnosti. Takové konstatování by ovšem sotva potvrzovalo relevantnost teorií vrstev; spíše by nasvědčovalo opaku.

V každém případě se naskýtá otázka, do jaké míry je představa vrstevnaté osobnostní struktury v tom smyslu, jak ji rozvádějí modely Freuda, Lersche, Rothackera aj., vskutku „funkční“. Vždyť jednotlivé „úrovně“ osobnosti se prezentují při lidském kontaktu s realitou v uspořádání spíše horizontálním než vertikálním, totiž jako rozmanité a přitom nedílné aspekty každého projevu životní aktivity jedince. Úkolem psychologie osobnosti je ovšem – kromě jiného – analýza těchto vždy komplexních projevů. Ale ta nevede, pokud rozumíme termínem „analýza“ použití metod současné vědecké psychologie, ke konstatování nějaké hierarchie osobnostních vrstev, nadto ještě analogické hierarchiím hodnotového rázu.

Tyto výhrady proti teoriím vrstevnaté osobnostní struktury ovšem nevyklučují možnost použít vertikálně strukturujícího přístupu k problematice osobnosti jiným, adekvátnějším způsobem.

Pokus v tomto směru nacházíme u Eysencka (1964 a,b), který při řešení vztahu mezi genotypem a fenotypem extraverte-introverze užil tříúrovňového schématu ke znázornění interní struktury této osobnostní vlastnosti. Schéma (viz obr. 15) obsahuje úroveň teoretického konstruktů, úroveň experimentálně vyvolatelných jevů a úroveň pozorovatelných rysů chování; jeho čtvrtá úroveň, totiž postoje, pojímané jako „psychické návyky“, se při přetiskování tohoto schématu v pozdějších Eysenckových pracích, např. v 2. vydání knihy „The structure of human personality“ z roku 1970, již neobjevuje. Nejnižší stupeň schématu představuje konstitučně determinovaný stav vyvážení nervových procesů excitace a inhibice s předpokládanou úzkou závislostí na vzestupné retikulární formaci. Toto vyvážení se může

naklonit tím či oním směrem, tj. jeden či druhý proces může nabýt převahy; dochází pak ke konstitučním genotypickým rozdílům, které se projevují převahou buď excitace nebo inhibice. Takové rozdíly je možné zjišťovat laboratorními experimenty týkajícími se např. podmiňování, následných jevů, sensorických prahů, poměru rychlost-přesnost, vigilance aj.; jevy toho druhu představují druhou úroveň schématu. Na třetí úrovni se setkáváme

Obr. 15. Eysenckovo schéma vztahů mezi genotypem a fenotypem extravertze-introvertze (podle H.J.Eysenck, 1970)

s pozorovatelnými jevy jiného rázu, totiž s behaviorálními návyky, konceptualizovanými jako tzv. osobnostní rysy, tedy např. jako sociabilita, impulzivita, tzv. ratýmia (zhruba „bezstarostnost“), sebeprosazení, aktivita aj. Těmito rysy, které Eysenck označuje také jako dotazníkové (tj. měřitelné za pomoci dotazníků), se konkretizují na úrovni chování různé porce vyvážení extravertze a introvertze v osobnosti. Z širšího aspektu je však patrná jejich závislost jak na tomto konstitučním vyvážení, tak na vlivech prostředí; Eysenck to vyjadřuje rovnicí $Ps = PcE$, kterou do uvedeného schématu případně vpisuje.

Z různých aspektů je ovšem Eysenckovo schéma diskutabilní. Tuto okolnost zde pomíjíme; uvedli jsme je jen jako příklad použití vertikálně strukturujícího zřetele vůči vnitřní stavbě osobnosti jiným způsobem, než to činí teorie vrstev.

c) K problémům strukturace osobnosti s užitím rysového hlediska

K diskusi o modelech rysové strukturace osobnosti nám poskytuje podněty zejména jejich vzájemná diferencovanost. Shora jsme rozlišili tři formy rysového modelu, totiž atributovou, konceptuálně kategoriální a konceptuálně dimenzionální (viz II,3).

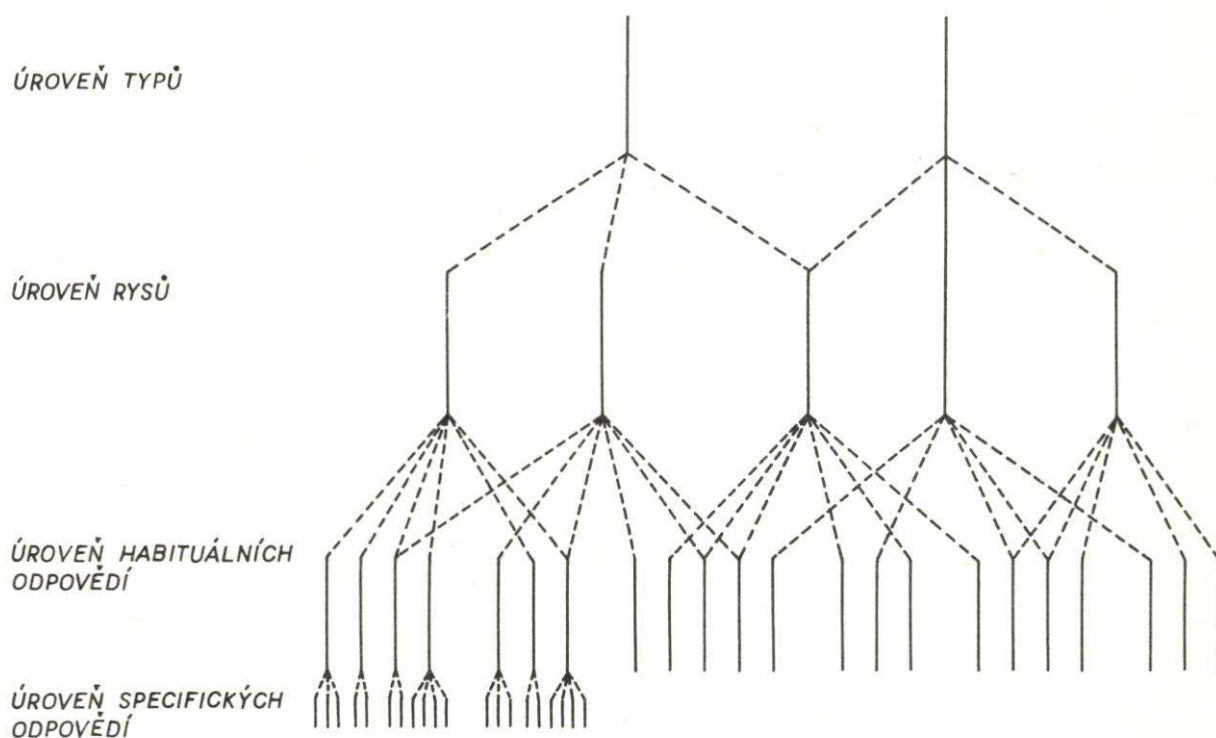
Přitom jsme konstatovali, že formule $B = f(P)$ se často pokládá za obecnou reprezentaci rysového modelu osobnosti, a to právě bez zřetele k uvedené diferenciaci. Vymezení chování jako funkce osoby může být adekvátní jenom vzhledem k formě atributové, která nahlíží osobnost jako strukturu dispozic osoby čili odpovídá hledisku intrapersonální strukturace. V okruhu obou dalších forem rysového modelu, které vedou ke strukturaci extrapersonálního rázu, pozbývá však toto vymezení smysl.

U jednotlivých psychologů, kteří se zabývali rysovou problematikou osobnosti, nemůžeme ovšem vždycky identifikovat zmíněné rysové koncepte ve zcela čisté formě. Někdy se naopak setkáváme s tím, že se pohybují svými koncepty jakoby na dvojím terénu. Je možné demonstrovat to např. konfrontací Allporta, který vcelku zastává atributové pojetí rysů, a Lersche, pro něhož je charakteristické pojetí konceptuálně kategoriální; je pravděpodobné, že Allport by nepokládal za pochybené pojetí Lerschovo, Lersch Allportovo. To je ovšem jenom jeden z dokladů skutečnosti, že teoreticko-metodologické koncepte, rozvíjené v okruhu psychologie osobnosti, nebývají vždycky do té míry konzistentní, aby jednotlivá z nich neobsahovala případně také příměs konceptů jiných.

Ovšem jiné příklady mohou svědčit právě ve prospěch zmíněné již diferenciaci rysových konceptů. Je možné to ukázat na srovnání jiné dvojice zastánců rysového hlediska, totiž Allporta (1966) a Stagnera (1973). Studie obou těchto autorů byly pojaty do sborníku věnovaného otázkám významu interakcionismu pro psychologii osobnosti (ed. Endler a Magnusson, 1977) jako příklady jiných teoreticko-metodologických pozic než právě interakcionistických. Rozdílnost pojetí osobnostního rysu v těchto studiích je zřejmá: pro Allporta rys je atribut osobnosti a současně výsledek průběhu ontogeneze u jedince, Stagner pohlíží na rysy jako na konceptualizované osobnostní dimenze.

Jiným předmětem pozornosti v okruhu rysové koncepte osobnosti může být návaznost faktorových teorií osobnosti na typologické (viz Kolaří-

ková, 1976), jejíž důsledky shledáváme i tam, kde se jedná vysloveně o problematiku osobnostní struktury. Povšimnutí zasluhuje zejména známá skutečnost, že některé typové varianty osobnosti a některé extrahované osobnostní faktory se označují týmiž termíny. Týká se to např. Kretschmerovy temperamentově typové varianty cyklotýmie a schizotýmie a Cattellova faktoru cyklotýmie-schizotýmie nebo Jungových „obecných postojů“ extraverte a introverte a Eysenckova faktoru extraverte-introverte. V těchto případech konstatujeme zpravidla vedle shody terminologického rázu také

Obr. 16. Vernonovo–Guilfordovo–Eysenckovo schéma hierarchické faktorové struktury osobnosti (podle J.P.Guilford, 1959)

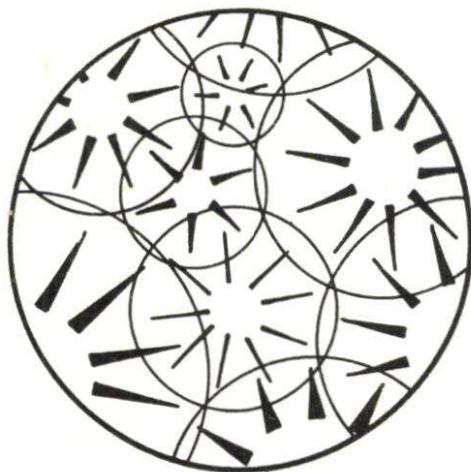
určitou obdobnost „obsahovou“. Její přesnější specifikace je ovšem obtížná, a to zejména proto, že nejde o víc než právě jen o obdobu. Tyto shodně pojmenované rysy „umělého“ rázu (viz II,1,a) náleží totiž do kontextu dvou tak rozdílných teoreticko-metodologických koncepcí, jakými jsou Kretschmerova konstituční typologie a Cattellova multifaktorová koncepce osobnosti. Ovšem zmíněná obdoba, pokud ji můžeme konstatovat, nám právě dokládá skutečnost zmíněnou shora, že totiž faktorové systémy osobnostních rysů v jednotlivostech nejsou nezávislé na typologických. Sotva bychom se asi setkávali v Cattellově faktorovém systému, publikovaném v úplnosti v roce 1957, s faktorem cyklotýmie-schizotýmie, kdyby psycho-

logie nedisponovala již od roku 1921 obecně známými typy Kretschmerovými; máme tu ovšem na mysli nejen jejich pojmenování, ale také obě emoční „proporce“, diatetickou a psychestetickou, které se staly východisky vymezení obou základních temperamentových vlastností.

Z dalších důsledků koexistence typologických a faktorových teorií osobnosti si povšimneme ještě těch, které zvláště přispívají k diferenciaci významů termínu „typ“. Jeden z těchto významů je běžný v okruhu typologických teorií (viz Kratina, 1942, Kolaříková, 1970, 1976). V kontextu teorií faktorových se však setkáváme s jiným významem tohoto termínu. Označuje se jím vrcholná úroveň klasického faktorového schématu, totiž jeho „osobnostní“ modifikace, konkretizovaná jako faktorové schéma Vernonovo-Guilfordovo-Eysenckovo (viz obr. 16). Typem se tu rozumí, jak je známo (viz také Kolaříková, 1976), nezávislý osobnostní faktor čili faktor druhého, resp. i třetího řádu; podle Eysenckovy formulace (1947, 1960, 1969) typ v tomto smyslu je osobnostní rys „vysokého stupně obecnosti“. Právě takto tedy dochází k identifikaci typu s rysem, reprezentující jednu ze současných koncepcí osobnostního rysu (viz Merlin, 1970).

V souvislosti s otázkami faktorové rysové strukturace osobnosti se můžeme ještě pozastavit u termínu „rys“. Allport svého času (1937) vytyčil protiklad rysového a faktorového pojetí osobnosti; jeho znázornění faktorového pojetí jsme již reprodukovali na obr. 13, rysové pojetí znázorňuje obr. 17. Ve smyslu rysového pojetí jednotlivá osobnost je podle Allporta „systém fokálních, avšak navzájem závislých podstruktur“, které jsou podstatně jiné u každého jedince. Naproti tomu faktorové pojetí interpretuje Allport tak, že jednotlivá osobnost je systém nezávislých elementů, které jsou stejné u různých jedinců, ale vyskytují se u nich v různých mírách (viz text vztahující se k obr. 13). Shora (viz II,1,a) jsme konstatovali, že taková interpretace faktorové koncepce osobnosti není adekvátní. Můžeme nyní dodat, že toto vytyčení protikladnosti faktorové a rysové koncepce osobnosti je problematické ještě z dalšího důvodu. Také v okruhu faktorových teorií se totiž užívá termínu „rys“, ovšem s jiným významem než u Allporta. A právě tyto teorie identifikují rysy s osobnostními dimenzemi; pokud jde o primární faktory hierarchického faktorového modelu (viz obr. 16), činí se to dokonce výslovně. Protikladnost „faktorového“ a „rysového“ modelu osobnosti, kterou Allport vytyčuje, neobstojí tedy ani na terminologické úrovni. Ostatně faktory nemají ráz „elementů“ osobnosti

a jednotlivá osobnost nepředstavuje jejich „systém“. Také můžeme konstatovat, že pojem „navzájem závislé podstruktury osobnosti“, který je jednou z hlavních charakteristik Allportova rysového pojetí osobnostní struktury, není neslučitelný s faktorovým modelem. Je tomu právě naopak; vždyť tato charakteristika se v něm přikládá rysům na úrovni primárních faktorů.

Obr. 17. Allportovo znázornění rysově koncepce osobnosti: osobnost jako systém fokálních navzájem závislých podstruktur, které jsou u různých osob rozdílné (podle C.F.Graumann, 1960)

Poslední poznámka k problematice rysově strukturace osobnosti se týká otázky „jedinečnosti“ osobnostních rysů, na kterou Allport rovněž klade důraz. Povrchnější pohled na faktorové teorie jistě může vést k dojmu, že přinášejí vzorec osobnostních rysů, který je příliš redukovaný a který proto neodpovídá reálné interindividuální variabilitě osobnosti. Také se případně zdá, že v okruhu těchto teorií se nepřihlíží k výskytu takových individuálních zvláštností, které mají ráz rysů neobvyklých, zřídka se vyskytujících, jedinečných a že tím méně se tu vytvářejí podmínky pro vystižení jedinečnosti individuální osobnostní struktury. S takovým postojem k faktorovým teoriím se setkáváme nejspíše u psychologů orientovaných charakterologicky, o kterých jsme již konstatovali, že přikládají termínu „struktura osobnosti“ případně i velmi speciální významy (viz I,2,d) a že zdůrazňují jiné cesty přístupu k problematice osobnosti než metody experimentálního rázu. Teoreticko-metodologický kontext faktorových teorií není ovšem slučitelný s těmito aspekty; vždyť v jeho rámci se programově usiluje o řešení otázek obecné extrapersonální osobnostní struktury. Ale na druhé straně z nich ovšem nevyplývá, že předmětem pozornosti by neměly být

i takové pozice ve faktorovém prostoru, které jsou frekventované jen málo či zcela nepatrně. Nic také nebrání tomu, aby jejich obsazení některým jedincem, dojde-li k němu přece, bylo interpretováno jako relativně jedinečný rys; psycholog pak stojí před úkolem popsat a pojmenovat jej. Přibližně asi v tomto smyslu pohlíží ostatně na problematiku jedinečných osobnostních rysů Cattell (1965).

d) K problémům situační strukturace osobnosti

Teoreticko-metodologické přístupy, které strukturují osobnost s uplatněním situačního hlediska, jsme shora (viz II,4,a,b) rozčlenili na ty, které vyrůstají z původního behaviorismu (reprezentuje je zejména situacionismus), a na přístup „hic et nunc“, uplatňovaný Lewinem v rámci jeho topologického modelu. I když jsou oba tyto přístupy vcelku dosti rozdílné, vyznačují se přece jedním společným znakem: v jejich okruhu se nepočítá s trvalou a relativně stabilní strukturou osobnosti.

Výraznou charakteristikou situacionismu je očividně absence toho, co jsme uvykli nahlížet jako osobnostní strukturu, tj. absence nějakých relativně trvalých funkčních jednotek (např. rysů), nacházejících se v relativně trvalých vztazích. Víme, že původní behaviorismus i značně pozdější situacionismus odmítají takovou kategorizaci obsahu osobnosti; souvisí to s okolností, že v obou případech jde o teorie „protirysové“ (viz II,4,a, resp. Kolaříková, 1979, Kolaříková, v tisku). Behavioristé i situacionisté (Watson, 1930, Mischel, 1968) počítají de facto jen s takovou osobnostní strukturou, která je důsledkem určitého absolvovaného procesu učení; proto je aktuální a – vzhledem k tomu, že podléhá změnám v závislosti na dalších učeních a dalších situacích – také vždy jen dočasná. Je zřejmé, že ve smyslu situacionistického pojetí dominuje vlastně struktura situací, nikoli struktura osobnosti; vždyť osobnost tu „sestává z velkého počtu odpověďových struktur vázaných na jednotlivé situace“ (Argyle, Little, 1972). Se statickou strukturou osobnosti se tu tedy nepočítá, osobnost se realizuje jen prostřednictvím struktury situací. Vyznačuje se tedy vlastně jen dynamikou, která představuje její jediný „obsah“ (viz také Kolaříková, 1976). Strukturační terén tohoto rázu jsme shora označili jako apersonální (viz tabulku 2 a příslušný text v „dílčích závěrech“ II. části).

V Lewinově topologickém modelu naproti tomu zaznamenáváme i zřetel ke statické osobnostní struktuře (viz obr. 3 a příslušný text). Ale tento zřetel tu nenabývá převahy; s realitou interindividuálních diferencí se v rámci tohoto modelu příliš nepočítá. Souvisí to zřejmě s okolností, že Lewin přece jenom klade větší důraz na „situaci“ než na „osobu“; nasvědčuje tomu zdůraznění principu „hic et nunc“ při strukturaci životního prostoru a pojetí jednotlivého případu jako „čistého případu“ (viz II,4,b). V tomto rozporu můžeme spatřovat jeden z dokladů celkové problematičnosti Lewinovy koncepce životního prostoru.

Ostatně je zřejmé, že pojmem životní prostor se označuje systém, který je velmi komplikovaný a který je přitom popsán málo přesně a málo jednoznačně. Mnohé formulace, použité při výkladu tohoto systému, jsou neurčité, mnohé definice jsou mlhavé (viz zejména „slovník“, publikovaný v závěru Lewinových „Principů topologické psychologie“, 1936). Nadto formální zřetele jsou v okruhu tohoto modelu ve zřetelné převaze; realita lidského chování a jednání není jeho východiskem, poukazuje se k ní spíše náhodně a s užitím deduktivního postupu. Ancyferová (1984) vytýká Lewinovi, že „odtrhl“ dynamický aspekt chování osobnosti od významového a převedl dynamické momenty jakožto takové v univerzální a samočinný mechanismus, který má vysvětlovat psychiku jedince“. Kritický přístup k teorii životního prostoru uplatnila také Montmollinová (1965), která na ní shledává nedostatky z hlediska požadavků kladených na vědecký systém. Konstatuje zejména, že Lewinův systém není ani úplný ani vnitřně koherentní; podle jejího mínění je totiž příliš poznamenán okolností, že východiskem je tu „souhrn intuitivních postřehů“.

Bylo by možné připojit k těmto kritickým připomínkám ještě další; týkají se sice Lewinovy psychologické koncepce jako celku, ale ve svých důsledcích platí ovšem i pro způsob, kterým se tu řeší otázky osobnostní struktury. Zejména je možné pochybovat o adekvátnosti uplatňování principu „čistého případu“ v okruhu psychologických věd. Tento princip totiž vcelku vylučuje zřetel k individuálním diferencím, k individuální variabilitě a činí pojmy jako „obecný“ nebo „průměrný“ zbytečnými. Ale v okruhu psychologických věd je to právě jeden z klíčových zřetelů; v problematice osobnosti vystupuje do popředí par excellence. V psychologickém výzkumu, a tedy i ve výzkumu osobnosti se bez něj — na rozdíl od výzkumu ve fyzice, kterého se Lewin dovolává —, nelze obejít.

Jiná stránka teoreticko-metodologických přístupů. strukturujících osobnost situačně, poukazuje k hledisku nomotetický – idiografický.

Jestliže psychologové orientovaní situacionisticky pokládají chování za determinované sledem situací a jestliže současně odmítají pojetí osobnosti struktury jako něčeho relativně trvalého a tak či onak interně kategorizovaného, rezignují tím také na nalézání obecných znaků osobnosti a obecně se uplatňujících zákonitostí její dynamiky. Pak musí nutně vystupovat do popředí individualizující hledisko; a můžeme konstatovat, že příklon k tezi specificity v behavioristicky orientovaném výzkumu osobnosti vskutku vyústil tímto směrem. Např. Mischel (1973), který kolísá na pomezí situacionismu a interakční psychologie, doporučuje „všímat si přesných podmínek, které pravidelně kovariují s přírůstkem nebo úbytkem určitých druhů chování u jednotlivé osoby“. Podle něho „v tomto smyslu behaviorální přístup zahrnuje exploraci idiografických aspektů jednotlivého případu, a to snad více než jakýkoliv přístup jiný. Teorie sociálního chování (jako produktu sociálního učení, pozn. O.K.) uznává individuálnost každé osoby a každé situace“.

Z toho je zřejmé, že situacionistické pojetí osobnosti implikuje idiografická hlediska a že se k nim i výslovně hlásí. Uvykli jsme ovšem setkávat se s hledisky tohoto druhu spíše v rámci jiných koncepcí osobnosti, zejména u hlubinných psychologů; z jiných jednotlivců pak u Allporta (1966), který zdůrazňuje přímo programově jedinečnost každé osobnosti. Naproti tomu v případě situacionismu přítomnost idiografických zřetelů nás může překvapovat, poněvadž jimi se tento psychologický směr dostává do rozporu se svými teoreticko-metodologickými východisky. Víme přece, že situacionismus předpokládá determinovanost chování situacemi a odmítá pojetí osobnosti ve smyslu trvalé struktury rysů. Pak je ovšem málo adekvátní spojovat s ním právě idiografický přístup, opírající se naopak o předpoklad relativní nezávislosti osobnosti na situacích a relativní stability její rysové struktury. Nadto, jak je známo, v okruhu idiografických věd (ve Windelbandově smyslu) není místo pro experimentální přístup, který je však výslovně páteří behavioristického výzkumu. Ostatně pozice původního behaviorismu jsou nesporně nomotetické; je tedy překvapující, že v okruhu situacionistické psychologie se s nimi udála změna tak radikální. V každém případě všechny tyto okolnosti oslabují teoretickou nosnost situacionistického modelu osobnosti a nasvědčují jeho nedostatečné vnitřní konzistenci.

Také Lewinův model osobnosti je ovšem de facto orientovaný idiograficky. Ale poněvadž programově odpovídá hledisku „hic et nunc“, nenarušuje tato okolnost jeho interní konzistenci v té míře, jako je tomu v případě modelu situacionistického. Na druhé straně můžeme ovšem konstatovat, že uplatňování idiografických hledisek v rámci takové koncepce osobnosti, která se původně inspirovala přírodními vědami a zejména fyzikou, je přece jenom značně překvapující.

e) K problémům transpersonální strukturace osobnosti

Konstatovali jsme (viz II,5,b), že interakcionistická psychologie dosud nevymezila přesněji svůj klíčový problém, totiž pojetí vztahu (resp. interakce) osoby a situace. Ale shledáváme nadto, že nevymezila dostatečně ani oba činitele tohoto vztahu, tedy ani osobu, ani situaci. To je okolnost, jejíž důsledky se ovšem promítají i do toho způsobu strukturace osobnosti, který by měl být pro interakční psychologii specifický.

Uvedli jsme shora, že interakcionismus definuje chování jako funkci osoby i situace a že to činí s použitím formule $B = f(P,S)$. Víme také, že podstatnou součástí jeho programu je úsilí o korekci rysového (atributového) modelu, vyjádřeného formulí $B = f(P)$ čili vymezení chování jako funkce osoby. Srovnání těchto dvou formulí by mohlo vést k dojmu, že interakcionismus sice zavádí do rovnice, kterou se definuje chování, další člen (S), ale že nicméně osoba (P) se tu pojímá stejně jako v atributovém modelu čili ve smyslu dispozičně podmíněné struktury rysů. Takový dojem by však málo odpovídal skutečnosti, poněvadž interakcionistické pojetí osoby není shodné s tím, které je uplatněno v atributovém modelu. Výzkumnému programu, který psychologové orientovaní interakcionisticky realizují, je naopak bližší rysový model konceptuálně dimenzionální. Je ovšem zřejmé, že osoba z aspektu atributového modelu a osoba z aspektu modelu konceptuálně dimenzionálního není jedno a totéž. Vždyť právě tyto dva rozdílné úhly pohledu nám umožňují rozeznat zmíněnou již diferencovanost intrapersonálního a extrapersonálního strukturačního terénu (viz II,3,a, II,1,c).

Shledáváme tedy, že interakcionistické pojetí osobnostního rysu je prozatím dost konfušní. Mischel (1968) pokládá rysy za „souhrnné termíny“, jimiž se pojmenovávají chování „integrovaná“ pozorovatelem. Taková formulace jistě nepřipomíná atributový rysový model a naopak odpovídá

spíše kontextu modelu konceptuálně dimenzionálního. Ovšem jiní autoři zaujmají méně jednoznačná stanoviska. Uvedli jsme již (viz II,1,c), že vydavatelé sborníku prací o vztazích mezi interakční psychologií a výzkumem osobnosti Endler a Magnusson (1976) pojali do knihy úmyslně také dvě studie „z druhého tábora“, totiž práce Allporta (1966) a Stagnera (1973) jako zastánců „rysového modelu“. Tito editoři přitom zcela přehlížejí okolnost, že v obou studiích zdaleka nejde o týž rysový model a že není příliš nasnadě uvádět je na společného jmenovatele. Je naopak zřejmé, že Allport pojímá rysy ve smyslu atributů konkrétní osoby, tedy intrapersonálně, kdežto pro Stagnera jsou to obecné, konceptualizované a ovšem extrapersonální osobnostní dimenze. Uvedená Mischelova charakteristika osobnostního rysy by byla tedy slučitelná se Stagnerovým pojetím, nikoliv však s Allportovým.

Třebaže výchozí pozice interakční psychologie jsou „protirysové“, její reprezentanti ji někdy charakterizují jako indiferentní vzhledem k rozporu rysových a protirysových teorií (viz Endler, Magnusson, 1976). Také metodologická stránka interakcionistického výzkumu nasvědčuje tomu, že osobnostní rysy jsou tu předmětem značné pozornosti. Z názvů publikovaných prací (viz blíže II,5,b) můžeme konstatovat, že různá již realizovaná zkoumání se týkala „úzkostnosti“, „hostility“, „poctivosti“, „agresivity“ aj. Nechybí tu ani zřetel k bipolárním rysům; např. v rámci výzkumu Raushe, Dittmanna, Taylora (1959) se pracuje s dimenzemi „přátelský versus hostilní“, „dominantní versus submisivní“ aj. Jinde (Endler, Hunt, 1969) se zase setkáváme s rozlišením, dost často citovaným, mezi úzkostí jako „situčně vyvolanou reakcí“ a mezi úzkostností jako „obecným rysem“. Ostatně metodologický princip interakcionistických *S-R* inventářů očividně implikuje rysové pojetí osobnosti, ovšem jenom jeho konceptuálně dimenzionální formu; po té stránce se tedy tyto inventáře zásadně neodlišují od klasických škál extravertze, neuroticismu či 16 Cattellových rysů.

Vcelku se ovšem využívá konceptuálně dimenzionálního modelu v kontextu klasických dotazníků a v kontextu *S-R* inventářů rozdílnými způsoby. Zatímco dotazníky Eysencka, Cattella nebo Guilforda obsahují vzhledem k jednotlivému rysu jenom položky, které jsou jím nejvíce syceny, v *S-R* inventářích se rysy analyzují se zřetelem k výčtu možných situací a možných způsobů reagování na ně; úsilí o systematickosti klasifikace, ke které se takto v okruhu každého rysu dospívá, tu stojí v popředí.

Konstatovali jsme shora, že za problematické můžeme pokládat interakcionistické pojetí situace, tedy jednoho z klíčových pojmů tohoto relativně nového směru psychologie osobnosti. Je tomu tak zejména proto, že význam, který se tu tomuto pojmu přikládá, není zcela jednoznačný.

Již Lewinova strukturace životního prostoru (viz II,4,b, resp. II,5,a) vedla k rozlišení mezi prostředím objektivním a „psychologickým“. Tato diferenciací je aktuální i vzhledem k interakcionistické strukturaci osobnosti, i když se tu ovšem hovoří ne o prostředí, ale o situacích. Ale právě v tomto bodě jsou stanoviska jednotlivých interakcionistů nejednotná, resp. nevyjasněná.

Okolnost, že interakční psychologie má některé ze svých kořenů v půdě behaviorismu, by indikovala spíše pojetí situací jako stavů externího prostředí, odděleného od osoby, neidentického s ní. Právě s takovým pojetím by byla v soulase specifikace situací, kterou *S-R* inventáře přinášejí; víme přece, že po „taxonomii situací“ volali již raní behavioristé, zejména Watson (1930) nebo Guthrie (1942). Naproti tomu některé nedávné práce, které si kladou za cíl formulování i zpřesňování teoreticko-metodologických východisek interakcionistické psychologie (Pervin, 1968, Mischel, 1968, 1973, Bowers, 1973), nasvědčují spíše jinému pojetí, totiž tomu, které integruje osobu a situaci a zavádí vzájemnou závislost mezi nimi. Přitom jedině vzhledem k tomuto druhému pojetí situace, čili vzhledem k tzv. situaci psychologické, bychom mohli hovořit o transpersonální strukturaci osobnosti v tom smyslu, který zde tomuto termínu přikládáme, totiž jako o strukturaci, jejímž terénem je osoba se svým psychologickým prostředím.

Musíme ovšem konstatovat, že na druhé straně se setkáváme v okruhu interakční psychologie se studiemi, které sotva vzbuzují dojem, že se jednoznačně preferuje pojetí situace jako situace psychologické (Argyle, Little, 1972, Endler, 1975 aj.). Ostatně již realita zmíněných *S-R* inventářů může spíše odporovat tomuto pojetí než potvrzovat je; koncepčním východiskem klasifikace situací a odpovědí v okruhu jednotlivých rysů je totiž právě pojetí situace jako činitele vnějšího ve vztahu k osobě. Tyto inventáře sice poskytují podmínky pro zjišťování, zda ta či ona situace je či není u zkoumané osoby spojena s pocitem např. úzkosti, ale jinak vcelku neumožňují postihnout psychologický význam určité situace pro určitého jedince v tom rozsahu, jak by to vyžadovalo pojetí integrující osobu a situaci.

Zdá se tedy, že metodický aparát interakční psychologie není dostatečně

adekvátní vzhledem k takovému úkolu, jakým je zjišťování individuálních diferencí psychologických významů těchto objektivních situací. Tím se však interakcionismus dostává do rozporů s některými svými koncepčními východisky, resp. je nucen rezignovat na některé své původní cíle a programy.

Dodejme ještě, že reprezentanti tohoto směru psychologie osobnosti se někdy snaží propracovat i jakési jeho filozofické „zázemí“. V nejvýraznější míře se s tím setkáváme u Bowerse (1973), jehož některé formulace poukazují k filozofickému subjektivismu až solipsismu (např.: „Situace jsou výtvor subjektu a lze je tedy popsat jako charakteristiky osobnosti“.). Přitom ovšem nelze tvrdit, že filozofické pozice tohoto rázu jsou pro interakcionistické badatele charakteristické; naopak většina z nich se soustřeďuje jen na experimentálně psychologickou stránku řešených dílčích otázek osobnosti.

2. Výhledy současného studia osobnostní struktury

Většinu stránkového rozsahu této práce jsme věnovali jednotlivým teoreticko-metodologickým přístupům, které psychologie uplatňovala vůči otázkám osobnostní struktury v dosavadním průběhu 20. století. Získali jsme tím určitý přehled, kterého se nyní pokusíme využít k odhadu dalších perspektiv tohoto úseku osobnostního výzkumu.

Nabízí se otázka, zda koexistenci těchto přístupů by mohla případně časem vystřídat jejich integrace, jinak řečeno, zda by bylo možné spojit je v jednotné a přitom diferencované teoreticko-metodologické východisko výzkumu osobnostní struktury. Takový postup by nepochybně odpovídal požadavku komplexnosti, který je v současné době značně aktuální. Můžeme počítat s jeho realizací?

V okruhu marxistické psychologie není integrace tohoto rázu pravděpodobná. Závažnou překážku tu představuje okolnost, že některé z těchto přístupů odpovídají takovým směrům psychologie, které jsou z marxistického hlediska odmítány. Týká se to např. přístupů, které strukturují osobnost vrstevnatě a jejichž širší zázemí představují hlubinné teorie; právě tak se to týká situacionistického přístupu, který zcela zřejmě vyrůstá z behaviorismu.

Další nesnáz spočívá v okolnosti, že zmíněné teoreticko-metodologické

přístupy k otázce osobnostní struktury se rozvinuly v psychologii tohoto století do značné míry separovaně, i když ovšem můžeme mezi nimi konstatovat různé dílčí závislosti. Tato separovanost se samozřejmě projevuje i u modelů, kterými se konkretizují jednotlivé přístupy. Např. teoretická východiska modelů vrstevnatých a modelů faktorových jsou nesporně rozdílná; z přehledu, který podává tabulka 2, shledáváme, že tu není shoda ani strukturačního terénu, ani vzhledem ke kritériu statický-dynamický. Právě tak obtížné by bylo převést na společného jmenovatele model situačnický a modely typologické, model interakčnický a Platonovův aj.

Tabulka 2 se svými oddíly (strukturační terén), B (časové charakteristiky struktury) a C (hlediska struktury statické-dynamické) nám ukázala, jak mnohostranně navzájem diferencované jsou modely osobnostní struktury, které jsme identifikovali v okruhu zmíněných pěti teoreticko-metodologických přístupů. Tato diferencovanost zcela jistě nenasvědčuje možnosti jejich integrace do nějakého jediného komplexního modelu.

Můžeme tedy předpokládat, že řešení otázek vnitřní stavby osobnosti se nebude realizovat v blízké budoucnosti s použitím jediné široké cesty, která by byla vyústěním rozmanitosti dosavadních přístupů. Tato perspektiva není však patrně nevýhodná.

Je mnoho příležitostí ke konstatování, že výzkumná témata v okruhu psychologie osobnosti se nevynořují znenadání a že se naopak formují spíše pozvolna jako výsledek procesu, který mívá různé trvání a bývá v různé míře komplikovaný. Dějištěm tohoto procesu mohou být různá místa širokého terénu psychologických věd, resp. i terénu interdisciplinárního; jde o to, že při výzkumném řešení témat jiného rázu osobnostní problematika se tu objevuje jako jakýsi jejich „vedlejší produkt“. Jako příklad je možné uvést tzv. výkonové chování. Při jeho výzkumu nelze přehlédnout otázky interindividuálních diferencí a otázky závislosti tohoto chování na aktuálním obsahu psychiky (např. na stupni neuroticismu). Tím ovšem de facto dochází ke zdůraznění jeho osobnostních aspektů; skutečnost ukazuje, že toto téma, jehož domácí půdou byla původně obecná psychologie, se stále více posouvá do sféry osobnostního výzkumu. Více či méně jde tu o týž jev, který postřehla Šorochovová (1974) a který označila jako stále výraznější pronikání hledisek psychologie osobnosti do obecné psychologie.

Také výzkumné téma „struktura osobnosti“ je patrně výsledkem takového procesu. V každém případě podněty k jeho nastolení a formulování

pocházejí z širokého teoreticko-metodologického terénu; ve II. části našeho textu jsme se snažili to ukázat. Je třeba si však uvědomit, že se tu uplatnily také některé širší obecné trendy psychologických věd v tomto století, zejména pokud jde o zavádění hledisek diferenčních nebo kvantifikačních. Můžeme např. konstatovat, že jsme identifikovali přístup, strukturující osobnost z rysového hlediska, ve dvojím teoreticko-metodologickém okruhu; šlo jednak o teorie typologické, které přinášejí jednu z konkretizací diferenčního hlediska, jednak o teorie faktorové, které jsou případem konkretizace hlediska kvantifikačního.

V těchto dílčích a přitom rozdílných teoretických okruzích se často vyskytují shodné aspekty, jež také mohou přispívat k nastolení tématu „osobnostní struktura“ v psychologii; jedná se ovšem právě často o zmíněné již „vedlejší produkty“. Tyto shodné aspekty se nám odkrývají cestou analýzy a detailnější vzájemné konfrontace jednotlivých teorií. Jak je patrné z předcházejícího textu (viz II,5), identifikovali jsme přístup, který strukturuje osobnost transpersonálně, jednak v okruhu Lewinovy topologické psychologie, jednak v interakcionismu; napomohlo nám k tomu přihlídnutí k okolnosti, že v okruhu jedné i druhé teorie je uplatňováno poměrně shodné pojetí tzv. psychologického prostředí, resp. psychologické situace. Naopak zase poměrně shodné uplatnění situačního zřetele v Lewinově teorii osobnosti a v behavioristickém situacionismu nám umožnilo identifikaci přístupu strukturujícího osobnost situačně.

Je jistě zapotřebí, aby téma „osobnostní struktura“ se stalo výslovnou součástí výzkumného programu současné psychologie. Na tuto nezbytnost se ostatně poukazovalo již na moskevském všesvazovém sympoziu o problematice osobnosti (1970). U nás bylo toto téma zařazeno do státního plánu základního výzkumu poprvé v období 1976–1980, a to jako jeden z tzv. dílčích úkolů v rámci širšího úkolu hlavního, věnovaného psychologické problematice. Nepochybně bude zařazováno i v příštích obdobích a stane se snad časem i jedním z hlavních úkolů. Ale i toto programové řešení otázek osobnostní struktury bude s prospěchem využívat mnoha „nespecifických podnětů“ z celého širokého terénu psychologických věd včetně tzv. hraničních oborů. Také se jistě významně uplatní stimulace z různých úseků aplikační oblasti, např. z výzkumu v okruhu psychoterapie, z výzkumu vývoje a reedukace deviantního chování, z výzkumu psychofarmakologického aj.

Ale naši pozornost zasluhují i jiné okolnosti. Je samozřejmé, že identifikace pěti rámcových teoreticko-metodologických přístupů k otázce vnitřní stavby osobnosti v dosavadní psychologii nás nemůže vést k předpokladu definitivnosti tohoto stavu. Jestliže jednotlivé vědní obory i jejich užší disciplíny jsou vždy „otevřené“ pro nové podněty a nově zjištěné skutečnosti, nelze počítat s definitivností žádného stavu žádné vědy; samozřejmě to platí i pro psychologii osobnosti. Je proto velmi pravděpodobné, že se budou na její půdě vyhraňovat i další teoreticko-metodologické přístupy k otázkám vnitřního uspořádání osobnosti a v tomto rámci i další konkrétní modely. Zcela jistě můžeme očekávat tuto mnohostrannost přístupů a diferenciaci modelů v okruhu marxistické psychologie osobnosti. V celém předcházejícím textu jsme měli mnohokrát příležitost ke konstatování, že k ní dochází již nyní; sotva můžeme očekávat, že tomu bude v nejbližších desetiletích jinak. Vždyť rozmanitost aspektů, které uplatňují vůči problematice osobnostní struktury např. Rubinštejn (1964), Platonov (1972), Merlin (1970, 1973), Něbylicyn (1966, 1968), Dodonov (1972, 1975), Levandovskij (1970), nasvědčuje tomu, že i v budoucnu tu budou vytyčovány značně diferencované dílčí cíle.

Jiné výhledy v okruhu našeho tématu mohou být ovšem určovány také širším filozoficko-psychologickým „zázeminím“ používání termínu „struktura“. I když mezi tzv. strukturalismem jako filozofickým směrem a psychologickým studiem struktury osobnosti nedocházelo prozatím k výraznějším kontaktům, je třeba přece jen předpokládat určité vzájemné pronikání vlivů.

Vzhledem k tomu je pravděpodobné, že např. při řešení otázek vývoje osobnostní struktury, kterými jsme se ovšem v této práci nezabývali, bude zapotřebí přihlédnout i k Piagetovým (1968) názorům o genezi logických struktur, a to i přes zdánlivou odlehlost obojí problematiky.

Jiný příklad se týká vztahů mezi strukturou osobnosti a strukturou světa. Východiskem řešení této problematiky může být např. konfrontace dvou koncepcí; jejich autory jsou L. Sève, usilující o vypracování marxistické teorie osobnosti, a strukturalista Lévi-Strauss. Zatímco podle Sèva (1976) osobnost se napojuje ze strany na strukturu společnosti (juxtastruktura), Lévi-Strauss (1967) strukturu absolutizuje, nedoceňuje aktivitu subjektu, nepřipouští dialektiku člověka a světa.

Nosnost psychologické teorie osobnostní struktury závisí jistě také na tom, zda dojde k redukci variability významů termínu „osobnost“. Prozatím je ještě značná a zřejmě se příliš nezmenší ani po případném sloučení některých definicí osobnosti, jak se o to pokusil svého času (1937) již Allport, později pak Guilford (1959), Graumann (1960), Montmollinová

(1965) aj. Část zmíněné variability je patrně důsledkem okolnosti, že dosud nedošlo k diferenciaci významů, které různé vědní obory přikládají termínu „osobnost“, a že ani psychologie prozatím nespécifikovala své aspekty dost výrazně a jednoznačně. Nebudeme zde tuto otázku rozvádět, protože její souvislosti jsou velmi složité a mnohostranné. Ale je zřejmé, že perspektivy řešení otázek osobnostní struktury závisí do značné míry na tom, zda dojde či nedojde k upřesnění psychologického významu pojmu „osobnost“ a k jeho odlišení od významů, které se mu přikládají v různých společensko-vědních oborech anebo naopak v psychopatologii.

Současná realita terénu marxistické i nemarxistické psychologie nasvědčuje tomu, že prozatím se budeme stále ještě setkávat s určitou pestrostí významů přikládaných termínům „osobnost“ a „osobnostní struktura“. Druhý z těchto termínů vykazuje jistou variabilitu i v psychologii sovětské. Je to patrné např. při srovnání dvou pojetí osobnostní struktury, s nimiž se setkáváme u Levandovského (1970) a u Platonova (1972). Levandovskij označuje jako strukturu osobnosti (doslovně „charakteru“) systém experimentálně získaných osobnostních dimenzí, zatímco Platonov předkládá vědeckou hypotézu pojímající osobnost jako „dynamickou funkční strukturu“, sestávající ze základních podstruktur a obecných vlastností (viz I,3). Také v západní psychologii, a to i v té, která není orientovaná duchovědně, pojetí osobnostní struktury jsou různá. Vedle poměrně širokého pojetí Nuttinova (1965) se setkáváme u faktorových analytiků Eysencka (1960, 1969), Cattella (1957, 1965, 1973) a Guilforda (1959) se značně zúženým chápáním osobnostní struktury ve smyslu systému extrahovaných faktorů.

Konstatování prozatímní variability významů termínu „osobnostní struktura“ není míněno jako pesimistické. Nemůžeme přece přehlédnout jinou, povzbuzující realitu, totiž že problematika osobnostní struktury se stává s postupem doby stále častěji předmětem experimentálního výzkumu (v širokém smyslu tohoto termínu, viz Brengelmann, 1963). Vzhledem k obecnému rozvoji experimentální psychologie v současnosti můžeme předpokládat, že v budoucnu se tento trend ještě více zvýrazní.

Nyní si ještě povšimneme formou volné úvahy některých dalších výhledů, které nám poskytuje dosavadní stav řešení otázek osobnostní struktury.

Jeden z nich se týká případných variant osobnostní struktury.

Naše pojetí osobnostní struktury bývá ovlivněno latentním předpokla-

dem, že tato struktura by měla být univerzální, tj. měla by platit pro všechny jedince. Zakořeněnost tohoto předpokladu je značná; můžeme jej identifikovat v okruhu skoro všech teoreticko-metodologických přístupů, kterými jsme se zabývali.

Není třeba se tomu podívat. Jestliže nahlížíme osobnost v nedílném sepětí s jejím somatickým základem (přičemž je jasné, že není možné stanovit hranici, na které končí somatický základ a od které začíná osobnost), jsou jistě nasnadě některé analogie se stavbou tělesného organismu. Nabízí se představa, že osobnost, podobně jako tělesný organismus, se vyznačuje univerzálně jednotným vnitřním uspořádáním. Právě tato představa vede k předpokladu, že je možné vypracovat obecně platnou „anatomii a fyziologii osobnosti“.

Měli bychom si ovšem uvědomovat, že jsme tu na terénu prozatím dost málo zmapovaném a že různé analogie tu nejsou možná příliš samozřejmé. Přejmenším bychom neměli předpokládat s nadměrným pocitem jistoty, že osobnostní struktura se může realizovat výhradně jen v nějaké univerzální formě.

Jinde (Kolaříková, 1978,b) jsme věnovali pozornost jednomu aspektu tohoto problému, totiž otázce shodnosti struktury tzv. normální a tzv. abnormální osobnosti. Tuto otázku opětovaně kladou někteří psychopatologové, zamýšlející se nad možnostmi a podmínkami popisu normální i abnormální osobnosti podle těchže kritérií. Uvedli jsme, že K. Schneider (1967) shodný postup připouští, ale pokládá jej za málo účelný, že Wewetzer (1968) jej odmítá jakožto znemožňující vystihnout jedinečnost osobnostní struktury abnormálních jedinců a že Pichot (1965) diferencuje odpověď na tuto otázku tak, že připouští shodnost osobnostní struktury s normálními jedinci u neurotiků a psychopatů, nikoli u psychotiků. Podobné stanovisko jako Pichot zastává vzhledem k neurózám a psychopatiím také Eysenck (1947, 1952, 1960); širší koncepční rámce jsou ovšem u obou těchto badatelů nestejně.

Všímáme si všech těchto různých stanovisek vůči problematice shodné či neshodné osobnostní struktury u normálních a abnormálních jedinců proto, že jejich autoři se jimi bezděčně vyslovují také k otázce případných dvou variant osobnostní struktury. Někteří, jak je patrné, předpokládají, že osobnostní struktura se může realizovat variantou normální nebo variantou patologickou; jiní z různých důvodů takový předpoklad zamítají.

Pohled na tuto problematiku se otevírá také na půdě typologických teorií, které často implikují pojetí, že osobnostní struktura se vyskytuje v různých variantách. Zejména se setkáváme s tímto pojetím v okruhu typologií konstitučních. Vždyť pavlovovské typy vyšší nervové činnosti jsou de facto konstituční neurofyziologické varianty pojímané jako báze variant temperamentových, resp. osobnostních. Právě tohoto jejich aspektu využili přece po desetiletích Merlin (1970, 1973) a Belous (1972, 1978) při zkoumání individuálních diferencí dynamiky temperamentových vlastností v okruhu jednotlivých typů vyšší nervové činnosti (viz II,3,b). Také Kretschmerova cyklotýmie a schizotýmie jsou osobnostní varianty (resp. varianty osobnostní struktury), vymezené dokonce podle dvou rozdílných kritérií (proporce diatetická a proporce psychestetická). Nejsou to tedy extrémy nějaké jediné bipolární temperamentové vlastnosti (jako je tomu v případě stejnojmenného faktoru Cattellova). Mnohem spíše tu jde o dvě různé základní temperamentové vlastnosti, z nichž každá se stává východiskem jiného vnitřního uspořádání osobnosti.

Vcelku je ovšem velmi pravděpodobné, že psychologie bude i nadále věnovat pozornost problematice univerzální osobnostní struktury; vede ji k tomu mnoho důvodů. Ale souběžně s tím se bude patrně i nadále uplatňovat zřetel k diferenční osobnostní struktuře (termín Nuttinův, viz Nuttin, 1965); bude se uplatňovat předpoklad, že osobnostní struktura se realizuje v určitých variantách. Rozmanité způsoby konkretizace tohoto předpokladu povedou k novým modelům osobnostní struktury.

Další výhledy řešení tématu „osobnostní struktura“ souvisí s uplatňováním heuristických zřetelů v jeho okruhu. Připadá jim tu mimořádný význam, protože jde o téma propracované dosud nedostatečně; vždyť přece toho, co bychom mohli označit jako poznatky o vnitřním uspořádání osobnosti, je prozatím málo. Mohli bychom ovšem dodat, že o to více je případů, kdy se zachází s neověřenými domněnkami a předpoklady jako s fakty.

Zvykli jsme si např. vyslovovat tvrzení, že okruhy funkčních jednotek, které se uplatňují ve struktuře osobnosti, jsou na sobě závislé a účinkují společně. Kromě jiného to bývá patrně také jeden z projevů snahy aplikovat zásadu dialektického materialismu, že vše souvisí se vším. Takový způsob její aplikace je však zcela mechanický a – pokud nemáme k dispozici fakta, která by uvedené tvrzení dokládala –, je též málo efektivní.

Vždyť duchu uvedené zásady odpovídá především předpoklad, že souvislosti v realitě světa jsou diferencované a složité; ale ověření jeho platnosti pro každou stránku této reality musí být provedeno zvlášť a je to právě úkol jednotlivých vědních oborů. Pro psychologické vědy z toho plyne – kromě mnoha jiných úkolů – také nezbytnost experimentálně ověřit platnost tohoto předpokladu v okruhu tématu „struktura osobnosti“.

V různých psychologických textech, včetně učebnicových, se setkáváme nejednou s tvrzením, že ve výkonovém chování účinkují společně schopnosti, temperament i zaměřenost osobnosti. Je to tvrzení jistě plauzibilní, ale jeho pravdivost je možné doložit jenom ověřenými fakty. Kromě toho obecná úroveň, na které je vyslovováno, činí potřebu ověření zvláště naléhavou; vždyť různé dílčí výzkumné výsledky, kterých se doposud dosáhlo, svědčí spíše o tom, že platnost zmíněného tvrzení je parciální a diferencovaná.

Ostatně jakákoliv plauzibilita je ve světě vědecké práce ukazatelem velmi nespolehlivým; okruh problematiky osobnostní struktury není v tomto ohledu patrně výjimkou. Právě proto, že máme dosud k dispozici jen málo poznatků o vnitřním uspořádání osobnosti, měli bychom se v budoucnu důsledně přidržovat cesty, která může vést k jejich získávání; je to cesta experimentálního výzkumu. Na této cestě bychom si ovšem měli klást mnoho dílčích cílů heuristického rázu, abychom co nejdříve dosáhli alespoň předběžného „zmapování“ terénu, vyznačujícího se prozatím hypertrofií „bílých míst“.

Doložíme oprávněnost tohoto požadavku jen několika málo příklady.

Je možné předpokládat, že úzkost oslabuje výkony; povrchní empirie tomu nesporně nasvědčuje. A přece některá zkoumání (Spence, 1956, Taylorová, 1956) prokázala, že mírný stupeň úzkosti spíše stimuluje úroveň výkonu při určitých druzích učení. Platnost obecně vysloveného předpokladu, týkajícího se dynamické osobnostní struktury, se takovými výsledky omezuje a zpřesňuje.

Podobně se předpokládá také závislost temperamentové a motivační substruktury osobnosti. Kdyby taková závislost měla mít obecnou platnost, projevovala by se také např. jako závislost mezi extravertí-introvertí a zájmy nebo mezi neuroticismem a zájmy. Nedávné výsledky (Kolaříková, 1975,a,b) ukazují, že v případě extraverte-introverte se závislost tohoto druhu vyskytuje, ale nedosahuje vyššího stupně; mezi zájmy a neuroticismem

se závislost neprokázala. Uvedený obecný předpoklad o vázanosti temperamentové a motivační substruktury osobnosti se tedy nepotvrzuje takovými dílčími výsledky právě ve své obecnosti.

Jiné získané výsledky mohou přispívat ke konceptuálnímu zpřesnění kategorie tzv. sociálních zájmů; ukazují totiž, že je možné diferencovat ji na tzv. sociální kontakt a tzv. sociální vztahy (viz Kolaříková, 1975, a,b). Zájmové proměnné tomu odpovídající se ovšem projeví jako závislé, ale ne v takové míře, jak by se mohlo očekávat. Např. přihlížíme-li jen k závislostem, při kterých korelační koeficienty nejsou nižší než 0,45, získáváme extrapersonální zájmovou strukturu s uvedenými dvěma sociálně zájmovými dimenzemi.

O potřebě diferenciačních zřetelů svědčí i některé další výsledky (Kolaříková, 1977,c), upřesňující platnost předpokladu, že extraverti jsou „sociálněji“ než introverti. Podle těchto výsledků osoby s vysokým stupněm extraverte sice vykazují různé zájmy sociálního rázu ve vyšší míře než osoby introvertované, ale difference vzhledem k jednotlivým zájmům jsou tu značné: extraverti a introverti se mnohem výrazněji liší vzhledem k zájmům týkajícím se sociálních kontaktů než vzhledem k těm, které se týkají sociálních vztahů.

Značný heuristický dosah mohou mít patrně také výzkumné výsledky týkající se skupinové diferenční struktury osobnosti. Podnětné je tu zejména zjišťování diferencí skupinových osobnostních profilů na základě srovnávání skupin pohlavních, profesionálních, patologických-nepatologických, sociálně přizpůsobených-nepřizpůsobených, výkonově extrémních-neextrémních aj. (Mikšík, 1976, 1978).

Vzhledem k potřebě dosahovat při výzkumu osobnostní struktury dílčích heuristických cílů rýsují se také dost slibné perspektivy v okruhu teorií jednak typologických, jednak faktorových. Shora jsme se již zmínili o jejich propojení v současné psychologii. Dochází k němu ovšem i na úrovni výzkumných projektů, takže se získávají výsledky, které jsou přínosem k řešení otázek typové i faktorové osobnostní struktury.

Zmíněné již moskevské všesvazové sympozium (1970) zdůraznilo kromě jiného také potřebu široce koncipovaného typologického výzkumu jako jedné z cest řešení problematiky osobnostní struktury. Tento výzkum se již de facto realizuje, a to jako značně diferencovaný; právě proto jeho heuristické přínosy jsou mnohostranné. Zejména se týkají statické struktury

osobnostních rysů (Cattell, 1965, Eysenck, 1960, 1969, 1976, Levandovskij, 1970), funkčních závislostí v diferenční (dynamické) osobnostní struktuře (Merlin, 1970, Belous, 1972, 1978), funkce fixovaného zaměření (ustanovka) v diferenční struktuře osobnosti (Norakidze, 1966, 1975), motivační struktury osobnosti zkoumané se zřetelem k emoční zaměřenosti (Dodonov, 1972, 1975, 1977) aj.

Pokud jde o faktorové teorie, je pravděpodobné, že se budou jevit jako tím inspirativnější pro výzkumy, orientované k nalézání nových zjištění o rysové struktuře osobnosti, čím více budeme pojímat systémy faktorů, které již byly nalezeny, jako „otevřené“. Měli bychom pokládat za samozřejmé, že se budou v průběhu doby přepracovávat a doplňovat, a to i přesto, že ve své nynější podobě již pronikly do učebnic psychologie. Ve svém propojení s typologickými teoriemi mohou faktorové teorie otevírat cesty metodologického přístupu právě k problematice diferenční struktury osobnosti jako k jednomu z velmi důležitých aspektů našeho tématu; užití faktorové analýzy včetně její *Q*-techniky může být patrně v tomto smyslu značně efektivní.

Chtěli bychom ještě vyslovit předpoklad, že význam uplatnění zmíněných heuristických zřetelů vůči otázkám osobnostní struktury je patrně větší, než se zdá na první pohled. Nazvali jsme tuto práci „Problémy struktury osobnosti“. Provedli jsme v ní s použitím určitých hledisek analýzu současného stavu bádání o tomto tématu, analýzu, ze které je patrné, že zmíněný název sotva mohl znít jinak. Bylo by nepochybně mnohem uspokojivější, kdybychom již dnes mohli podrobit analýze stav poznatků o osobnostní struktuře; ale naše téma očividně není ještě řešeno na takové úrovni, aby byly již ve výraznější míře k dispozici poznatky. Naopak v jeho okruhu se prozatím setkáváme, jak tomu může nasvědčovat druhá část této práce, jednak s hypertrofií aspektů, koncepcí a přístupů, jednak s nedostatkem zjištěných a ověřených faktů. Za této situace je zřejmé, že téma „osobnostní struktura“ se prozatím vyznačuje zejména četnými „problémy“, týkajícími se volby badatelských východisek.

Čtenář našeho textu patrně konstatoval, že cesta od modelů osobnostní struktury, kterými jsme se zabývali, k realitě vnitřního uspořádání osobnosti konkrétního jedince je ještě dost daleká. Zcela jistě tomu tak je. Znamená to, že stav, kdy psycholog na „praktickém“ pracovišti, zejména na v úseku tzv. případové práce, je nucen se opírat o pouhé předpoklady tam,

kde by se rád opíral o ověřená fakta, patrně ještě nějakou dobu potrvá.

Z těchto důvodů by bylo prozatím nesnadné hovořit o praktické využitelnosti řešení problematiky osobnostní struktury jinak než jen zcela obecně. Je zřejmé, že růst poznatků o vnitřní stavbě osobnosti může mít výrazné důsledky např. pro oblast výchovy a převýchovy, pro různé druhy poradenského vedení případů, pro praxi profesionální orientace, praxi kádrovou a personální, pro psychoterapii aj. Můžeme odhadnout, že dosah těchto aplikací ve všech uvedených úsecích psychologovy činnosti bude značný; ale pokus o jeho konkretizaci by sotva mohl být úspěšný již v nynějším stadiu zpracování dotyčné problematiky.

Jeden předpoklad můžeme ovšem vyslovit již nyní. Jednotlivé teoreticko-metodologické přístupy a v jejich rámci jednotlivé modely osobnostní struktury, kterými jsme se zabývali, nejsou patrně perspektivní ve stejné míře vzhledem k potřebám společenské praxe. Je zřejmé, že čím více je některý přístup k otázkám osobnostní struktury otevřený praktickému ověřování, zejména experimentálnímu, tím bližší může být realitě života. Zřejmě můžeme vkládat méně nadějí do přístupů zatížených přemírou spekulativnosti, než do těch, které jdou cestou vyvozování teorií na základě shromážděných dat a faktů.

„Osobnost“, a tedy také „struktura osobnosti“, jsou nepochybně témata značného dosahu pro lidskou životní realitu, tj. pro její velmi mnohé stránky. Každodenní společenská praxe, a ovšem především praxe společnosti budující socialismus, to stále potvrzuje. Nabízí se nám mnoho příležitostí ke konstatování, že velkou část problémů, se kterými lidé na světě zápasí, by bylo možné převést právě na psychologickou problematiku osobnosti a její struktury. Vždyť je dostatek dokladů, které nasvědčují, že i tam, kde člověku jde v první řadě o zvládnutí podmínek „prostředí“, „světa“, je osobnostní problematika neodlučitelnou stránkou realizace tohoto úsilí. Uvedme z nich např. výsledky a zkušenosti, které přineslo psychologické vyšetření v souvislosti s letem prvního československého kosmonauta (viz Mikšík, 1979).

Mnohé nasvědčuje tomu, že není třeba pochybovat o perspektivnosti výzkumného tématu „osobnostní struktura“. Výhledy, které se tu nabízejí, jsou ovšem daleké i široké; jde o pracovní program pro generace psychologů. Protože při jeho realizaci bude zapotřebí uplatnit velmi diferencované aspekty, vyžádá si nepochybně účast mnoha výzkumných týmů nejen z různých

ných úseků psychologického výzkumu základního i aplikovaného, ale také z celého širšího okruhu věd o člověku, které se v naší době již výrazně konstituují.

Některé dílčí poznatky o osobnostní struktuře jsou ovšem k dispozici již nyní; jejich rekapitulace by byla velmi užitečná. To tím spíše, že postupně jich bude stále přibývat; stav našeho tématu se bude vzdalovat od nynějšího stadia „problémovosti“ a přejde do stadia reálného výzkumného řešení.

Předpokladem úspěšného vstupu do tohoto druhého stadia bude nepochybně získání mnohostranné počáteční orientace; její důležitou složkou bude i přehled o celkové teoreticko-metodologické výchozí situaci. Budoucí výzkum osobnostní struktury jistě půjde po mnoha nových cestách, ale ovšem ne bez návaznosti na cesty dosavadní. Právě proto jsme se pokusili o podání takového přehledu; neměl být ničím více a ničím méně než stimulatorem příštího úsilí badatelských kolektivů, úsilí soustředěného ke všem aspektům problematiky vnitřního uspořádání osobnosti.

ZÁVĚRY

1. Problematiku osobnostní struktury předznamenalaly různé filozofické koncepce duše, pokud obsahovaly také interní diferenciaci jejího obsahu (např. u Platona, u Aristotela). Vcelku je však osobnostní struktura tématem, které mohlo být explicitněji formulováno teprve tehdy, když došlo ke specifikaci psychologie osobnosti v okruhu psychologických věd, tedy až v průběhu 20. století.

2. Přímé podněty k nastolení a řešení problematiky osobnostní struktury souvisí teprve s rozvojem některých úseků psychologických věd v průběhu 20. století, resp. některých směrů psychologie. Zejména se takto uplatnily vlivy celostní psychologie, diferenční psychologie a některých charakterologických koncepcí, dále psychopatologický zřetel k rozdílům normální a abnormální osobnosti a posléze i „praxe psychologie osobnosti“, realizovaná některými způsoby profesionální činnosti psychologů.

3. Frekvence řešení problematiky osobnostní struktury v současné psychologii je větší než frekvence užití příslušného termínu.

4. V současné psychologii dochází k některým způsobům řešení otázek vnitřní stavby osobnosti. Tyto způsoby se realizují jako různé teoreticko-metodologické přístupy k tomuto tématu; je možné identifikovat přístupy strukturující osobnost horizontálně, vertikálně, rysově, situačně a transpersonálně.

5. Jeden ze způsobů horizontální strukturace osobnosti je obdobou tradiční klasifikace obsahu osobnosti na schopnosti, temperament, zaměřenost aj. Jiný je implicitní Lewinově teorii životního prostoru, konkretizované topologickým modelem. Speciální variantu horizontálně strukturujícího přístupu představuje víceetážový model Platonovův.

6. Vertikální strukturace osobnosti se realizuje teoriemi vrstev (v širším smyslu tohoto slova). Vedla k různým vrstevnatým modelům dynamické intrapersonální osobnostní struktury (psychoanalytický, Rothackerův, Lerschův aj.). V okruhu jednotlivých modelů se příkládá úloha hlavního regulátoru osobnostní dynamiky buďto vrstvám „nižším“ nebo „vyšším“.

7. K rysové strukturaci osobnosti dochází v současné psychologii ve třech formách, které je možné označit jako atributovou (rysy jako trvalé, vrozené a individuálně diferencované dispozice k chování, ovlivňující jeho trans-situační konzistenci), konceptuálně kategoriální (rysy jako pojmová zobecnění společných významů různých chování a v tomto smyslu jako kategorie osobnostních kvalit, které se jednotlivci přičítají nebo nepřičítají) a konceptuálně dimenzionální (rysy jako obecné osobnostní dimenze, získané z kvantifikovaných údajů o chování a použitelné k měření chování různých jedinců). Atributová forma vede k intrapersonální strukturaci osobnosti, obě další formy strukturují osobnost extrapersonálně.

8. Současná psychologie pracuje s osobnostními rysy dvojího původu. Jde jednak o rysy v „tradičním“ smyslu slova, vázané na slovní zásobu přirozeného jazyka a nedefinované, jednak o rysy „umělé“, pocházející z okruhu typologických a faktorových teorií; tyto umělé rysy nejsou závislé na přirozeném jazyku a jsou operacionálně definované příslušnými teoriemi, resp. nadto ještě položkovými obsahy metodik (nejčastěji dotazníkových stupnic), které je měří.

9. Umělé osobnostní rysy jsou východiska výzkumu extrapersonální struktury obecných dimenzí osobnosti; strukturu tohoto rázu reprezentují např. známé faktorové systémy Cattella, Eysencka, Guilforda aj. K individuální osobnostní struktuře se tu dospívá konfrontací kvantifikovaných údajů o jedincově chování s obecnou strukturou, nalezením jeho „pozice“ v ní.

10. Situační strukturaci osobnosti reprezentují v současné psychologii dva různé modely, totiž situacionistický, který je jedním z vyústění původního behaviorismu, a lewinovský. Jádrem obou modelů je dynamika chování, ke které dochází v souvislosti se situacemi. Pojetí situace je však v okruhu jednoho a druhého modelu rozdílné: situacionismus studuje závislosti

způsobů chování na vnějších situacích (hledaná struktura je přitom aperseonálního rázu), v lewinovském modelu jde o psychologickou situaci jako neodlučitelnou stránku životního prostoru.

11. Transpersonální strukturace osobnosti se realizuje jednak v rámci lewinovského modelu (zřetel k ní tu koexistuje se zmíněným již zřetelem ke strukturaci situační), jednak v rámci modelu interakcionistického. V obou těchto případech jde o takovou koncepci osobnostní struktury, při které se překračují meze fyzické osoby; strukturace se tu týká současně osoby i jejího psychologického prostředí.

12. Modely osobnostní struktury, identifikované v současné psychologii, je možno rozmanitě klasifikovat s použitím tří kritérií, totiž vzhledem ke strukturačnímu terénu (intrapersonálnímu, extrapersonálnímu, apersonálnímu a transpersonálnímu), k časovým charakteristikám (struktura relativně trvalá, struktura aktuální) a k hledisku struktura statická-dynamická.

13. Horizontální strukturace osobnosti se realizuje nejčastěji v soulase s tradiční klasifikací „obsahu“ osobnosti na schopnosti, temperament, zaměřenost a charakter. Adekvátnost této klasifikace však není nesporná a potřebuje prověření. Kritické pozornosti zasluhuje zejména její mechanické vnášení do okruhu faktorových teorií osobnosti.

14. Teorie vrstevnaté struktury osobnosti se realizovaly doposud takovými modely, které mají značně spekulativní ráz. Je možné jim také vytýkat přehlížení významů vlivů konkrétního prostředí na osobnost, nedostatek experimentálních zřetelů a přílišnou závislost na některých filozofických (idealistických) a event. i teologických koncepcích člověka.

15. Teze, která definuje chování jako funkci osoby, reprezentuje pouze atributovou formu rysového modelu; neodpovídá oběma jeho dalším formám, tj. konceptuálně kategoriální a konceptuálně dimenzionální.

16. Námitky proti Allportovu pokusu o vytyčení zásadního rozdílu mezi faktorovým a rysovým pojetím osobnostní struktury se mohou opírat zejména o skutečnost, že faktorový model eo ipso implikuje zřetel k rysové

strukturu osobnosti. Přitom pojetí osobnostního rysu u Allporta a u faktorových analytiků se ovšem neshodují; zejména tu jde o výrazný rozdíl mezi strukturačním terénem intrapersonálním (u Allporta) a extrapersonálním (u faktorových analytiků).

17. Oba modely situační strukturace osobnosti (situacionistický a lewinovský) implikují idiografická hlediska. Tato skutečnost narušuje jejich interní konzistenci, zejména pokud jde o model situacionistický.

18. Interakcionistická definice chování jakožto funkce interakce mezi osobou a situací je problematická potud, že nevychází z jednoznačného pojetí osoby a z jednoznačného pojetí situace. Nedostatečné rozlišení jednak mezi atributovým a konceptuálně dimenzionálním pojetím osobnostních rysů (reprezentujících „osobu“), jednak mezi situací jako stavem externího prostředí a tzv. situací psychologickou vede k určité konfúznosti významů obou klíčových pojmů postulované interakce.

19. Jednotlivé modely osobnostní struktury, kterými disponuje současná psychologie, jsou navzájem mnohostranně diferencované. Právě z tohoto důvodu není pravděpodobné, že dojde k jejich integraci do nějakého jediného komplexního modelu.

20. V okruhu marxistické psychologie nemůžeme očekávat zmíněnou integraci také proto, že se tu zásadně odmítají koncepční východiska některých koexistujících teoreticko-metodologických přístupů k problematice osobnostní struktury (zejména přístupu hlubinného a behavioristického).

21. Některé dosavadní přínosy k řešení otázky osobnostní struktury mají ráz „vedlejších produktů“, získaných v okruhu jiných témat psychologické teorie a výzkumu. Také nadále je možné očekávat významné podněty v tomto směru z celého terénu psychologických věd včetně tzv. hraničních oborů i z mnoha úseků aplikovaného výzkumu. Současně je však pravděpodobné, že problematika osobnostní struktury bude stále častěji řešena jako speciální výzkumné téma.

22. Počet dosavadních teoreticko-metodologických přístupů k problematice vnitřní stavby osobnosti není možno pokládat za konečný; je třeba počítat s postupným vyhraňováním dalších. Toto očekávání platí ovšem i v okruhu marxistické psychologie; je pravděpodobné, že k jejím několika diferencovaným modelům, inspirovaným rozmanitostí pohledů na vnitřní uspořádání osobnosti, přibudou v dohledné době ještě jiné.

23. Perspektivy dalšího řešení otázek osobnostní struktury jsou úzce závislé na vývoji psychologické koncepce osobnosti. Zejména je zapotřebí výrazněji specifikovat psychologický význam termínu „osobnost“ vzhledem k těm významům, které se mu přiřkládají v jiných společenskovedních oborech anebo v klinické psychiatrii.

24. Dosavadní předpoklad, že osobnostní struktura se realizuje v určitých variantách, se kterým jsme se setkávali např. v okruhu typologických teorií, se bude nepochybně uplatňovat i nadále. Znamená to, že se bude výzkumně sledovat problematika nejen univerzální osobnostní struktury, ale také struktury diferenční.

25. Řešení otázek vnitřní stavby osobnosti se neobejde bez uplatnění mnohostranných zřetelů heuristického rázu. Má-li toto řešení v krátké době výrazněji pokročit, je naléhavě zapotřebí vytvořit poměrně širokou výzkumnou základnu, která umožní vytyčování a dosahování rozmanitých dílčích heuristicky přínosných cílů.

26. V dosavadním okruhu badatelského tématu „osobnostní struktura“ se prozatím setkáváme s přemírou aspektů, koncepcí a přístupů a s nedostatkem reálných poznatků.

27. Jednotlivé teoreticko-metodologické přístupy k problematice osobnostní struktury nejsou patrně perspektivní ve stejné míře, pokud máme na mysli potřebu získávání poznatků. Jako slibnější se jeví přístupy, které vyvozují teorie na základě dat a faktů než ty, které jsou zatížené přemírou spekulativnosti.

28. Struktura osobnosti představuje téma psychologického výzkumu, které je mnohostranně významné vzhledem k lidské životní realitě a zejména vzhledem k těm cílům, které si klade socialistická společnost. Je možno očekávat, že řešení tohoto složitého a dosud málo propracovaného tématu bude probíhat dlouhodobě a diferencovaně. Má-li vést k výraznějším výsledkům, vyžádá si účast mnoha pracovních kolektivů z různých úseků psychologického výzkumu základního a aplikovaného i z celého širšího okruhu věd o člověku.

Literatura

- Abulchanova-Slavskaja K.A.*: Sootnošenije individualnogo i obščestvennogo kak metodologičeskij princip psichologii ličnosti. In: Šorochova E.V. (red.): Teoretičeskije problemy psichologii ličnosti, Moskva, Nauka, 1974, s. 34
- Allport G. W.*: What is a trait of personality? *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 25, 1931, s. 368
- Allport G.W.*: *Personality: a psychological interpretation*, New York, Holt, 1937
- Allport G. W.*: Traits revisited, *American Psychologist*, 21, 1966, s. 1
- Ancyferova L.I.*: Někotoryje voprosy issledovanija ličnosti v sovremennoj psichologii kapitalističeskich stran. In: Šorochova E.V. (red.): Teoretičeskije problemy psichologii ličnosti, Moskva, Nauka, 1974, s. 278
- Argyle M., Little B.R.*: Do personality traits apply to social behaviour? *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 2, 1972, s. 1
- Aristoteles*: O duši, Praha, Laichter, 1942
- Asejev V.G., Ivanova I.I.*: Vsesojuznyj simpozium po problemam ličnosti, *Voprosy psichologii*, 1970, 5, s. 183
- Bahnsen J.*: *Beiträge zur Charakterologie*, Berlin, Stolp, 1867
- Bandura A.*: *Social Learning Theory*, New York, General Learning Press, 1971
- Belous V. V.*: Obščevídovyje nĕlinĕjnyje invarianty ortogonalnych svojstv tĕmperamenta, *Voprosy psichologii*, 1972, 2, s. 14
- Belous V.V.*: Vozrastnyje i polovyje različija prisposobitĕlnoj značimosti někotorych svojstv tĕmperamenta, *Voprosy psichologii*, 1978, 2, s. 60
- Bishop D.W., Witt P.A.*: Sources of behavioral variance during leisure time, *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 1970, s. 352
- Bowers K.S.*: Situationism in psychology: an analysis and a critique, *Psychological Review*, 80, 1973, s. 307
- Brengelmann J.C.*: Osobnost, in: Meili R., Rohrer H.: *Učebnice experimentální psychologie (český překlad)*, Praha, SPN, 1967
- Burton R.V.*: Generality of honesty reconsidered, *Psychological Review*, 70, 1963, s. 481
- Cattell R.B.*: The main personality factors in questionnaire, self-estimate material, *Journal of Social Psychology*, 31, 1950, s. 3
- Cattell R.B.*: *Personality and Motivation Structure and Measurement*, New York, World Book Company, 1957
- Cattell R.B.*: *The Scientific Analysis of Personality*, Penguin Books, The Chaucer Press Ltd., Bungay, Suffolk, 1965
- Cattell R.B.*: *Personality and Mood by Questionnaire*, San Francisco, Jossey-Bass, 1973

- Dietrich G., Walter H.:* Grundbegriffe der psychologischen Fachsprache, München, Ehrenwirth, 1970, heslo „Persönlichkeit“
- Dodonov B.I.:* Tipy obščej emocionalnoj napravlenosti ljudej i tendencii strukturirovanija jich emocionalnoj sfery, *Voprosy psichologii*, 1972, 1, s. 45
- Dodonov B.I.:* Klassifikacija emocij pri issledovanii emocionalnoj napravlenosti ličnosti, *Voprosy psichologii*, 1975, 6, s. 21
- Dodonov B.I.:* Komponentnyj analiz emocionalnogo sodëržanija intëresov, mečtanij i vospominanij čeloveka, *Voprosy psichologii*, 1977, 2, s. 145
- Dorsch F.:* Psychologisches Wörterbuch (heslo Persönlichkeit), Bern, Huber, 1963
- Endler N.S.:* The person versus the situation – a pseudo issue? A response to Alker. *Journal of Personality*, 41, 1973, s. 287
- Endler N.S.:* The case for person-situation interactions, *Canadian Psychological Review*, 16, 1975, s. 12
- Endler N. S., Hunt J. McV.:* Sources of behavioral variance as measured by the S-R inventory of anxiousness, *Psychological Bulletin*, 65, 1966, s. 336
- Endler N.S., Hunt J. McV.:* S-R inventories of hostility and comparisons of the proportions of variance from persons, responses and situations for hostility and anxiousness, *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1969, s. 1
- Endler N.S., Magnusson D.:* Personality and person by situation interactions. In: Endler N.S., Magnusson D.(ed.): *Interactional Psychology and Personality*, New York, Wiley and Sons, 1976
- Eysenck H.J.:* Dimensions of Personality, London, Kegan Paul, 1947
- Eysenck H.J.:* Primary social attitudes: a comparison of attitude patterns in England, Germany and Sweden, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 48, 1953, s. 563
- Eysenck H.J.:* Das „Maudsley Personality Inventory“ als Bestimmer der neurotischen Tendenz und Extraversion, *Zeitschrift für experimentelle und angewandte Psychologie*, 6, 1959, s. 167
- Eysenck H.J.:* The Structure of Human Personality, London, Methuen and Co., 1960
- Eysenck H.J.:* Principles and methods of personality description, classification and diagnosis, *British Journal of Psychology*, 55, 1964 (a), s. 284
- Eysenck H.J.:* Crime and Personality, Boston, Houghton Mifflin, 1964 (b)
- Eysenck H.J.:* Conditioning, extraversion-introversion and the strength of the nervous system. In: XVIIIth International Congress of Psychology, symposium 9, Moscow, 1966, s. 33
- Eysenck H.J., Eysenck S.B.G.:* Personality Structure and Measurement, London, Routledge-Kegan, 1969
- Eysenck H.J., Eysenck S.B.G.:* Psychoticism as a Dimension of Personality, London, Hodder and Stoughton, 1976
- Eysenck H.J., Levey A.:* Conditioning, introversion-extraversion and the strength of the nervous system. In: Nebylitsyn V.D., Gray J.A.: *Biological Bases of Individual Behaviour*, New York, London, Academic Press, 1972, s. 206
- Freud S.:* Das Ich und das Es, Leipzig-Wien-Zürich, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1923

- Graumann C.F.*: Eigenschaften als Problem der Persönlichkeitsforschung. In: Lersch Ph., Thomae H.(Ed.): Handbuch der Psychologie in 12 Bänden, 4. Bd., Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie, Göttingen, Hogrefe, 1960, s. 87
- Grej I.A.* (Gray J.A.): Sila něrvnoj sistěmy, introversija-extraversija, uslovnyje refleksy i reakcija aktivacii, Voprosy psichologii, 14, 1968, s. 3
- Gross O.*: Die zerebrale Sekundärfunktion, Leipzig, Barth, 1902
- Guilford J.P.*: Personality, New York, McGraw-Hill Book Comp., 1959
- Guilford J.P., Zimmerman W.S.*: Fourteen dimensional temperament factors, Psychological Monographs, 70, 1956, No.10, s. 1
- Guthrie E.R.*: Personality in terms of associative learning. In: Hunt J.V.(ed.): Personality and the Behaviour Disorders, New York, The Ronal Press Company. vol. I, 1944, s. 49
- Hartshorne H., May M., Maller J.B.*: Studies in the nature of character, vol. 1–3, New York, Macmillan, 1928–1930
- Herrmann Th.*: Persönlichkeitsmerkmale, Bestimmung und Verwendung in der psychologischen Wissenschaft, Stuttgart, Kohlhammer, 1973
- Herrmann Th.*: Lehrbuch der empirischen Persönlichkeitsforschung, Göttingen, Hogrefe, 1976 (3. Aufl.)
- Heymans G., Wiersma E.*: Beiträge zur speziellen Psychologie auf Grund einer Massenuntersuchung, Zeitschrift für Psychologie, 42, 1906, s. 81, 43, 1906 s. 321, 45, 1907, s. 1, 46, 1908, s. 321, 49, 1908, s. 414, 51, 1909, s. 1
- Hörmann H.*: Aussagemöglichkeiten der psychologischen Diagnostik, Zeitschrift für experimentelle und angewandte Psychologie, 11, 1964, 3, s. 353
- Jung C.G.*: Psychologische Typen, Zürich, Rascher, und Cie, 1921
- Jüttemann G.*: Was nützen uns Eigenschaftskonstrukte? Psychologische Rundschau, 23, 1972, 2, s. 91
- Kantor J.R.*: Principles of Psychology (vol.1), Bloomington, Principia Press, 1924
- Klages L.*: Prinzipien der Charakterologie, Leipzig, Barth, 1910
- Klages L.*: Die Grundlagen der Charakterkunde, Leipzig, Barth, 1928 (5., 6. Aufl.)
- Klages L.*: Der Geist als Widersacher der Seele, Leipzig, Barth, 1929
- Koch M.*: Die Begriffe Person, Persönlichkeit und Charakter. In: Lersch Ph., Thomae H.(ed.): Handbuch der Psychologie in 12 Bänden, 4. Bd., Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie, Göttingen, Hogrefe, 1960, s. 3
- Kolaříková O.*: K možnosti dimenzionální koncepce Kretschmerových temperamentových variant, Československá psychologie, 14, 1970, 6, s. 535
- Kolaříková O.*: Přínos faktorových modelů osobnosti pro teorii vlastností a některá východiska jeho využití v psychodiagnostice, Československá psychologie, 16, 1972 (a), 4–5, s. 333
- Kolaříková O.*: K otázce potenciálních indikátorů extraverze-introverze na úrovni nervových procesů excitace a inhibice, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, 1972 (b), I 7, s. 169
- Kolaříková O.*: Vztahy celkové zájmové orientovanosti a sociálních zájmů k extraverzi a neuroticismu, Československá psychologie, 19, 1975, 6, s. 497
- Kolaříková O.*: Přehled teorií statické a dynamické struktury osobnosti, Praha. SPN, 1976

- Kolaříková O.*: Některé problémy a perspektivy výzkumu vlastností osobnosti, *Československá psychologie*, 21, 1977 (a), 1, s. 21
- Kolaříková O.*: Zájmová struktura u skupin s extrémními pozicemi na škálách extraverze a neuroticismu, *Československá psychologie* 21, 1977 (b), 3, s. 205
- Kolaříková O.*: Zájmové preference u skupin extrémně situovaných na škálách extraverze a neuroticismu, *Zprávy Psychologické laboratoře ČSAV v Brně*, 1977 (c), 6
- Kolaříková O.*: K problematice konzistence vlastností osobnosti. In: *Problémy psychického vývoje a osobnosti*, Praha, Academia, 1978 (a), s. 199
- Kolaříková O.*: Psychopatologické aspekty typologických a faktorových modelů osobnosti. In: *Problémy psychického vývoje a osobnosti*, Praha, Academia, 1978 (b), s. 207
- Kolaříková O.*: Typologické koncepce v sovětské psychologii osobnosti, *Zprávy Psychologické laboratoře ČSAV v Brně*, 1978 (c), 1
- Kolaříková O.*: Současné přístupy k typologické problematice osobnosti. In: *Mikšík O. a kolektiv: Aktuální problémy psychologie osobnosti*, Praha, Horizont, 1979, (a), 54–65
- Kolaříková O.*: K teorii osobnostních vlastností, *Čs. psychologie*, 23, 1979 (b), 2, 126
- Kolaříková O.*: K problémům rysových a protirysových teorií osobnosti, *Československá psychologie*, 24, 1980, 1, s. 52
- Kovalev A.G.*: *Psychologija ličnosti*, Moskva, Prosveščeniye, 1965
- Kovalev A.G., Mjasiščev V.N.*: *Psichičeskije osobennosti čeloveka*, Tom I, Charakter, Leningrad, Medicina, 1957
- Kratina F.*: *Typ a typologie*, Praha, pedagogické informace, sv. 2, 1942
- Kratina F.*: *Psychologie*, Brno, Komenium, 1947
- Kretschmer E.*: *Körperbau und Charakter*, 25. ergänzte Aufl., Berlin-Heidelberg-New York, Springer, 1967 (1. vyd. 1921)
- Lagache D.*: Le modèle psychanalytique de la personnalité. In: *Lagache D., Montmollin G.de, Pichot P., Yela M.: Les modèles de la personnalité en psychologie*, Paris, Presses universitaires de France, 1965
- Lersch Ph.*: *Der Aufbau des Charakters*, Leipzig, Barth, 1938
- Levandovskij N.G.*: O strukture charaktěra, *Voprosy psychologii*, 1970, 3, s. 51
- Lévi-Strauss C.*: *Strukturele Anthropologie* (německý překlad), Frankfurt a. M., Suhrkamp Verlag, 1967
- Levitov N.D.*: *Voprosy psychologii charaktěra*, Moskva, Učpedgiz, 1956
- Levitov N.D.*: *Psychologija charaktěra* (3e izd.), Moskva, Prosveščeniye, 1969
- Lewin K.*: *A Dynamic Theory of Personality*, New York, McGraw-Hill, 1935
- Lewin K.*: *Principles of Topological Psychology*, New York-London, McGraw-Hill, 1936
- Mathey F.J.*: Zur Schichttheorie der Persönlichkeit. In: *Lersch Ph., Thomae H.(Ed.): Handbuch der Psychologie in 12 Bänden*, 4. Bd.: *Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeits-theorie*, Göttingen, Hogrefe, 1960, s. 437
- Meili R.*: *Lehrbuch der psychologischen Diagnostik*, 4. Aufl., Bern, Huber, 1961
- Meili R.*: La structure de la personnalité. In: *Fraisse P., Piaget J.(éd.): Traité de psychologie expérimentale*, V, Paris, Presses universitaires de France, 1963
- Meili R.*: Deskriptive und erklärende Persönlichkeitseigenschaften, *Zeitschrift für experimentelle und angewandte Psychologie*, 18, 1971, 4, s. 621

- Merlin V.S.*: Vzajmootnošeniye tipičnych i individualnych osobennostěj temperamenta, *Voprosy psichologii*, 1, 1970, s. 21
- Merlin V.S.*: Typy zavisimosti svojstv tēperamenta ot svojstv nērvnoj sistěmy, *Voprosy psichologii*, 1973, 6, s. 39
- Mikšik O.*: K osobnostnímu profilu žen se specifickými projevy v sexuálním chování, *Československá psychologie*, 20, 1976, 6, s. 495
- Mikšik O.*: Ke struktuře psychické instability (variability) osobnosti pacienta s psychogenní poruchou anxiózně depresivní povahy, *Československá psychologie*, 22, 1978, 1, s. 34
- Mikšik O.*: Investigation of the dynamics of immediate psychological states in the first czechoslovak cosmonaut, *Československá psychologie*, 23, 1979, 1, s. 32
- Mischel W.*: *Personality and Assessment*, New York, Wiley, 1968
- Mischel W.*: Toward a cognitive social learning reconceptualisation of personality, *Psychological Review*, 80, 1973, s. 252
- Montmollin G. de*: La notion d'interaction et les théories de la personnalité. In: *Les modèles de la personnalité en psychologie*, Paris, Presses universitaires de France, 1965, s. 5
- Moor L.*: *Glossaire de psychiatrie, de psychologie pathologique et de neuro-psychiatrie infantile*, Paris, Masson et Cie, 1966 (heslo personnalité)
- Myslivoček Z.*: *Psychiatrie*, Praha, Zdravotnické nakladatelství, 1949
- Něbylicyn V.D.*: Někotoryje voprosy tēorii svojstv nērvnoj sistěmy. In: XVIII meždunarodnyj psichologičeskij kongress, simpozium 9, Moskva, 1966, s. 14
- Něbylicyn V. D.*: K voprošu ob obščich i častnych svojstvach nērvnoj sistěmy, *Voprosy psichologii*, 14, 1968, 4, s. 29
- Něbylicyn V.D.*: Kortiko-retikulárnyje otnošenija i jich město v strukture osnovnych svojstv nērvnoj sistěmy. In: *Něbylicyn V.D.: Psichofiziologičeskije issledovanija individualnych različij*, Moskva, Nauka, 1976, s. 145
- Něbylicyn V.D.*: Issledovanije vzajmosvjazi meždú čuvstitělnostu i siloj nērvnoj sistěmy. In: *Něbylicyn V.D.: Psichofiziologičeskije issledovanija individualnych različij*, Moskva, Nauka, 1976, s. 282
- Nelsen E.A., Grinder R.E., Mutterer M.L.*: Sources of variance in behavioral measures of honesty in temptation situations (methodological analyses), *Developmental Psychology*, 1969, 1, s. 265
- Norakidze V.G.*: *Typy charaktěra i fiksirovannaja ustanovka*, Tbilisi, Mecnijereba, 1966
- Norakidze V.G.*: *Metody issledovanija charaktěra ličnosti*, Tbilisi, Mecnijereba, 1975
- Nuttin J.*: *La structure de la personnalité*, Paris, Presses universitaires de France, 1965
- Pardel T.*: *Problémy psychoanalytického hnutia (hĺbinná psychológia)*, Bratislava, Psycho-diagnostika, 1965
- Pervin L.A.*: Performance and satisfaction as a function of individual-environment fit, *Psychological Bulletin*, 69, 1968, s. 56
- Piaget J.*: *Štrukturalizmus (slovenský překlad)*, Bratislava, Pravda, 1971
- Pichot P.*: Modèles pathologiques de la personnalité. In: Lagache D., Montmollin G. de, Pichot P., Yela M.: *Les modèles de la personnalité en psychologie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, s. 55
- Platón*: *Ústava aneb o dokonalém státu, kniha IV*, Praha, Laichter, 1941

- Platonov K.K.*: O sistěme psichologii, Moskva, Mysl', 1972
- Příruční slovník naučný, IV. díl, S-Ž, heslo „struktura“, Academia, Praha, 1967
- Raush H.L., Dittmann A.T., Taylor T.J.*: Person, setting and change in social interaction, *Human Relations*, 12, 1959, s. 361
- Remplein H.*: Psychologie der Persönlichkeit, 5. Aufl., München, Reinhardt, 1965
- Ribot Th.*: Les maladies de la mémoire, Paris, 1920
- Ribot Th.*: Les maladies de la personnalité, Paris, 1921
- Rohracher H.*: Kleine Einführung in die Charakterkunde, Leipzig, Teubner, 1940 (4. Aufl.)
- Rohracher H.*: Kleine Charakterkunde, Wien, Urban und Schwarzenberg, 1965 (11. Aufl.)
- Rohracher H.*: Charakterkunde, Wien, Urban und Schwarzenberg, 1975 (13. Aufl.)
- Rothacker E.*: Die Schichten der Persönlichkeit, Leipzig, Barth, 1938
- Rubinštejn S.L.*: Základy obecné psychologie (český překlad), Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1964
- Le Senne R.*: Traité de caractérologie. Paris. Presses universitaires de France, 1945
- Sève L.*: Marxismus a teorie osobnosti (český překlad), Praha, Svoboda, 1976
- Sheldon W.H.*: The Varieties of Human Physique, New York, Harper, 1940
- Sheldon W.H.*: The Varieties of Temperament, New York, Harper, 1942
- Schneider K.*: Klinische Psychopathologie, Stuttgart, Thieme, 1967
- Skinner B.F.*: Science and human behavior, New York Macmillan, 1953
- Spence K.V.*: Behaviour theory and conditioning, London, Oxford University Press, 1956
- Stagner R.*: Traits are relevant: theoretical analysis and empirical evidence. In: Endler N.S., Magnusson D.(ed.): Interactional Psychology and Personality, New York, Wiley and Sons, 1976
- Stern W.*: Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen (3. Aufl.), Leipzig, Barth, 1921
- Strelau J.*: Nervous system type and extraversion-introversion (A comparison of Eysenck's theory with Pavlov's typology). In: Polish Psychological Bulletin, vol. 1, 1970, 1
- Strelau J.*: Temperament i typ ukladu nerwowego, Warszawa, PAN, 1974
- Strunz K.*: Über die „vertikale“ Ordnung der seelischen Dispositionen. Ein Beitrag zur psychologischen Schichttheorie, Zeitschrift für Psychologie, 154, 1943
- Strunz K.*: Das Problem der Persönlichkeitstypen. In: Lersch Ph., Thomae H. (Ed.): Handbuch der Psychologie in 12 Bänden, 4. Bd., Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie, Göttingen, Hogrefe, 1960, s. 155
- Šorochova E.V.*: Psychologičeskij aspekt problemy ličnosti. In: Šorochova E.V. (red.): Teoretičeskije problemy psichologii ličnosti, Moskva, Nauka, 1974, s. 3
- Taylor Janet A.*: Drive theory and manifest anxiety, Psychological Bulletin, 53, 1956, s. 303
- Těplov B.M.*: Někotoryje voprosy izučeniya obščich tipov vysšej něrvnoj dějatělnosti čeloveka, Moskva, Izdatělstvo pedagogičeskich nauk, 1956, s. 5
- Theofrastos*: Charaktere (übersetzt von D. Ebener) Leipzig, Insel-Verlag, 1972
- Thiele R.*: Person und Charakter, Leipzig, Kröner, 1940
- Trickett E.J.; Moos R.H.*: Generality and specificity of student reactions in high school classrooms, *Adolescence*, 1970, 5, s. 373

- Warren H.C.*: Dictionary of Psychology (heslo „personality“), London, Allen Unwin Ltd., 1935
- Watson J.B.*: Behaviorism, London, Kegan, 1930
- Wellek A.*: Das Schichtenproblem in der Charakterologie, *Studia genetica*, 9, 1956, s. 237
- Wellek A.*: Die Polarität im Aufbau des Charakters – System der konkreten Charakterkunde, 3. Aufl., Bern, Francke, 1966
- Wewetzer K.-H.*: Zum Problem der Systematik psychogener Störungen aus persönlichkeits-theoretischer Sicht. In: Förster E., Wewetzer K.-H. (Ed.): Systematik der psychogenen Störungen, Bern, Huber, 1968
- Wundt W.*: Grundzüge der physiologischen Psychologie, Leipzig, Engelmann, 1911, 6. Aufl.
- Yela M.*: Modèles factoriels de la personnalité. In: Lagache D., Montmollin G.de, Pichot P., Yela M.: Les modèles de la personnalité en psychologie, Paris, Presses universitaires de France, 1965

PROBLEMS OF PERSONALITY STRUCTURE

Summary

In her preface to this monograph, the author postulates the validity of the basic meaning of the term „structure“ (the inner framework, the inner arrangement, the system of a complicated unit, etc.) also for the collocation „personality structure“. She states the fact that here we are dealing with one of the main topics of the contemporary psychology of personality with little progress made in its solution.

The way of looking at the problems of personality structure is far from being unambiguous, and different theoretical and methodological approaches to them coexist in present-day psychology. The book attempts to give some orientation in their variety and assess their prospects for the future research into the inner structure of personality.

In the first part entitled „Conceptual starting-points to the problem of personality structure“, the author gives attention to the circumstances which have helped the consecutive crystalization of problems related to personality structure.

The two great philosophical systems of antiquity represented by Plato and Aristotle brought different presages of the topic. These early stimuli were later on developed by some modern philosophical systems. Other influences assisting a clear-cut definition of questions asking after the inner arrangement of personality come from a wider region of social sciences and from some branches of medical sciences.

Direct suggestions to install and work out problems of personality structure have been brought, in the author's opinion, only by the development of psychological sciences, which began towards the end of the 19th century. These were mainly a) consequences of applying the Gestalt point of view in psychology, b) some consequences of using experimental methods in psychology, c) the development of differential psychology, d) the development of characterology and psychological typology, e) the development of psychopathology and clinical psychology, f) the total development and evolution of the application basis of psychological sciences in social practice. The effects of using the Gestalt point of view in order to set the problem of personality structure are seen by the author as considerably mediated and little specific. Of a similar nature were also the effects of the standpoints in experimental psychology during its initial stage. Differential psychology may have been stimulating in its first period especially by paying respect, among other things, to the structure of personality traits as well. This regard could also be found in the characterological and typological conceptions of personality. The development of psychopathology and clinical psychology has concentrated attention on both the individual psychic functions together with the differences of their normal and pathological states and some more lasting differences of the inner arrangement in the so-called normal or in the so-called abnormal personality. Likewise the two signif-

icant activities of a professionally working psychologist, viz. diagnostics and case guidance, imply, in the author's opinion, some hypotheses about the inner arrangement of personality.

In the first part of her work, the author deals with the use itself of the term "personality structure" in contemporary psychology, too. She says that the frequency of solving the respective problems is greater than the frequency of the respective term, and that problems concerning personality structure are often solved even where the above expression is not met with. On the other hand, contemporary authors sometimes make use of the term "personality structure" as a synonym of the term "personality".

The second part of the book is called "Theoretical and methodological approaches to questions regarding personality structure in the psychology of 20th century". The author talks about the variety of initial aspects applied in the differentiation of the above approaches. One of such aspects indicates the functional units of personality and the relation between them as if they were "on the same level", i.e. as a structure which may be marked as horizontal. Another leads rather to the observation of different levels in arranging these units, their hierarchy, and reveals the so-called vertical structure. A further aspect deals with personality as a structure of relatively permanent characteristics usually marked as personality traits. But we can also meet a denial of the stable structure of functional personality units, paying exclusive respect to their topical and temporary structure determined by situations. There is also the view which sees personality as an individual-environment system; the ground for the formation of personality structure is just this system as a whole.

Those initial aspects, in the author's opinion, have been realized in psychology up to now by five different theoretical and methodological approaches to the problems of personality structure. We have thus

1. approaches leading to the horizontal structure of personality,
2. approaches leading to the vertical structure of personality,
3. approaches leading to the trait structure of personality,
4. approaches leading to the situationally determined structure of personality,
5. approaches leading to the transpersonal structure of personality.

The above framework approaches together with corresponding concrete models of personality structure are treated by the author in five chapters of the second part of her work.

The horizontal formation of personality structure merges in her opinion to a considerable extent with traditional classification of functional personality units into abilities, temperament, motivation, etc. Classifications of this kind can be found in Rubinstein, Klages, W. Stern, Rempelin, Meili and in others. The horizontal structure of personality, however, is also referred to in the sphere of factor theories; in fact, individual factor systems do represent the horizontal structure of personality as well. The author states that sometimes – obviously as a result of depending upon the mentioned traditional classification of the functional personality units – there is an internal division of individual factor systems into the dimensions of abilities, temperament, motivation etc. (see the systems of Cattell, Guilford, Eysenck).

Another way of the horizontal formation of personality structure is implied in Lewin's topological model with its internal differentiation of the "person" sphere between partial zones, sensomotor and inner-personal and with the subdivision of each of them into a more peripheral zone and a more central one.

A specific realization of the horizontal structure approach is represented by Platonov's model, indicated by the author as a horizontally storeyed one. Besides traditional kinds of functional personality units it also contains some non-traditional ones. The traditional units are not viewed here as occurring "in one row"; on the contrary, they are differentiated between the so-called fundamental personality substructures and the so-called general personality traits.

The vertical formation of personality structure has been realized, in the author's opinion, by the theories of strata (in the wide sense of the word); actually we are referring to several models, especially to the psychoanalytical one, Rothacker's and Lersch's. Their common starting-point is the postulate of a hierarchic internal structure of personality consisting of a few levels which are placed on an imaginary "axis" of personality at different points, i. e. lower or higher. What is assumed is a sort of mutual dynamic interlinking of the levels and a differentiated measure of their regulating effect on personality as a whole. All the models contain, on the one hand, strata which are lower with characteristic functions common to both man and animals, and, on the other hand, higher strata specifically human; the classification into lower and higher strata is connected with value aspects. The task of the chief regulator of personality dynamics is attributed by individual models to different strata: the psychoanalytical one to the instinctive (unconscious) stratum, Rothacker's and Lersch's to the rational and volitional stratum.

In the sphere of theoretical and methodological approaches leading to the formation of personality structure by means of a trait standpoint, the author makes a difference between an attributive trait model (conceiving traits as innate and individually differentiated dispositions to transsituational consistencies of behaviour) and two conceptual models (conceiving traits as conceptualized and universally applicable units to describe personality), that is to say a model which is conceptually categorical (a trait is unambiguously added to the individual or it is not added) and a model which is conceptually dimensional (every universal dimension may be used to measure the behaviour of every individual). The attributive model and the conceptually categorical model correspond to non-defined traits the starting-point of which is the vocabulary of natural language; in the conceptually dimensional model there are traits operationally defined the starting-point of which are behavioral data. The author also states that well-known thesis which defines behaviour as a function of the person relates only to the attributive trait model. With the help of special aspects, problems of the trait structure of personality are solved by typological and factor theories. In the sphere of typological theories, the author notices in this sense the contributions of Pavlov, Teplov, Nebylitsyn, Merlin, Kretschmer, Sheldon, Jung, and Heymans-Wiersma; a common feature of those typologies is the fact that personality structure is viewed in their sphere as a structure of temperamental traits. Factor theories are in the author's opinion characterized by paying respect to the extrapersonal structure of personality, i.e. to the structure of universal personality dimensions. In that sense it is possible to interpret the well-known factor systems of Cattell, Guilford, and Eysenck.

The so-called situational formation of personality structure is seen by the author in the situationally determined approach which represents an outlet of the original sort of behaviourism, and in the scope of Lewin's topological model as one of its aspects. Both the approaches have common regard to situations considered either as topical conditions of the outer sur-

roundings (situationism) or as the so-called psychological situations (Lewin). The situationistic conception of personality is an anti-trait one; personality structure, which is always only topical and temporary, is determined here in fact by the structure of outer situations according to the thesis "A person is the function of a situation". Lewin's conception of personality is defined with respect to "hic et nunc", with respect to the topical structure of the so-called life space in which a person coexists with his or her psychological situation. Variants of this temporary personality structure may be different topical constellations of life space, occurring together with various kinds of psychological situations (e.g. with a simple situation, with different degrees of stress situations, etc.).

In the transpersonal theoretical and methodological approach, there is, according to the author, a simultaneous formation of personality structure and of the person's psychological surroundings represented by psychological situations. From this aspect it is possible to look at Lewin's model of life space. Another way of the transpersonal formation of personality structure has been brought by interactional psychology (Bowers, Mischel, Endler, and others), which defines behaviour as a function of person-situation interaction. Although the interactional approach makes it its programme to try and correct the trait conception of personality, we can identify in its scope some respect to problems concerning personality traits; these are of course exclusively traits in the sense of the conceptually dimensional model (see the so-called S-R inventories of individual personality traits).

Taken as a whole, the author finds the above theoretical and methodological approaches to be mutually differentiated according to several fundamental views, namely with respect to the structure ground, the time characteristics of structure formation, and to the criterion of static structure-dynamic structure. By the structure ground the author means a quasi-spatial localization of personality structure with reference to an individual. The structure as she sees it may be intrapersonal (typical of vertical models and of the attributive trait model), extra-personal (horizontal models, typological trait models, factor trait models), transpersonal (Lewin's model, the interactional model) and apersonal (the situational model). The time characteristics of structure formation are realized both with respect to the relatively durable personality structure (horizontal models, vertical models, trait models of all forms) and the topical structure (Lewin's model, the situational model); a synthesis of the two views marks the interactional model. By using the criterion of static-dynamic we come to the distinction between the structure of signs for the description of personality (horizontal models, trait models of all forms) and the structure of personality regulators (vertical models, Lewin's model, the situational model); the model without clearcut outlines as regards that criterion is again the interactional one.

The third part of the work under the title "Problems and prospects for the studies of personality structure" includes two chapters of debatable nature.

In the first chapter, the author deals with special problems concerning individual models of personality structure. She thinks that the adequacy of the traditional classification of functional personality units into abilities, temperament, motivation and character is not indisputable and, on the contrary, needs to be verified; critical attention should especially be paid to its mechanical insertion into the sphere of factor theories of personality. The author then states that the theory of a stratified personality structure has hitherto been realized by

means of models whose nature is considerably speculative. It is characteristic of them that they neglect the role of the surroundings in relation to the formation of personality structure, lack experimental views and are too dependent upon some philosophical (idealistic) or even theological conceptions of man. As to the differentiation between three trait models of personality, the author says that the thesis which defines behaviour as a function of the person represents only an attributive form of the trait model; it does not, however, correspond to its other forms, i.e. to the conceptually categorical one and the conceptually dimensional one. The author does not take for adequate what Allport points out as the basic difference between the factor and trait conceptions of personality structure. The factor model implies in fact *eo ipso* some respect to the trait structure of personality, but the structure is of course extra-personal and not intrapersonal. In addition, the author claims that the presence of ideographic standpoints in the two models of the situational formation of personality structure, Lewin's and the situational one, contradicts certain aspects of the models and so violates their inner consistency. Also the interactional definition of behaviour as the function of person-situation interaction is considered by the author to be problematic. Here we do not really start from an unambiguous conception of the person (or rather from an unambiguous conception of personality traits), or from an unambiguous conception of the situation. The result is a sort of semantic confusion in both the key concepts of the postulated interaction.

The second chapter of the last part of the work is dedicated by the author to the prospects that are opening out before the present-day studies of personality structure. She thinks that a kind of integration of individual models into an only, complex one is not probable because of their many-sided mutual differentiation. Moreover, in the sphere of marxist psychology we cannot expect such integration also by reason of the fact that the conceptual starting-points of some models (psychoanalytical, situational, etc.) are not acceptable to it. The author states that some hitherto existing contributions to the solution of the question concerning personality structure have the nature of "by-products" obtained in solving other themes of the psychological theory and research. In the author's opinion it is possible to expect even later on important stimuli in this direction from the whole sphere of psychological sciences and perhaps from some other branches of science, too. At the same time, however, it is probable that problems of personality structure will be solved in the coming decades more and more frequently as a specific and explicitly formulated research theme. The present differentiation of theoretical and methodological approaches to problems of the inner structure of personality is not considered by the author to be definitive; it is, however, characteristic just of the present stage when the theme of "personality structure" makes us observe especially its numerous "problems". In any case, we have met so far in the sphere of this theme with an excessive amount of aspects, conceptions and approaches and with a shortage of notions. Such a condition should be soon radically changed, for personality structure really belongs to themes of first-rate importance from the point of view of the goals aimed at by the socialist society.

The author thinks that with respect to the possibilities of gaining notions about personality structure the theoretical and methodological approaches, which deduce their theories from data and facts, are apparently more perspective than those which are too speculative. Such perspectives of solving the given theme are, however, seen by the author as closely dependent upon the development of the psychological conception of personality. What she

takes for a necessity is especially clear specification of the psychological meaning of the term "personality" in order to avoid the meanings it gets in other branches of social sciences or in clinical psychiatry. At the same time it is very important, too, to take into consideration personality structure both universal and differential; so in the author's opinion we must also pay attention to the question of variants in personality structure. The author emphasizes that the whole progress in solving questions of personality structure is now in urgent need for the building of an adequate research base, operatively linked with applied research as well as with practice, which would enable quick realization of many partial aims with heuristic orientation.

Obsah

Předmluva	5
I. Koncepční východiska problému osobnostní struktury	9
1. Období podnětů k vědě o osobnosti	9
2. Období specifikace psychologie osobnosti	11
3. Současná psychologie a pojem „struktura osobnosti“	21
II. Teoreticko-metodologické přístupy k otázkám struktury osobnosti v psychologii 20. století	23
1. Přístupy strukturující osobnost horizontálně (eventuálně horizontálně etážově)	24
2. Přístupy strukturující osobnost vertikálně	32
3. Přístupy strukturující osobnost s užitím rysového hlediska	38
4. Přístupy strukturující osobnost situačně	55
5. Přístupy strukturující osobnost transpersonálně	63
Dílčí závěry	71
III. Problémy a perspektivy studia osobnostní struktury	75
1. Speciální problémy různých modelů osobnostní struktury	75
2. Výhledy současného studia osobnostní struktury	95
Závěry	106
Literatura	113
Problems of Personality Structure (<i>Summary</i>)	119
Rejstřík jmenný	126
Rejstřík věcný	128

Rejstřík jmenný

- Abulchanova-Slavskaja K.A. 39, 112
Allport G.W. 6, 10, 39–40, 49, 57, 77, 78, 84, 86–87, 92, 97, 108–109, 112
Ancyferova L.I. 31, 89, 112
Argyle M. 68, 69, 88, 93, 112
Aristoteles 10, 32, 33, 106, 112
Asejev V.G. 22, 112
- Bahnsen J. 15, 112
Bandura A. 58, 112
Belous V.V. 22, 47, 100, 103, 112
Bishop D.W. 67, 112
Bowers K.S. 58, 59, 65, 69, 93, 94, 112
Bracken H. v. 19
Bregelmann J.C. 12, 112
Burton R.V. 57, 68, 112
- Cattell R.B. 17, 22, 27, 43, 45, 51, 52–54, 76, 85, 88, 92, 100, 103, 107, 112
Cicero M.T. 10
- David H.P. 19
Descartes R. 10
Dietrich G. 22, 113
Dittmann A.T. 67, 70, 117
Dodonov B.I. 97, 103, 113
Dorsch F. 22, 113
- Endler N.S. 40, 67, 68, 70, 84, 92, 93, 113
Eysenck H.J. 17, 22, 27, 43, 45–47, 49, 51–55, 57, 78–79, 81–83, 85–86, 92, 98–99, 103, 107, 113
Eysenck S.B.G. 43, 55, 113
- Freud S. 34, 80, 113
- Graumann C.F. 41, 45, 78, 97, 114
Grej I.A. (Gray J.A.) 47, 114
Grinder R.E. 58, 68, 116
Gross O. 50, 114
Guilford J.P. 22, 27, 43, 51–54, 76, 85–86, 92, 97, 98, 107, 114
Guthrie E.R. 58, 93, 114
- Hartshorne H. 57, 68, 114
Herrmann Th. 16, 26, 39, 114
Heymans G. 50–51, 114
Hörmann H. 45, 114
Hunt J. Mc V. 67, 68, 70, 92, 113
- Ivanova I.I. 22, 112
- Jung C.C. 17, 46, 49–50, 54, 85, 114
Jüttemann G. 39, 45, 114
- Kant I. 10
Kantor J.R. 67, 114
Klages L. 16, 17, 25–26, 42, 76, 114
Koch M. 13, 114
Kolaříková O. 18, 38, 40, 41, 43, 46, 47, 48, 50, 57, 78, 84, 86, 88, 99, 101, 102, 114–115
Kovalev A.G. 10, 11, 22, 25, 76, 115
Kratina F. 12, 46, 86, 115
Kretschmer E. 17, 45, 48–49, 52, 86, 100, 115
- Lagache D. 24, 35, 115
Leibniz G.W. 10
Leontjev A.N. 22
Lersch Ph. 17, 35, 36–37, 42, 80, 84, 115
Levandovskij N.G. 22, 76, 97, 98, 103, 115
Levey A. 55, 113
Lévi-Strauss C. 97, 115
Levitov N.D. 15, 115
Lewin K. 28–30, 56, 59–63, 88, 89, 93, 96, 106, 115
Little B.R. 68, 69, 88, 93, 112
Locke J. 10

- Magnusson D. 40, 84, 92, 113
 Maller J.B. 57, 68, 114
 Mathey F.J. 81, 115
 May M. 57, 68, 114
 Meili R. 22, 26, 39, 45, 76, 115
 Merlin V.S. 22, 46, 47, 86, 97, 100, 103, 116
 Mikšík O. 102, 104, 116
 Mischel W. 58, 69, 70, 88, 90, 91–93, 116
 Mjasiščev V.N. 22, 115
 Montmollin G. de 22, 63, 89, 97, 116
 Moor L. 22, 116
 Moos R.H. 67, 117
 Mutterer M.L. 58, 68, 116
 Mysliveček Z. 18, 116
- Něbylicyn V.D. 46–47, 97, 116
 Nelsen E.A. 58, 68, 116
 Norakidze V.G. 103, 116
 Nuttin J. 21, 22, 57, 98, 100, 116
- Pardel T. 35, 116
 Pavlov I.P. 46, 47, 100, 116
 Pervin L.A. 93, 116
 Pfahler G. 17
 Piaget J. 97, 116
 Pichot P. 18, 99, 116
 Platón 10, 25, 32, 33, 35, 106, 116
 Platonov K.K. 21, 30–31, 76, 80, 97, 98, 106,
 117
- Raush H.L. 67, 70, 117
 Rempelin H. 21, 26, 42, 76, 117
 Ribot Th. A. 17, 18, 117
 Rohracher H. 15, 117
 Rothacker E. 35–37, 80, 117
 Rubinštejn S.L. 22, 25, 39, 40, 76, 97, 117
- Le Senne R. 15, 51, 117
 Sève L. 97, 117
 Sheldon W.H. 48–49, 117
 Schneider K. 18, 99, 117
 Skinner B.F. 58, 117
 Spence K.W. 101, 117
- Spinoza B. 10
 Stagner R. 76, 84, 92, 117
 Stern W. 14, 26, 76, 117
 Strelau J. 47, 117
 Strunz K. 37, 46, 117
- Šorochova E. V. 6, 39, 95, 117
- Taylor J.A. 101, 117
 Taylor T.J. 67, 70, 117
 Těplov B.M. 46, 117
 Theophrastos 41, 117
 Thiele R. 37, 117
 Thomae H. 37
 Trickett E.J. 67, 117
- Vernon P.E. 85, 86
- Walter H. 22, 113
 Warren H.C. 26, 46, 118
 Watson J.B. 56–58, 88, 93, 118
 Wellek A. 15, 16, 21, 37–38, 118
 Wewetzer K.–H. 18, 99, 118
 Wiersma E. 59–60, 114
 Windelband W. 14, 90
 Witt P.A. 67, 112
 Wundt W. 13, 118
- Yela M. 54, 118
- Zimmerman W.S. 51, 114

Rejstřík věcný

cyklotýmie 45, 48–58, 85, 100

diference interindividuální 13, 19, 59, 89, 95
duše 10, 16, 18, 25, 32, 106

extraverze 49–50, 85

charakter 15
charakterologie 11, 15–17, 70, 106
chování výkonové 95, 101

interakce extraverze a neuroticismu 78–79
osoby a situace 67, 70, 91, 109
v lewinovském životním prostoru 28–30,
56, 59–63, 89

introverze 49–50, 85

inventáře S-R 67, 92–93

já 29

konstituční typologické systémy 48–49

modely struktury osobnosti 24
Allportův 86–87
Cattellův 27, 53–54
Eysenckův 27, 53–55, 78–79
Freudův 34–35, 80, 82, 107
Guilfordův 27, 53–54
Heymanse a Wiersmy 50–51
horizontální 24–31, 71, 72–75
interakcionistický 64, 69, 72–74, 80, 108
Lerschův 36–37, 82, 107
Lewinův 28–30, 59–63, 72–74, 80, 89, 91,
96, 106, 107–109
Meiliho 26

Něbylicynův 47

Platonovův 21, 30–31, 95, 106
psychoanalytický (viz Freudův)

Rempleinův 26

Rothackerův 35–37, 82, 107

Rubinštejnův 25

rysové 38, 84, 108

atributový 38–40, 59, 66, 69, 71–74, 84,
92, 107–109

faktorové 53–55, 71–74, 95–96, 108

konceptuálně dimenzionální 42–43,
91–92, 107–109

konceptuálně kategoriální 40–42,
107–108

typologické 46–51, 71–74, 95–96

situacionistický 59, 66, 69, 72–74, 80, 90,
95, 107, 109

Sternův 26

topologický viz Lewinův

transpersonální viz interakcionistický a Le-
winův

vertikální 32–38, 71–73

vrstevnaté 34–38, 80–82, 95, 107–108

Wellekův 37–38

osobnost 9–21, 98, 106, 110

definice 6, 22

funkční jednotky 20, 22, 23, 27, 76–77,
100

idiografická hlediska 70, 90–91, 109

psychologické pojetí 11, 98, 106, 110

variabilita významů termínu 9–22, 97–98,
110

osobnostní rysy 16, 58

Allportovo pojetí 39, 86–87, 92

behavioristické pojetí 56, 58–59, 90

definování 42, 45

interakcionistické pojetí 67–69

Klagesovo pojetí 25–26

Merlinovo a Belousovo pojetí 47–48

obecné 43, 98

tradiční 45–46, 107

- umělé 45–46, 49, 85, 107
- „praxe psychologie osobnosti“ 19, 106
- profesionální praxe psychologa 19, 21, 77, 104
- prostředí psychologické 56, 63–65, 69, 93, 108–109
- psychologie aplikovaná 11, 19–21, 104
- celostní a tvarová 11–12, 59–60, 106
- diferenční 11, 13–15, 106
- experimentální 11, 12–13
- interakcionistická 64, 65–71, 91–94
- klinická 11, 17–19
- osobnosti 11–21, 97, 106
- situacionistická 58–59, 72–74, 80, 90
- psychopatologie 11, 17–19, 98
- psychoticismus 79
- rys agresivita 92
- aktivita-pasivita 50, 79, 83
- cyklotýmie-schizotýmie 52, 85
- dominance-submise 92
- emocinálnost 50
- emoční stabilita 51
- extraverze-introverze 45, 48, 51, 55, 78–79, 82–83, 85, 101
- hostilita 92
- impulzivita 55, 79, 83
- neuroticismus 20, 45, 52, 78–79, 95, 101
- poctivost 57–58, 68, 92
- primárnost-sekundárnost 50
- ratýmia 51, 83
- rigidita 48, 79
- sociabilita 51–52, 55, 79, 83
- úzkostnost 48, 79, 92
- schizotýmie 45, 48–49, 85, 100
- situace psychologická viz prostředí psychologické
- struktura osobnosti abnormální 18, 99, 106
- aktuálně situační 23–24, 55–63, 72–73, 106–109
- apersonální 72, 88, 108
- diferenční 15, 100, 102–103
- dynamická 59–63, 73, 79–80, 98, 103, 107–108
- extrapersonální 15, 51–54, 71–72, 77, 87, 107–108
- faktorová 33, 85
- frekvence termínu 21–22, 106
- heuristické zřetele 100–105, 110
- horizontální 17, 23–31, 75–79, 106, 108
- individuální 14
- intrapersonální 15, 71–72, 77, 107–108
- jedinečná 16, 22, 87–88, 90
- normální 18, 99, 106
- obecná 15, 77
- pojem 18, 21–22
- relativně trvalá 57–59, 108
- rysová 23, 27, 38–55, 106
- statická 73, 102–103, 108
- transpersonální 24, 63–72, 91–94, 96, 106, 108
- univerzální 99–100, 110
- varianty 98–100, 110
- vertikální 17, 23–24, 32–38, 106, 107
- význam termínu 5–6, 12, 16, 21, 23, 97–98
- zájmová 101–102
- teorie osobnosti behavioristické 56–59, 109
- faktorové 15, 45, 51–55, 76–77, 86, 102, 104, 107–108
- hlubinné 33–34, 109
- interakcionistická 65–69, 91–94
- protirysové 57–58, 92
- rysové 38–55, 92
- situacionistická 56–59, 88–91, 96
- typologické 11, 15, 17, 45–51, 86, 100, 107
- vrstevnaté 33–34, 79–82, 95, 107–108
- teze specifity chování 57, 90
- transsituační konzistence chování 57–59, 69
- zájmy sociální 101

dr. Olga Kolaříková, CSc.

Problémy struktury osobnosti

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd,
Praha 1981

Obálku navrhl Josef Zezulka

Redaktorka publikace Jana Axamitová, prom. hist.

Technická redaktorka Marcela Nováková-Obrdová

Vytiskla Polygrafia, n. p., Svobodova 1, Praha 2

Vydání 1. – 132 str. (17 obr.)

8,69 AA – 8,88 VA

Náklad 2000 výtisků – 02/9 – 6597

21 – 049 – 81

Cena brož. výtisku 20,- Kčs

509 – 21 – 826

TERAPEUTICKÁ KOMUNITA

Stanislav Kratochvíl

K nemocem moderní doby patří psychické poruchy, zvl. neurózy. Narušené rodinné prostředí, nemoci, únava, stressové situace a další negativní jevy současnosti, to vše působí na psychický vývoj lidského organismu. Jedinec s labilní nervovou soustavou nedostatečně odolává těmto vlivům, utváří si chybné stereotypy v chování, nemá dobré vztahy k lidem, neuspokojivě se zařazuje do společnosti. K odstranění těchto psychických poruch již nestačí farmakologie, je třeba hledat účinnější pomoc, a to v terapeutické komunitě.

Předkládaná studie St. Kratochvíla vznikla na základě dlouhodobé praxe autora s léčením psychických poruch, zvl. neuróz. Autor podrobně popisuje léčebnou metodu terapeutické komunity, jejímž posláním je opravit či změnit chybné stereotypy v chování jedince, přeformovat jeho způsob života, změnit jeho přístup k životu a jeho vztah ke společnosti. Soužití pacientů obojího pohlaví, různého věku, povolání, s rozličnými osobnostními rysy ve skupině se stává modelovou situací pro projevení a korekci maladaptivních postojů a způsobů chování. Celodenní program včetně pracovní činnosti, kolektivní zábavy, skupinové psychoterapie a jiné formy skupinové aktivity, při nichž pacienti mohou ve vzájemném působení přetvořit problémy, konflikty a typické způsoby chování svého života, umožňují pacientům poznat svůj problém na vytváření a opakování situací, které je nevyvolaly. Pacienti korigují své nesprávné postoje a mohou si vyzkoušet a nacvičit nové, přiměřenější způsoby reagování.

Autor velmi podrobně pojednává o organizaci léčby na psychoterapeutickém oddělení v kroměřížské léčebně a o jejím denním programu. Obšírně charakterizuje léčení v komunitách v Lobči, Sadské, Brně, Varšavě, Raštově, Lipsku a Hirschgartenu.

Tem. skup. 02/9

21 - 049 - 81

Cena brož. výtisku 20,- Kčs

509 - 21 - 826